

T.C.
Marmara Üniversitesi
Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsü
Ortadoğu Ekonomi Politęi Anabilim Dalı

TÜRKİYE – KUZEY IRAK EKONOMİK İLİŞKİLERİ VE BARIŞ EKONOMİSİ
(2011-2015)

Mustafa EKİCİ
(Yüksek Lisans Tezi)

Ankara-2016

T.C.
Marmara Üniversitesi
Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsü
Ortadoğu Ekonomi Politęi Anabilim Dalı

TÜRKİYE – KUZEY IRAK EKONOMİK İLİŞKİLERİ VE BARIŞ EKONOMİSİ
(2011-2015)

Mustafa EKİCİ
(Yüksek Lisans Tezi)

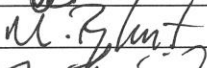
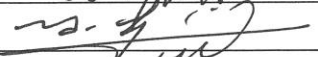
Danışman
Doç. Dr. İ. Hakkı KADI

Ankara-2016

TEZ ONAYI

Marmara Üniversitesi Orta Doğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsü Ortadoğu Ekonomi Politikası Anabilim Dalında Yüksek Lisans öğrenimi gören 506298981 no'lu Mustafa EKİCİ'nin hazırladığı "Türkiye-Kuzey Irak Ekonomik İlişkileri ve Barış Ekonomisi : 2011-2015" konulu YÜKSEK LİSANS TEZİ ile ilgili TEZ SAVUNMA SINAVI M.Ü.Lisansüstü Öğretim ve Sınav Yönetmeliği uyarınca 12/01/2017 tarihinde saat 11:00 de yapılmış, sorulara alınan cevaplar sonucunda adayın tezinin '.....KABUL.....' üne OYBİRLİĞİ/ÖYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

Tez tarafımızdan okunmuş, kapsam ve kalite yönünden Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	KANAATI	İMZA
Doç.Dr.İsmail Hakkı KADI	KABUL	
Yrd.Doç.Dr.İ.Murat BOZKURT	Kabul	
Yrd.Doç.Dr.Ahmet Hüsrev ÇELİK	KABUL	

Yukarıdaki jüri kararı Enstitü Yönetim Kurulu'nun 26.10.2017 tarih ve 2017.11.2 sayılı kararı ile onaylanmıştır.

Prof. Dr. Ahmet TABAKOĞLU
Orta Doğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları
Enstitüsü Müdürü

-Tez Onayı 3 iş günü içinde ıslak imzalı 3 (üç) kopya halinde Enstitüye teslim edilmelidir.

ÖNSÖZ

Bu tez çalışmasında Türkiye'nin 2013-2015 yılları arasında sürdürdüğü çözüm sürecinin, Türkiye-Kuzey Irak ekonomik ilişkilerini etkileri incelenmiştir

Bu amaçla hem saha çalışması hem de literatür taraması yapılmıştır. Çalışmada üç bölüm üzerinde durulmuştur.

Birinci Bölüm: Türkiye ile Irak arasındaki ekonomik, sosyal, tarihsel ve siyasal ilişkiler,

İkinci Bölüm: 2002-2013 yılları arasında Türkiye ile IKBY arasındaki ekonomik ilişkiler,

Üçüncü Bölüm: Çözüm süreci döneminde (Mart 2013 ve Temmuz 2015) tarihleri arasında Türkiye-İKBY arasındaki ekonomik ilişkiler.

Çalışma kapsamında tüm tezimi elden geçiren ve düzelten danışman Hocam Doç. Dr. İ. Hakkı KADI'ya ve hazırlık boyunca yardımlarını esirgemeyen Doç. Dr. İ. Murat Bozkurt hocama çok teşekkür ederim.

Mustafa EKİCİ

ÖZET

Türkiye'nin güney doğu komşusu olan Kuzey Irak ya da Irak anayasasına göre resmi adıyla Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi (IKBY) son beş yılda Türkiye'nin Ortadoğu'ya açılan tek kara kapısı konumuna gelmiş bulunmaktadır. TUIK'in son beş yıllık ticari rakamlarına bakıldığında Irak, Türkiye'nin (ki burada %90 civarındaki pay IKBY'e aittir), Almanya'dan sonra en büyük ikinci ticaret ortağıdır.

Mal, hizmet, insan ve sermaye gibi her türlü ticaret hareketliliğinin olduğu Türkiye ile Kuzey Irak arasında legal ve illegal (kaçakçılık) olmak üzere iki tür yoğun ekonomik ilişki bulunmaktadır.

Yaptığımız saha çalışmasında da görüleceği gibi illegal ticaret, legal ticaretten neredeyse daha fazladır. Bunun başlıca sebepleri ise, coğrafi nedenlerden dolayı sınır kontrolünün zorluğu, petrol, sigara ve çay gibi ticari ürünlerde iki taraf için ciddi karlı fiyat farklılığı, komşuluk, ortak dil, akrabalık ilişkileri, IKBY'de özellikle petrolün sudan ucuz olmasına karşın Türkiye'de aşırı pahalı olması...gibi nedenler Türkiye ile Kuzey Irak arasındaki ticaretin başlıca sebeplerini oluşturmaktadır.

Bu sürecin hızla geliştiği son onüç yılda Türkiye ile IKBY arasındaki ekonomik ilişkileri güçlendiren iki önemli tarihi süreç yaşanmıştır. İlki 2003 yılı Nisan ayında Saddam Hüseyin'in devrilmesinden sonra Kuzey Irak'ın Irak anayasasına göre IKBY olarak resmi olarak varlığının kabulü, diğeri ise 21 Mart 2013 yılında Türkiye'de PKK ile kırk yıllık silahlı çatışmayı (Temmuz 2015'te fiilen bitmiştir) geçici olarak donduran çözüm süreci.

Çalışmamız bu aşamaların ikinci maddesi kapsamında üç ana bölümden oluşmaktadır.

Birinci Bölüm: Türkiye ile Irak arasındaki ekonomik, sosyal, tarihsel ve siyasal ilişkiler,

İkinci Bölüm: 2002-2013 yılları arasında Türkiye ile IKBY arasındaki ekonomik ilişkiler,

Üçüncü Bölüm: Çözüm süreci döneminde (Mart 2013 ve Temmuz 2015) tarihleri arasında Türkiye-İKBY arasındaki ekonomik ilişkiler.

Bu çalışmada Türkiye-İKBY arasındaki ekonomik ilişkilerde çözüm sürecinin yeri ve

önemi üzerinde durulmuştur. Bu kapsamda hem sahada çalışılmış hem de teorik bilgilerden yararlanmıştır.

Yapılan çalışmada çözüm süreci döneminde (Mart 2013-Temmuz 2015) legal ve illegal (kaçakçılık) yollarla Türkiye ile İKBY arasında ekonomik ilişkilerde ciddi artışlar görülürken, Temmuz 2015 yılından itibaren fiilen ve resmen biten çözüm süreci sonrasında, Güneydoğu'da başlayan silahlı çatışmalar ve Kerkük –Yumurtalık boru hattı, Türkiye-Irak arasındaki ana sınır kapısı konumunda olan Habur sınır kapısı yoluna yapılan saldırılar sonucu Türkiye ile İKBY arasında ekonomik ilişkilerin ciddi kırılmaya uğradığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, İKBY, Çözüm Süreci, Ticaret, Habur Sınır Kapısı.

ABSTRACT

Iraq Kurdistan Regional Government (IKRG), with its official name according to the constitution of Northern Iraq or Iraq, which is the south eastern neighbor of Turkey, has become Turkey's only land border gateway to the Middle East in the last five years. Iraq is Turkey's second largest trade partner after Germany where about 90% of the shares belong to the IKRG looking at the last five years' trade figures of the Turkish Statistical Institute (TURKSTAT).

There are two types of intensive economic relations between Turkey and Northern Iraq, where goods, services, people and capital have all kinds of trade activity, both legal and illegal (smuggling).

Illegal trade is almost more than legal trade as we can see from field work that we did. The main reasons for this are the difficulty of border control due to geographical reasons, the serious profitable price difference for the two sides in commercial products such as petroleum, cigarettes and tea, neighboring, common language, kinship relations, although the oil is especially cheap in IKRG, extremely expensive in Turkey are the main causes of trade between Turkey and Northern Iraq.

Two important historical processes have been experienced that strengthen the economic relations between Turkey and IKRG during which this process has developed rapidly in the last thirteen years. The first was the official acceptance of Northern Iraq (as an IKRG under the Iraqi Constitution) after the overthrow of Saddam Hussein in April 2003 and the other is a solution process that temporarily halts the forty-year armed conflict with the PKK in Turkey in March 21, 2013 (actually ended in July 2015).

Our work consists of three main parts under the second item of these steps.

Chapter One: The economic, social, historical and political relations between Turkey and Iraq,

Chapter Two: Economic relations between Turkey and IKRG in 2002-2013,

Chapter Three: Economic relations between Turkey and IKRG between March 2013 and July 2015 during the solution process.

This study focuses on the place and the importance of the solution process in the economic relations between Turkey and IKRG. In this context, both field work and theoretical information are used.

It has been seen that economic relations between Turkey and IKRG have been seriously broken the result of armed conflicts starting in the Southeast and the attack on Kerkuk-Yumurtalik pipeline, the Habur border gate road, which is the main border gate between Turkey and Iraq after the de facto and formally ending solution process since July 2015, while there has been a significant increase in economic relations between Turkey and IKRG through legal and illegal (smuggling) routes during the solution process (March 2013 - July 2015).

Key Words: Turkey, IKRG, Solution Process, Trade, Habur Border Gate.

Tüm kullanım hakları

M.Ü. Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsü'ne aittir

©2016

ONAY

Mustafa EKİCİ tarafından hazırlanan “TÜRKİYE – KUZEY IRAK EKONOMİK İLİŞKİLERİ VE BARIŞ EKONOMİSİ” konulu bu çalışma, 12 Ocak 2017 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda jüri tarafından başarılı bulunmuş ve yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Adı Soyadıİmza

TEZ DANIŞMANI
JÜRİ ÜYESİ
JÜRİ ÜYESİ
JÜRİ ÜYESİ

ÖZGEÇMİŞ

- 1985 Karakoçan İmam Hatip Lisesi
- 1991 İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi,
Gazetecilik ve Halkla İlişkiler Bölümü,
Lisans.
- 2016 Marmara Üniversitesi Ortadoğu ve İslam
Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek
Lisans

İLETİŞİM BİLGİLERİ

Görev Yaptığı Kurum: Türkiye Radyo Televizyon Kurumu

E-Posta: mustafaekici@hotmail.com

Web Sitesi:

Telefon (isteğe bağlı): + 90 530 931 20 93

İÇİNDEKİLER

BİRİNCİ BÖLÜM

1. TÜRKİYE-IRAK İLİŞKİLERİ	2
1.1 Coğrafya ve Nüfus	2
1.2 Irak Siyasi Tarihi	4
1.3 Türkiye ve Irak Siyasi İlişkileri	5
1.3.1. Sadabat Paktı	9
1.3.2. Bağdat Paktı ve Bölgede Siyasi Gelişmeler	13
1.4. 1958-1980 Yılları Arası Türkiye-İrak İlişkileri	15
1.4.1. İran ve Irak Savaşı	17
1.5. 1990-2000 Yılları Arası Türkiye-İrak İlişkileri	18
1.6. Birinci Körfez Savaşı ve Bölgesel Etkileri	27
1.6.1. Birinci Körfez Savaşının Türkiye'ye Yansımaları	30
1.7. İkinci Körfez Savaşı	33

İKİNCİ BÖLÜM

2. TÜRKİYE-IRAK BÖLGESEL KÜRT YÖNETİMİ (IKBY) İLİŞKİLERİ	39
2.1. IKBY'nin Kurulma Süreci	39
2.2. 2005 Irak Anayasası ve IKBY	41
2.3. Türkiye ve IKBY Arasındaki Siyasi İlişkiler	61
2.4. Türkiye ve IKBY Ekonomik İlişkileri	64
2.4.1. Kürdistan Bölgesinde Petrol Sahalarının Coğrafik Dağılımı	70
2.4.1.1. Güney Sahaları	70
2.4.1.2. Orta Sahalar	70
2.4.1.3. Babe Gurgur Sahaları	71
2.4.1.4. Bay Hasan Sahaları	71
2.4.1.5. Çeme Bor Sahaları	71
2.4.1.6. Xebaz Sahaları	71
2.4.1.7. Şiwaşok Sahaları	71
2.5. Türkiye-İKBY Arasında Ticari İlişkiler	71

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. GİRİŞ	2
3.1. Türkiye–İKBY Arasındaki Ekonomik İlişkiler	2
3.2. Çözüm Süreci Dönemi (21 Mart 2013-23 Temmuz 2015)	16
3.3. Çözüm Süreci Sonrası Türkiye-İKBY Ekonomik ilişkileri (11 Temmuz 2015-15 Haziran 2016)	22
4. SONUÇ	31
5. KAYNAKLAR	73

TABLULAR LİSTESİ

Tablo 1	94
Tablo 2	97
Tablo 3	98
Tablo 4	108

KISALTMALAR VE SEMBOLLER

ABD	Amerika Birleşik Devletleri
BM	Birleşmiş Milletler
CIA	ABD Dış İstihbarat Örgütü
IKBY	Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi
KDP	Kürdistan Demokrat Partisi
KYB	Kürdistan Yurtseverler Birliği
ONW	Keşif Güç (Operation Northern Watch)
NATO	Kuzey Atlantik İttifakı
PKK	Kürdistan İşçi Partisi
TPAO	Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı

BİRİNCİ BÖLÜM

1. TÜRKİYE-IRAK İLİŞKİLERİ

1.4 Coğrafya ve Nüfus

Irak toprakları, Mezopotamya olarak adlandırılan bölgede yer almaktadır. Mezopotamya, Eski Yunanlılar tarafından, Fırat ve Dicle nehirleri arasında kalan bölgenin bir kısmı olarak belirtilmiştir. Günümüzde de Irak, Dicle ve Fırat arası Mezopotamya olarak tanımlanmaktadır.

“Potamus” Eski Yunanca’da nehir, “mezo” ise arasında anlamındadır. Her iki kelimenin birleştirilmesi ile Fırat ve Dicle nehirleri arası Mezopotamya olarak ifade edilmiştir.¹ Arapçada ise bu sözcük onu çevreleyen verimli toprak anlamına gelmektedir ve 8. yüzyıldan beri Dicle ve Fırat nehirlerinin verimli vadisini tanımlamak için kullanılmıştır.

Hindistan’daki İndüs ve Mısır’daki Nil nehirlerinin buldukları bölgelere sağladığı ekonomik ve sosyal katkılar gibi, Fırat ve Dicle nehirleri de Mezopotamya bölgesini oluşturmakta ve Bereketli Hilal’in doğu kısmındaki verimli topraklar ve geniş su havzaları ile geçtikleri yerlere hayat vermektedir. İnsanoğlu için hayati öneme sahip olan su, insanlığı tarih boyunca bulunduğu yere çekmiştir. Bu nedenle Nil’in hayat verdiği Mısır ve Dicle ile Fırat’ın bulunduğu Mezopotamya, medeniyetlerin doğduğu yer olarak tarihe geçmiştir.²

Mezopotamya, insanlık tarihi açısından çok önemli bir yere sahiptir. Birçok medeniyet bu bölgede doğmuştur. İlk kanun devleti (Sümer) burada kurulmuş, yazı, tekerlek, para bu bölgede keşfedilmiş ve büyük kentler burada inşaa edilmiş, hayvanlar evcilleştirilerek yerleşik hayata geçilmiş ve tarıma başlanmıştır. Bununla birlikte Mezopotamya, Türkiye’nin güney doğusunu, Irak’ı ve Suriye’nin doğusunu

¹ Maner Ç. (2008). *Mezopotamya*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. İstanbul. 2008. S. 6.

² Polk W. R. (2007). *Irak’ı Anlamak*, NTV Yayınları. İstanbul. S. 20

kapsamaktadır. Kuzey kısmı Asur, güneyi ise Sümer ve daha sonra Babil toprakları olarak tarihe geçmiştir.³

Mezopotamya 7. yüzyılda Müslümanlar tarafından fethedildikten sonra Irak adı ile adlandırılmıştır. Daha önceleri Mezopotamya bölgesinin batısındaki topraklar, “Irak’ul Arab” ve bugünkü kısmını da kapsayan doğu kesimi “Irak’ul Acem” olarak bilinmektedir.⁴ Osmanlı döneminde merkeze olan uzaklığı sebebiyle bölge halk dilinde uzak anlamına gelen “Irak” şeklinde ifade edilmiştir. Diğer taraftan Irak kelimesinin Uruk kelimesinden türetildiği de kaynaklarda geçmektedir. Sahip olduğu enerji kaynakları, barındırdığı etnik farklılıkları, mezhepsel yapısı ve genel olarak Ortadoğu’daki coğrafi konumu itibariyle Irak, her zaman stratejik anlamda önemli bir ülke olmuştur.

438.317 km²’lik yüzölçümüyle Irak coğrafyası Körfez ülkeleri arasında, Suudi Arabistan ve İran’dan sonra en büyük yüzölçümüne sahip üçüncü ülkedir. Arap yarımadasının kuzey doğusunda yer alan Irak’ın komşuları; kuzeyde Türkiye, doğuda İran, güney doğuda Kuveyt, güneyde Suudi Arabistan ve batıda Ürdün ve Suriye’dir.

Irak’ın deniz kıyısı Basra Körfezi olup, uzunluğu 58 km’dir. Irak’ın, kuzeyindeki dağlık arazi dışında her taraftan savunma problemi olan sınırlarla çevrilidir. Ülkenin sınırları toplamı 3.809 km olup, Türkiye ile kuzey sınırı 367 km’dir. Coğrafi bakımdan Irak, kuzeydoğu yükseltileri, Fırat-Dicle Havzası ve güneybatı çölleri olarak birbirinden farklı yüzey şekillerine sahip üç kısımdan oluşmaktadır. Kuzeyde yer alan ormanlar, ülke topraklarının %3-4 kadarını kaplarken çöller %40’ını teşkil etmektedir.⁵

Irak’ın iklim özellikleri ise, kışlar soğuk ve kurak, yazları sıcaktır. Ülkenin orta bölgelerinde nadir olarak seller yaşanmaktadır. Çöllerden dolayı da toz ve kum fırtınaları da Irak’ın doğa olaylarındandır. Genelde düz araziye sahip Irak’ın İran sınırında büyük bataklıklar mevcuttur.

³ Maner Ç. (2008). a.g.e. S. 7.

⁴ Silleli T. (2005). *Büyük Oyunda Türkiye-Irak İlişkileri*. IQ Kültür Sanat Yayıncılık. İstanbul. S. 15.

⁵ *The World Factbook: Iraq*. <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/iz.html>, Erişim Tarihi: 30 Mayıs 2016.

Bölge sahip olduğu petrol rezervleri, tarıma açık verimli alanları ile Ortadoğu ve Basra Körfezinde stratejik öneme sahiptir. Fırat ve Dicle havzaları ve verimli tarım alanlarını kontrol altında tutan Irak, Basra Körfezi'nin petrol kaynaklarının da önemli bir bölümünü topraklarında bulundurmaktadır.

Petrol ve tarım sahaları ile stratejik konumu nedeniyle Irak, Ortadoğu'daki güç dengeleri ve mücadelelerinin alanı olmuştur. Irak dünyanın en zengin petrol rezervlerine sahip üç ülkesinden biridir. Irak ayrıca önemli su kaynakları, zengin tarım alanları ve büyük bir nüfusla birlikte, kadim tarihinden getirdiği şehir medeniyeti geleneğine sahip bölgedeki bir Kürt, Türk ve ağırlıklı bir Arap ülkesidir. Arap Yarımadası'nın diğer petrole dayalı zengin devletleri, Irak'ın sahip olduğu beşeri ve fiziksel kaynaklara sahip değildir. Ülkenin dağlık kuzey sınırları hariç, diğer sınırlar doğal olarak savunmasız kalmaktadır. Irak, İran'la yaptığı 1980-1988 savaşında savunmasız sınırlarından olumsuz etkilenmiştir.

Nüfus olarak incelendiğinde Irak'ta Temmuz 2015 itibariyle 37 milyon 56 bin 169 kişi yaşamaktadır. Nüfus artış oranı yüzde 2.93 olan Irak'ta nüfusun büyük çoğunluğu genç yaş grubundakilerden oluşmaktadır. Bununla birlikte Irak, Şiiliğin merkezi konumunda olup, resmi dini İslam'dır. Müslümanların yüzde 60-65'ini Şiiler, yüzde 32-37 arası Sünniler'dendir. Nüfusun geri kalanı ise diğer din ve mezheplere mensupturlar.⁶

Irak'taki mezhepsel zenginlik, ülkenin istikrarsızlaştığı dönemlerde aynı dine mensup ancak farklı mezhepteki kişilerin birbirleriyle silahlı çatışmalara da sebep olmuştur.

1.2. Irak Siyasi Tarihi

Irak toprakları tarihte birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Bu medeniyetlerin başlıcaları Obeytiler, Sümerler, Asurlular, Medler, Akadlar, Babiller, Huriler, Mitanniler, Hititler, Romalılar, Makedon, Pers, Sasaniler ve sonrasında İslam egemenliğidir. Ardından Irak'ta Emeviler, Abbasiler, Büveyhoğulları, Büyük

⁶ Mattar P. (2015). *Encyclopedia of The Modern Middle East and North Africa*. Thomson Gale Publication., 2nd Edition. S. 1130. *The World Factbook: Iraq*. a.g.y.

Selçuklu Devleti, Moğol istilas, Celayirliler, Timur, Karakoyunlu ve Akkoyunlu devletleri hakimiyet kurmuşlardır.

Irak'ın Osmanlı egemenliğine girmesi Kanuni Sultan Süleyman'ın 1534'teki Bağdat seferi ile gerçekleşmiştir. Her ne kadar Irak topraklarında Osmanlı ve Safeviler arasında güç mücadelesi yaşansa da Safeviler 1639'da imzalanan Kasr-ı Şirin Antlaşması ile Osmanlı devletinin bölge üzerindeki egemenliğini kabul etmişlerdir.⁷

Kanuni'nin Irak seferi aslında, hem Arab'ul Irak hem de Acem'ül Irak bölgelerini fethedildiği için "iki Irak/Seferü'l Irakeyn" seferi veya fethi olarak tanımlanmaktadır. Fetih 1 yıl 6 ay 27 gün sürmüş ve sonuçta başta Bağdat ile Basra olmak üzere tüm Irak'ta Safevi hakimiyetine son verilerek Osmanlı topraklarına katılmıştır.⁸

Osmanlı toprağı Irak'ın Birinci Dünya Savaşı'nda İngilizler tarafından önce Basra, 1917 yılı başlarında sırasıyla Kut'ul ammara, Kerbela, Necef, Divaniye ve 11 Mart 1917'den sonra da Bağdat işgal edilmiştir.

Osmanlı'nın Mondros Ateşkes Antlaşmasını 30 Ekim 1918'de imzaladığı dönemde Musul, Ali İhsan Paşa yönetimindeki Türk kuvvetlerinin elinde olsa da İngilizler Antlaşma'nın 7. Maddesine dayanarak 10 Kasım 1917'de bölgeyi işgal etmişlerdir.⁹

1.3. Türkiye ve Irak Siyasi İlişkileri

Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalanmasıyla birlikte Osmanlı İmparatorluğu bölgeden çekilmiştir. İngiltere ise işgal ettiği Basra, Bağdat ve Musul'u hemen 1920 Nisan'ındaki San Remo kararları doğrultusunda Irak devleti adıyla birleştirerek yeni bir idari yapılanma olan manda yönetimi altına almıştır. Siyasi, etnik, ideolojik ve dini/mezhеспel olmak üzere farklı kesimleri bünyesinde barındıran

⁷ Umar Ö. O. (2008). *Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Güney Sınır Komşularına Yönelik Dış Politikaları (Suriye-Irak)*. Ed. Mustafa Bryıklı. *Türk Dış Politikası Cumhuriyet Dönemi*. Gökkuşbe Yayınları. İstanbul. C. 2, S. 381. Polk W. R. (2007). a.g.e., S. 21.

⁸ Townshend C.V.F. (2007). *Irak Seferi ve Esaret*. Yeditepe Yayınevi. İstanbul. S. 573.

⁹ Duiker W. J., Spielvogel J. J. (1998). *World History*. West/Wadsworth Publishing Company. C. 2, S. 837.

Irak'ta, çoğunluğu oluşturan Araplar aynı zamanda Sünni ve Şii taraflar şeklinde ikiye ayrılmışlardı. Araplar'dan sonra en kalabalık toplumsal kesim ülkenin kuzeyinde yaşayan Kürtler ve sonrasında ise Türkmenler'dir. Bunların dışında Asuriler, Yezidiler, Yahudiler vd. azınlık gruplar bulunmaktaydı.

Farklı toplumsal kesimlerin bulunduğu Irak'ta İngiltere'nin denetim kurması kolay olmamıştır. Yaklaşık 400 yıl Osmanlı'nın adem-i merkeziyet yönetimi altında yaşayan bölgedeki toplumsal unsurların, İngilizler'in merkezi yönetim kurmaya çalışmasına ilk karşı çıkışı gösterdiler. Uzun süren olaylarda 10.000 civarında Iraklı ve 450 İngiliz askerinin hayatını kaybettiği kayıtlara geçildi. Bir kez daha ayaklanmayla karşılaşmak istemeyen İngiltere, Irak'ta merkezi bir idare kurmasının kolay olmayacağını anlayarak, özellikle Hindistan istikametindeki sömürge yolları güvenliği ve petrolden kaynaklı çıkarlarını sürdürebilecek bir çözüm üretmeye çalışmıştır.¹⁰

İşgal sonrasında bölgesel çıkarlarını korumak ve sürdürmek amacıyla olan İngiltere, Irak'ta tutunabilmek için yerli azınlık grupları Türkler'e karşı kullanma politikası izlemiştir. İngiltere bu doğrultuda Zaxo dolaylarındaki Ermenileri ve bazı Hıristiyan grupları silahlandırarak Türkiye sınırındaki kasaba ve şehirleri bombalamıştır.

Diğer taraftan İngilizler'in Irak'ı işgal sırasındaki olumsuz uygulamaları nedeniyle Arap milliyetçileri Türklerle birlikte İngilizlere karşı direniş hareketlerinde bulunmuşlardı. İngiliz istihbarat raporlarında "1920'deki İngiliz karşıtı direnişte milliyetçi Arapların, Türklerin etkisinde oldukları ve Türkler tarafından silah ve finans desteği gördükleri" kaydedilmiştir.

Anadolu'da Türklerin Milli Mücadele'de kazandığı zaferler, Necef'teki El-Fırat, Bağdat'taki El-İstiklal ve Lisanü'l Arap gazetelerinde geniş yer verilmesi de İngiltere'yi rahatsız eden bir başka durumdur. Aynı yıl Musul ve çevresinde başlayan Kürdlerin isyanları sırasında Türk taraftarlığı giderek güçlenmiştir. İsyanın başarılı

¹⁰ Henderson S. (1991). *Instant Empire: Saddam Hussein's Ambition for Iraq*. Mercury House, San Francisco. S. 194.

olabilmesi için Şeyh Mahmud Berzenci liderliğindeki bölge halkının Türkiye'den silah ve askeri eğitim verebilecek subay talep ettikleri kayıtlarda geçmektedir.

Bununla birlikte Milli Mücadele döneminde Türk yetkililerce Irak'ın kanaat önderleri ile ilişkiler kurulmuş, Ravendiz ve Süleymaniye bölgesindeki Kürt ileri gelenlerinin Anadolu'daki Milli Mücadele'yi destekledikleri bilinmektedir.¹¹

Irak'taki çıkarlarının devamlılığı adına İngiltere'nin uyguladığı başka bir politika da, Şerif Hüseyin'in oğlu Emir Faysal'ın Irak'a getirilerek 1921'de Irak Kralı ilan edilmesidir. Türk Milli Mücadelesi'nin zaferle neticelenmesi Irak'taki Türk propagandasının yayılmasına neden olmuştur. Nitekim işgalden kurtulan Anadolu'nun Irak'taki toplumsal unsurlara da örnek olacağı endişesini İngiltere ve Kral Faysal fazlasıyla taşımaktaydı. Hatta Türklerin Musul'a askeri bir girişimde bulunacağı şüpheye de kapılmışlardır. Devam eden yıllarda Anayasa yapım sürecine gidilmiş ve Anayasa 1925'te tamamlanmıştır.

Anayasa'da hükümet şekli, seçimle meydana gelmiş çift meclisli bir parlamentoya sahip anayasal monarşi olarak ifade edilmekteydi. Anayasa'ya göre İslam, devletin resmi dini olarak kabul edilmekte, şariat mahkemelerinin gerek bireysel davalarda gerekse vakıf davalarında yetkili olduğuna yer verilmekteydi. Anayasa ile seçimlerin getirilmesi, İslam'ın devletin resmi dini olması ve şariat mahkemelerinin yetkili kılınması halkın İngiltere destekli Krala yönelik bağlılığının arttırılması amaçlı olduğu şeklinde değerlendirilmektedir.

İngiltere'nin Irak'taki bir diğer oluşumu ise 1921'de kurulan ve 7.500 dolayındaki İngiliz askerinden meydana gelen ordudur. Irak'ın 1932 yılındaki bağımsızlığından sonra genişletilen ordudaki asker sayısı 26.000'e varmıştır.

İngiltere, Irak'la ilişkisini sürdürürken halkın tepkisine yol açmasından çekindiği için Kral Faysal'ın bir İngiliz kuklası olduğu imajını vermemeye gayret göstermekteydi. İngiltere bu amaç doğrultusunda Manda idaresinde bir takım değişikliklere gitti. Öncelikle 1922'de Kral Faysal ile imzaladığı antlaşmayla Irak'a

¹¹ Umar Ö. O. (2008). a.g.e., S. 382; *Genel Kurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı (ATASE) Arşivi*. Kutu No. 115, Gömlek No. 110, Belge No. 110-1.

İçişlerinde özerklik vermiştir. Ancak Irak'ın dış politikası ve savunması yine İngiltere tarafından yapılmaya devam edilmekteydi. İkinci bir antlaşma da 1930'da yapılmış ve 1922'deki antlaşmanın içeriği daha da genişletilmiş, ancak Irak'a tam bağımsızlık vermemekteydi. Her ne kadar Irak 1932'de bağımsızlığına kavuşmuşsa da İngiltere Irak'taki askeri varlığını devam ettirecekti. Bu şartlarla Irak 1932'de bağımlı da olsa, Milletler Cemiyeti üyeliğine kabul edilmiştir.

Türkiye-Irak ilişkilerini belirleyen önemli konulardan biri Musul sorunudur. Musul'da Osmanlı hakimiyeti Yavuz Sultan Selim'in Safevi Devleti ile yaptığı Çaldıran Savaşı sonunda 1516 yılında başladı. Bu tarihten 1918 yılına kadar bölge Osmanlı yönetiminde kaldı. 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Ateşkesi imzalandığı zaman Türk kuvvetleri Musul'da bulunuyordu.¹²

Zengin petrol kaynaklarına sahip Musul, büyük güçlerin bölgede petrol arama ve işletme imtiyazını elde etmek için rekabet alanı oldu. Osmanlı Devleti, erken dönemde, 1908 yılından sonra birçok yabancı şirkete petrol arama yetkisi vermişti. 1916 Sykes-Pikot Antlaşması'yla Musul, Fransa'ya bırakılmıştı. 24 Nisan 1920'de, yapılan San Remo Konferansı'yla Musul Bölgesi Fransa tarafından İngiltere'ye bırakıldı. Çünkü Fransa, Orta Doğu'da İngiltere'nin desteğini almak istiyordu. Bu amaçla Musul bölgesini İngiltere'ye verdi¹³.

Musul vilayeti eskiden beri stratejik öneme sahip olup şimdiye kadar da bu önemini koruyan yerlerden biridir. İlk başlarda ana ticaret yolları üzerinde bulunan bu şehrin önemi, petrol çıkarılmaya başladıktan sonra daha da artı. Mondros Ateşkes antlaşması ile ortaya çıkmış ve uzun yıllar Irak, Türkiye, İngiltere ve Miller Cemiyeti arasında ihtilafli bir konu olarak varlığını korumuştur.

Musul'un zengin petrol kaynaklarına sahip olduğunun anlaşılması ile ateşkes ilan edilmesine rağmen İngiltere işgal kuvvetleri Musul'a girdi. Türkiye bu durumu kabullenmedi ve buna bağlı olarak sorunlar yaşandı.

¹² Yazıcı N. (2010). *Petrol Çerçevesinde Musul Sorunu (1926-1955)*. Ötüken Yayınları. İstanbul. S. 432.

¹³ Eyicil A. (2005). *Siyasi Tarihi (1789-1939)*. Gün Yayınları. Ankara. S. 495.

I. Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye-İngiltere arasında yapılan bütün toplantıların ilk gündem maddesi Musul sorunu olmuştur. Lozan Konferansı'nda Musul sorununun çözülememesi, tarafların uzun yıllar dış politikalarını meşgul etti. Lozan'da çözülemeyen Musul sorunu, Konferansı'nın 3. maddesi uyarınca Milletler Cemiyeti'ne bırakıldı. Milletler Cemiyeti bir komisyonu Musul'a gönderdi ve konu hakkında halkın görüşleri alındı. Bölge halkının Türkiye'yle birleşmek istemesine rağmen, komisyon İngiltere lehine rapor verdi.

Kurtuluş Savaşı'ndan çıkmış ve Cumhuriyet'in yeni kurulduğu dönemde Türkiye, Komisyon'un sonuç raporundan rahatsız olmasına rağmen, Türkiye, Irak ve İngiltere arasında 5 Haziran 1926'da antlaşma imzalandı. Antlaşmanın 14. maddesine göre Türkiye'ye 25 yıl boyunca petrolden yüzde 10 pay verildi. Yapılan antlaşma 12 Haziran 1926'da Irak Hükümeti tarafından onaylandı.¹⁴ Ancak daha sonra Türkiye 500 bin İngiliz lirası karşılığında, petrolden alacağı yüzde 10 hisse hakkından vaz geçmiştir.¹⁵

Bazı kaynaklarca Şeyh Said'in 1925 yılında Türkiye'de ayaklanmasının, Musul meselesinin Türkiye'nin lehine çözümünde olumsuz bir etki yaptığı kaydedilmektedir. Bu ayaklanma Milletler Cemiyeti Komitesi'nin Musul'a yaptıkları ziyaret sırasında gerçekleşti. Her ne kadar antlaşma iki yeni devletin Türkiye ve Irak'ın sınırını belirlemiş olsa da, Türkiye'nin Musul'dan tamamen vazgeçtiği anlamına gelmiyordu. Çünkü Musul, Türkiye'nin o dönemde yol haritası olan Misak-ı Milli sınırları içerisinde bulunuyordu.¹⁶ Bu nedenle Körfez Savaşı sırasında Musul konusu tekrar gündeme geldi. Ancak bu konu zihinleri meşgul etmesine rağmen uygulamaya konulmadı.¹⁷

İngiltere kendi çıkarlarını korumak adına Irak'taki kuvvetlerinin sayısını artırırken, Kurtuluş Savaşı sonrasında Türkiye, Irak ile ilk antlaşmasını imzalamış oldu. Türkiye, İngiliz mandası altındaki Irak'ı 1927 yılında resmen de tanıdı.

¹⁴ Eyicil A., Hamadlak P. (2015). *Türkiye-İrak İlişkilerinde Musul Sorunu*. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. C. 12, No. 2, S. 67-84.

¹⁵ Uçarol R. (2000). *Siyasi Tarih (1789-1999)*. Der Yayınları. İstanbul. S. 564.

¹⁶ Yalçın E. S. (2000). *Misak-ı Milli ve Lozan Barış Konferansı Belgelerinde Musul Meselesi*. Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası. Ankara. S. 323.

¹⁷ Eyicil A., Hamadlak P. (2015). S. 67-84.

1.3.1. Sadabat Paktı

1930 Yılında Türkiye-İrak sınırındaki Kürt faaliyetlerinin artması nedeniyle Irak, Başbakan Nuri Said'in liderliğindeki diplomatik heyet Ankara'ya geldi. Heyetin Türkiye'yi ziyaret sebebi sınır güvenliği, petrol ve ticari antlaşmalardı. Ardından Irak Kralı Faysal'ın, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk'ün daveti üzerine 4 Temmuz 1931'de Türkiye'yi ziyaret etmesi iki ülke ilişkilerini geliştirmeye yönelikti. Irak heyetinin bu ziyareti, Irak tarafından Türkiye'ye yapılmış ilk resmi ziyaret olarak tanımlandı.

Kral Faysal'ın ziyareti iki ülke arasında 3 antlaşma imzalanmasıyla sonuçlandı. Bunlardan ilki 9 Ocak 1932'de Suçluların Teslim Edilmesi Antlaşması, ikincisi yine 9 Ocak 1932 tarihli İskan Antlaşması ve üçüncü olarak da 10 Ocak 1932'deki Ticaret Antlaşması'dır.¹⁸

İngiltere atadığı Kraliyet yönetimi üzerinden, Irak'ı 1921'den 1936'ya kadar "temsili demokrasi" adı altında idare etti. Siyasi, ekonomik, toplumsal, ideolojik, dini/mezhepsel ve etnik sorunların yükselişe geçtiği bu dönemde, Kral iyi bir yönetim performansı sergileyememiştir. Bunun üzerine farklı toplumsal unsurların arasında çıkan çatışmalar karşısında yönetim çaresiz bir tutum sergilemiştir. Gelişen olaylar üzerine İngilizler, 1932'de manda yönetimine son vermeye razı olmuşlardır.

İrak, bu yeni biçimsel statüsünü ifade eden bir adımla Milletler Cemiyetine (Birleşmiş Milletler) katılmıştır ve 30 Ekim 1932'de bağımsızlığına kavuşmuştur. Bundan bir yıl sonra, İsviçre'de tedavi gören Kral Faysal'ın 8 Eylül 1933'te vefatı ile tahta çıkan 21 yaşındaki oğlu Gazi'nin (1933-1939) genç ve devlet yönetiminde tecrübesiz olması, Irak'ta yeni bir dönemin kapısını aralamıştır. Yeni dönemde Kral'ın tecrübesizliği, milliyetçi eğilimi ve İngiliz karşıtı tutumu olduğu söylentileri; Irak'ın yönetim konularında fazla deneyimli olmayan bir grup tarafından idare edilmek durumunda kalmasına yol açmıştır. Faysal'ın uzlaştırıcı yapısından

¹⁸ Silleli T. (2005). *Büyük Oyunda Türkiye- Irak İlişkileri*. IQ Kültür Sanat Yayınları. İstanbul. S. 288.

kaynaklanan istikrar onun ölümüyle beraber yerini politikacılar arasındaki iktidar mücadelelerine bırakmış ve Irak'ı istikrarsız bir siyasi ortama sürüklemiştir.¹⁹

Irak Kralı Faysal'ın ve başbakanı Nuri Said'in 4 Temmuz 1931 tarihindeki Türkiye ziyaretleri güvenlik politikaları açısından da önem taşımaktaydı. Nitekim hem Irak, hem Türkiye ve hem de İran, Kürt nüfusun çıkarabileceği olası sorunlar her üç ülkeyi de tedirgin etmekteydi. Türkiye her iki devlete de bir saldırmazlık antlaşması imzalanması önerisini ilettili. Irak, her ne kadar bağımsız bir devlet gibi hareket etse de özellikle fiili olarak dış işlerinde İngiltere'nin himayesi altındaydı. Dolayısıyla Irak'ın, İngiltere'nin taraf olmadığı bir antlaşmayı imzalaması yeterli olmayacaktı.

Türkiye de 1929 Protokolü gereğince SSCB'ye danışmadan böyle bir saldırmazlık paktını imzalaması uygun olmayacaktı. Antlaşma önerisi İngiltere ve SSCB'ye götürüldü. İngiltere Milletler Cemiyeti'ne üye olduğu için bölgesel bir kuruluşa üye olmayı reddetti. Aynı şekilde SSCB'nin de tek başına pakta bulunması uygun görülmezken, SSCB üçlü antlaşmaya Afganistan'ın da dahil edilmesi önerisini sunarak Sadabad Paktı'nın kurulmasının önünü açmış oldu. Taraflar Pakta katılmayı 2 Ekim 1935'te Cenevre'de üç ülke arasında imzalanan antlaşma ile kabul etmişlerdi. Afganistan da yapılan davete uyararak Pakta katıldı. Hem sınır güvenliği ve hem de Kürt aşiretlerden kaynaklı bir güvenlik problemi, diğer taraftan İran-Irak arasındaki çözilemeyen Şattularab sınırı sorunu Paktın imzalanmasının başlıca nedenleri arasındadır.²⁰

Buna ek olarak İtalya'nın Balkanlar ve Doğu Akdeniz'de yayılma düşüncesinden endişelenen Türkiye ile Ortadoğu ülkeleri kendi aralarında bir güvenlik kuşağı oluşturmaya çalışmışlardı. Bölgedeki gelişmeler Pakt'ın bir an önce kurulması gerektiğini gösterince, Türkiye'nin öncülüğünde Tahran'da 8 Temmuz 1938'de Türkiye, İran, Irak ve Afganistan arasında Sadabat Paktı resmen imzalanmıştır.

¹⁹ Owen R. (1995). *State, Power & Politics in the Making of the Modern Middle East*. Routledge, London & New York. S. 88-89.

²⁰ Gönübol M., Sar C. (1974) *1919-1938 Yılları Arasında Türk Dış Politikası*. S. 115.

Osmanlı sonrası dönemde ilk kez bölge ülkeleri arasında Rusya ve İngiltere'nin siyasi gölgesine rağmen, Sadabad Paktı'nın kurulması Türkiye'ye eski Osmanlı coğrafyasında prestij kazandırmıştır. Bölge ülkeleri de emperyalist ve dış müdahalelere karşı kendilerini savunabileceklerini göstermişlerdi.²¹ Sadabad Paktı TBMM'de 14 Ocak 1938'de kabul edildi ve 25 Haziran 1938'de yürürlüğe girdi.²² Bölgede imzalanan ilk dayanışma antlaşması niteliğindeki Sadabad Paktı, Ege denizinden Basra körfezine ve Himalayalara kadar uzanan bir alanda barış, dostluk ve işbirliği amacındaydı.²³

Pakt'ın üyeleri hiçbir zaman Pakt'tan ayrılmayı gündeme taşımadığı için hukuki olarak kağıt üzerinde Pakt'ın yürürlükte olduğu ifade edilebilir. Ancak İkinci Dünya Savaşı sonrasında aynı bölgede CENTO'nun kurulması, İran-İrak Savaşı (1980-1988), Irak'ın 1990'da Kuveyt'i işgal etmesi ve sınır aşan terör olayları bizlere Pakt'ın işlevsizliğini ve her hangi bir öneminin kalmadığını göstermektedir.²⁴

İkinci Dünya Savaşı'nın başlaması ise, İngiltere-İrak ilişkilerinin sınanmasını sağlamıştır. İkinci Dünya Savaşı'nın Almanların üstünlüğü ile başlaması 1939'dan itibaren Irak'ta Nazi taraftarı ve İngiltere karşıtı özellikle gençlerin öncülüğündeki gösterilerde artış olmuştur.

İngiltere'ye karşı tavır alan sadece gençler değildi. 1939'da Avrupa'da savaşın başladığı sırada Irak, yine siyasal ve askeri seçkinler arasındaki sık sık değişen koalisyonlarla yönetilmekteydi. Örneğin Osmanlı döneminde İstanbul'da eğitim görmüş olan Nuri Said, 1930'dan 1958'e kadar 6 defa başbakanlık yapmıştır.

Nuri Said daha çok İngiltere taraftarı olarak bilindiğinden, Savaş döneminde ordu ile görüş ayrılığına düşmüş ve 1940 yılında istifa etmiştir. Yerine Raşid Ali başbakanlığındaki koalisyon hükümeti kurulmuştur.²⁵ Nuri Said'in yerini alan yeni başbakan Raşid Ali, İngiltere'nin Irak topraklarını kullanma ve karşılığında askeri destek sağlama teklifini reddettiği gibi, Basra'daki İngiliz askerlerinin de ülkeyi terk

²¹ Çeçen A. (2000). *Güney Komşumuz Irak*. Avrasya Dosyası. Ankara. C. 6, No. 3, S. 59.

²² Armaoğlu F. (2009). *20.Yüzyıl Siyasi Tarihi*. Alkım Yayınevi. İstanbul. S. 426-428.

²³ Erdal İ. (Yaz 2012). *Atatürk Dönemi (1923-1938) Türk-İran İlişkileri ve Sadabad Paktı*. Karadeniz Araştırmaları. Sayı 34, S. 77-88.

²⁴ Sander O. (1998). *Siyasi Tarih*. İmge Yayınevi. İstanbul. S. 98.

²⁵ Mattar P. (2015). a.g.e., S. 1132.

etmesini istemiştir. Aslında Bağdat kökenli bir avukat olan Raşid Ali daha önce üç defa başbakanlık görevinde bulunmuştu. İngiltere'nin çok geçmeden 1941 Mayıs'ında duruma müdahale etmesi üzerine İngiliz güçleri ile Raşid Ali'ye bağlı güçler arasında çatışma çıktı. İngiltere ile Irak arasında başlamış olan savaşı, 1941 Mayıs'ının sonuna gelindiğinde kaybeden Raşid Ali ülkeyi terk etmiş ve Irak yeniden İngiltere'nin denetimine girmiş; savaşın sonuna kadar da İngiliz işgalinde kalmıştı.

Böylece açıkça Irak'ın tam bağımsız bir devlet olmadığı ve İngiltere'nin emperyal çıkarlarını tehdit edemeyeceği ortaya çıkmıştı. Bununla birlikte Kral Gazi'nin 1939'da bir otomobil kazasında şüpheli ölümü üzerine yerine geçen üç yaşındaki II. Faysal'ın ülkeyi yönetemeyecek kadar küçük yaşta olması, ülkenin denetiminin Haşimi hanedanından Kral Naibi Prens Abdullah ile ona en yakın politikacı olarak Nuri Said'in eline geçmesine yol açtı.

Irak'ta statükonun bozulmasını istemeyen İngiltere, muhalefet edebilecek siyasileri sürgüne gönderdiğinden Irak'ta ciddi bir muhalefet boşluğu doğmuştu. Kral Naibi Prens Abdullah ve Nuri Said bu ortamda ülkeyi 1958'e kadar, yani Baas ağırlıklı bir darbe ile devrilene kadar yönettiler.²⁶

Nuri Said'in iktidarı 1958 yılına kadar çeşitli aralıklarla sürmüştür. Said, bu dönemde iki önemli sorunla karşılaşmıştır. Bunlardan birincisi, Sovyetler Birliği'nin Ortadoğu ve Arap ülkelerinde gittikçe artan önemi karşısında komünizme karşı duyulan sempattir. İkincisi ise kurulmuş bulunan ve konumunu giderek sağlamlaştıran İsrail Devleti'ne karşı Arap milliyetçilerinin izlediği düşmanca tutumdur.

Bununla birlikte, içerideki hoşnutsuzluğu yatıştırmanın, komünizmi belli bir noktada durdurmanın ve milliyetçileri de kendi İsrail karşıtı geçmişi ile ikna etmenin yollarını bulmuştur. Said, İsrail karşıtlarına yönelik 1948 ve 1949'daki savaşta İsrail'e karşı savaşmaları için Irak kuvvetlerini göndermiştir. Said'in bu uygulaması, İsrail karşıtlarını memnun etmiştir.

²⁶ Halliday F. (2000). *Nation and Religion in the Middle East*. Sagi Books. London. S. 118.

1.3.2. Bağdat Paktı ve Bölgede Siyasi Gelişmeler

Diğer taraftan Nuri Said'in önemli bir diğer bölgesel girişimi, Komünizm tehlikesini ve Sovyetler Birliği etkisini kırabilmek amacıyla, Türkiye, İran, Irak, Pakistan ve İngiltere'nin de dahil olduğu Bağdat Paktı (CENTO)'na girmek olmuştur. Komünizme ve SSCB'ye karşı alınan bu önlem, Said'in başarılarından biridir. Said, İngiltere ve batı yönelimli siyasi duruşuyla, batı bloğundaki Türkiye ile ilişki kurmakta çekinmemiştir.

Sovyetler Birliği'nin Ortadoğu'ya nüfuz etmesini önlemeye yönelik olarak kurulan Bağdat Paktı'nın temelleri Türkiye ile Irak arasında 24 Şubat 1955'te yapılan anlaşmayla atılmış, 4 Nisan 1955'te İngiltere, 23 Eylül 1955'te Pakistan ve 3 Kasım 1955'te İran Pakta sonradan katılmıştır. Asıl adı Türkiye-İrak Karşılıklı İşbirliği Antlaşması olan Pakt'ın mimarları Türkiye başbakanı Adnan Menderes ve Irak başbakanı Nuri Said olmuştur. Pakt Ortadoğu'da batı karşıtlığını güçlendirmiş ve diğer bölge ülkelerinin SSCB'nin Doğu Bloku'nda yer almayı tercih etmelerini kolaylaştırmıştır.

Esas olarak Pakt, İki Kutuplu dünyada batı yanlısı ve SSCB karşısında yer almış bir savunma kuşağı oluşturma amacıyla kurulmuştur. ABD Dışişleri Bakanı John Foster Dulles'in 11-28 Mayıs 1953 tarihleri arasında Mısır, Suudi Arabistan ve Türkiye başta olmak üzere gerçekleştirdiği Ortadoğu seyahati Pakt'ın alt yapısını oluşturmaya yöneliktir. Böylece ABD, Ortadoğu'da insiyatifi İngiltere'den devralarak İngiltere'nin desteğiyle yeni bir savunma sistemi düşüncesine girmiştir.

Bağdat Paktı'nın Arap dünyasındaki etkisi olumsuz olmuştur. Mısır'ın öncülüğündeki Arap milliyetçiliği düşüncesi, SSCB'nin bölge ülkeleri üzerindeki sosyalist akımı Pakta tek Arap ülkesi olarak Irak'ın yer almasına neden olmuştur. Pakt'a özellikle Mısır, Suriye ve Suudi Arabistan sert tepki göstermişlerdir. Pakt'ın kurulmasıyla birlikte Türkiye'nin Ortadoğu bölgesinden uzaklaştığı kanaatleri ortaya çıkmıştır.²⁷

²⁷ Bostancı M. (Kış 2013). *Türk-Arap İlişkilerine Etkisi Bakımından Bağdat Paktı*. Gazi Üniversitesi Akademik Bakış Dergisi, C. 3, Sayı 13, S. 171-184.

Irak'ta General Kasım liderliğinde 14 Temmuz 1958'de yapılan askeri darbeden sonra, Irak Kralı ve başbakanı Nuri Said öldürülmüş ve kanlı darbeyle Irak'ta monarşi sona ererken, Irak politikasında Nasır ve Baas'ın etkisinin artması ve ülkenin giderek Doğu Bloğuna kayması söz konusu olmuştur.²⁸

1958 darbesiyle beraber ülkenin İngiltere'yle olan 37 yıllık bağı da kopmuştu. Bu tarihten itibaren Irak'ın da Suriye ve Mısır gibi bağlantısızlık politikasına yöneldiği görülmektedir. Ancak bağlantısızlık adı altında ülke her geçen gün biraz daha Sovyet denetimine girmiştir. Irak hükümeti 24 Mart 1959'da Bağdat Paktından resmen ayrıldığını açıklamıştır.

Irak'ın ayrılmasıyla birlikte yerine ABD'nin katıldığı CENTO (Merkezi Antlaşma Örgütü) 19 Ağustos 1959'da kurularak Pakt'ın yeni adı olmuştur. CENTO'nun merkezi Bağdat'tan Ankara'ya taşınmıştır. CENTO da 1979 İran İslam Devrimi ile birlikte tarihi misyonunu tamamlamıştır.

Pakistan 12 Mart 1979'da "CENTO'nun Pakistan'ın güvenliğini sağlamadığını" gerekçesi ile, İran da Şah'ın devrilmesinden sonra CENTO'nun emperyalistlerin çıkarlarına hizmet ettiği iddiasıyla CENTO'dan ayrıldıklarını açıklamışlardır.²⁹

Hem Bağdat Paktı hem de CENTO göstermektedir ki, Ortadoğu'da batılı ülkelerin içerisinde bulunmadığı veya destek vermediği bir oluşum içerisine girmek mümkün görünmemektedir. Bununla birlikte batılı güçlerin bulunmadığı Ortadoğu merkezli bölgesel örgütler genelde yeterli etkiyi göstermediği düşüncesi mevcuttur.

Buna ek olarak, Türkiye'nin 1948'de İsrail'i tanınması Arap dünyasını kendisinden uzaklaştırmıştır. Pakt, Türkiye için Ortadoğu coğrafyasındaki ülkelere yaklaşma fırsatı görülmüş, ancak bu konuda başarılı olunamamıştır. Arap ülkeleri, Kahire'de 1945'te kurulan ve Nasır döneminde ön plana çıkartılan Arap Birliği Örgütü altında bir araya gelmeyi tercih etmişlerdir. Mısır'ın öncülüğündeki Bağdat Paktı karşıtı ülkelerin sayesinde SSCB'nin Ortadoğu'ya girmesi kolaylaşmıştır.

²⁸ Calvocoressi P. (1996). *World Politics Since 1945*. 7th ed. Longman Publishing. New York. S. 314.

²⁹ Bostancı M. (Kış 2013). a.g.m.

Ayrıca Türkiye'nin Ortadoğu'da batı kaynaklı bir işbirliği ve savunma örgütü kurma çabası neticesiz kalmıştır. Bir de Türkiye'nin SSCB ile ilişkilerine gölge düşürmüş ve Ortadoğu ülkeleri nezdinde imajı olumsuz etkilenmiştir. Türkiye Ortadoğu'da tekrar etkin olabilmek için, 3 Kasım 2002 seçimlerinde Adalet ve Kalkınma Partisi'nin iktidarını beklemiştir.

1.4. 1958-1980 Yılları Arası Türkiye-İrak İlişkileri

İrak'ta 1958 darbesi ile Krallık rejimi yıkılmış ve yerine Cumhuriyet ilan edilmiştir. Yeni dönemde gücünü arttırmaya başlayan Baas taraftarlarının 8 Şubat 1963'te General Kasım'a karşı düzenlenen darbenin içerisinde yer alması ile beraber bu ülkede denetimi ele geçirmişlerdir. General Kasım'ın hemen kurşuna dizildiği kanlı darbenin sonunda Nasırcı Albay Abdüsselam Arif mareşal rütbesiyle Devrim Konseyi Başkanlığı'na getirilirken başbakanlığa darbenin liderlerinden ve Baas üyesi olan General Hasan El-Bekr getirilmiştir.

İrak'ta gerçekleşen darbe ile Türkiye-İrak ilişkileri bozulmuş ve durum değerlendirmesi yapmak için Türkiye, İran, Pakistan devlet başkanları 14-17 Temmuz 1958'de İstanbul'da toplanmışlardır. Toplantı sonrasında Irak'taki darbenin kınandığı bir bildiri yayınlanmıştır. Türkiye'nin Irak'taki gelişmeler karşısındaki tavrı nedeniyle SSCB'de Irak'ın yanında yer aldığını göstermiştir. Ancak bölgede yükselen gerginlik askeri boyuta varmadan yatıştırılmıştır.

Türkiye Irak'ta darbe öncesi statükodan yana olsa da, SSCB 18 Temmuz 1958'de Türkiye'yi Irak'taki yeni rejime karşı askeri müdahale yapmakla suçlamıştır. Başbakan Adnan Menderes 22 Temmuzda Khrushchev'e yazdığı cevapta "Türkiye'nin Ortadoğu'da krizi daha da tırmandıracak bir tutum içerisinde olmadığını"³⁰ söylemesi de, Türk hükümetinin Irak'taki yeni yönetimi kabullendiği anlamına gelmektedir. Türkiye 31 Temmuz 1958'de Bağdat'taki yeni askeri yönetimi tanımak durumunda kalmıştır.

³⁰ Çeçen A. (2000). a.g.m. S. 7.

Irak'ta gerçekleştirilen darbe sonrasında General Abdüsselam Arif'in radyoda yaptığı konuşmada Cumhuriyetin ilan edildiği belirtilmiştir. Arif konuşmasında “Irak'ın üç etnik gruptan meydana geldiğini ve Türkmenlerin de bu gruplardan biri olduğunu açıklaması” Irak Türkmenleri açısından olumlu karşılanmıştır.³¹ Hatta Türkmenler 07 Mayıs 1960'da “Türkmen Kardeşlik Kulübü”nü kurmuş ve devamında Türkçe yayınlar yapmaya başlamışlardı. Fakat daha sonraki gelişmeler Türkmenlerin beklentilerini boşa çıkarmıştır.

General Kasım'ın 24 Mart 1959'da Bağdat Paketi'nde çekildiklerini açıklamasıyla, Pakt'ın tek Arap ülkesinin ayrılmasıyla neticelenmiştir. Pakt'ın adı CENTO (Merkezi Antlaşma Teşkilatı) şeklinde değiştirilerek ekonomik, kültürel ve teknik işbirliği çalışmalarına odaklanmıştır. Böylece Türkiye'nin çok önem verdiği sınır güvenliği ve bölgesel güvenlik girişimi âkim kalmış ve Türkiye-Irak ilişkileri olumsuz etkilenmiştir. Türkiye-Irak ilişkilerine gölge düşüren bir diğer gelişme de, Irak'ta 14 Temmuz 1959'da Cumhuriyetin birinci yıl dönümünde yapılan kutlamalarda sokaklardaki Türklere karşı bir takım Iraklıların katliam yapmaları ve Türkmen ileri gelenlerinin öldürülmeleri olaylarıdır. Bunun üzerine SSCB'nin de Irak'ı desteklediğini açıklaması ile Türkiye olayları kınamanın ötesinde pek bir şey yapamamıştır.³²

Irak'ta Kürt etnik yapısının liderlerinden Melle Mustafa Barzani'nin General Kasım yönetimine karşı başlattığı isyan üzerine, Irak hava kuvvetlerine bağlı savaş uçakları bu grupları ve Kürt yerleşim yerlerini bombalamışlardır. Bombardımandan kaçan Kürt gruplar Türkiye sınırına doğru çekilmişler ve bu grupları takip eden savaş uçakları Türk sınırındaki Şemdinli yakınlarında iki Türk köyünü de bombalamışlardır. Türkiye'nin gösterdiği tepki üzerine iki ülke ilişkileri yeni bir gerginliğe sahne olmuştur.

Ülke içi siyasal karışıkların yaşandığı Irak'ta, Baasçılar arasındaki iktidar mücadeleleri nedeniyle 8 Şubat 1963 tarihinde Nasır taraftarlarının ve bazı Baasçıların desteğiyle gerçekleştirilen darbe sonucunda milliyetçi General Kasım

³¹ Umar Ö. O. (2008). a.g.e., S. 392.

³² Kaştan Y. (2008). *II. Dünya Savaşı Sonrası Türkiye-Irak Siyasal İlişkileri*. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı 19, S. 313-326.

idam edilmiştir. General Abdüsselam Arif de Ulusal Devrim Konseyi Başkanlığı'na getirilmiş ve Baas Partisi'nin önemli isimleri ülke yönetiminin kilit noktalarına atanmışlardır. Ancak yeni yönetim de Irak'a istikrar getirememiş ve ülkedeki siyasal, ekonomik, toplumsal, etnik, ideolojik ve dini/mezhepsel karışıklıklar artarak devam etmiştir.

General Abdüsselam Arif'in 1963'te bir uçak kazasında ölmesi üzerine yerine kardeşi General Abdurrahman Arif geçmiştir. Dolayısıyla 1963-1968 dönemine Arif kardeşlerin iktidarı damgasını vurmuştur. General Abdurrahman Arif de 17 Temmuz 1968'de Baas Partisi lideri Ahmet Hasan El-Bekri'nin yaptığı bir darbeyle iktidardan uzaklaştırılmıştır. General Hasan El-Bekr devlet başkanı ve başbakanlık görevlerini de üzerine almıştır. Aynı zamanda Baas Partisi Genel Sekreteri ve Devrim Komuta Konseyi Başkanı olan Hasan El-Bekr bu görevde on bir yıl kaldıktan sonra 1979'da Saddam Hüseyin tarafından devrilerek Irak'ta Saddam Hüseyin dönemi başlamıştır.

Devrim Komuta Konseyi tarafından devlet başkanlığına seçilen Saddam başbakanlık görevini de üstlenmiş ve başbakan yardımcılığı görevine Taha Yasin Ramazan'ı diğerini de Hıristiyan kökenli de Tarık Aziz'i getirdiği diğer dört başbakan yardımcılığının yanı sıra dışişleri bakanlığına da Sadun Hammadi'yi atamıştır.³³

Kısaca Said Paşa sonrası dönemde Irak'ta siyasal istikrar bozulmuş ve 1958 ile 1979 arasında geçen süre "darbeler dönemi" olarak adlandırılmaktadır. Aynı şekilde Ortadoğu devletlerinin birbirleriyle olan ilişkilerini etkileyen en önemli unsur Arap-İsrail savaşlarıdır. Irak 1967-1973 Arap-İsrail savaşlarında diğer Arap ülkeleriyle birlikte İsrail karşıtı cephede yer almıştır. Savaşlar esnasında Türkiye'nin tutumunu tasvip etmeyen Irak, Türkiye'yi batının destekçisi olarak görmüştür. Hem Arap-İsrail savaşları hem de Soğuk Savaş dönemi boyunca Türkiye-Irak ilişkileri ciddi gelişme kaydedememiştir. Ancak Türkiye'nin komşularıyla iyi ilişkiler kurma gayreti ve her iki ülkenin komşu olması birbirleriyle geçinmelerini zorunlu kılan bir durumdur olmuştur.³⁴

³³ Marr P. (1998). *Iraq: Its Revolutionary Experience under the Ba'th*. Peter J. Chelkowski & Robert J. Pranger, "Ideology and Power in the Middle East". Duke University Press. Durham. S. 189; Kaştan Y. (2008). a.g.e. 327.

³⁴ Çeçen A. (2000). a.g.m. S. 12.

1.4.1. İran-İrak Savaşı

İrak-İran arasında 22 Eylül 1980 tarihinde başlayan ve yüzbinlerce insan ile trilyon dolarların harcandığı ve iki tarafın da kazanamadığı komşu savaşı 8 yıl sürmüştür. Irak, Humeyni'nin İran'daki İslami rejimini kendi ülkesine ihraç edeceği endişesi, Irak'ın İran devrimi öncesi 1975'te Şah ile imzaladığı ve Şah'ın Irak toprak bütünlüğünü tanıdığı antlaşmanın İran'ın yeni rejimi tarafından tanınmaması, Şattül Arap su yolunun kontrolü meselesi, Irak'ın güçlü ordusuyla Körfez bölgesinde İran'ın zayıf ordusu karşısında üstün olması, İran'ın petrol yatakları ile bilinen Kuzestan bölgesinde Arap nüfusun çoğunluk olmasından dolayı ve Arabistan'ın doğal coğrafi uzantısı iddiasıyla Irak'ın bir parçası olduğu, bütün bu sebeplerle savaşın başladığı belirtilmektedir.³⁵

BM'in ateşkes çağrısını 17 Temmuz 1988'de Irak ve 18 Temmuz 1988'de de İran'ın kabul etmesiyle savaş 20 Ağustos 1988'de nihayete ermiştir. Savaş Arap dünyasını ikiye bölmüş, Suriye ile Libya İran'ı desteklerken, Suudi Arabistan ve Kuveyt başta olmak üzere diğer Arap ülkeleri de Irak'ı desteklemiştir.

ABD, savaşın başlangıcında tarafsızlığını korumuş, ancak bu durumunu savaşın sonuna doğru İran karşıtı bir tutumu sergileyerek değiştirmiştir. SSCB'nin de 1979'dan beri savaş halinde olduğu Afganistan'dan dolayı İran'a yakın durması ise, Irak'la SSCB'nin ilişkilerini olumsuz etkilemiştir. Türkiye de savaşın her iki ülkeye karşı tarafsızlık siyaseti izlemiştir. Savaş'ın her iki ülke içinde olumsuz sonuçları olsa da, savaş sırasında Türkiye'nin Irak'la ticareti 1985 yılı itibariyle 961 milyon dolar gibi yüksek boyutlardadır.

1.5. 1990-2000 Yılları Arası Türkiye-İrak İlişkileri

Saddam Hüseyin'in 16 Temmuz 1979'da gerçekleştirdiği darbe ile hem Baas Partisi'nin hem de Irak'ın başına geçmesi üzerine, Saddam Irak'ı 1979-2003 tarihleri arasında kendi anlayışıyla yönetmiştir.

³⁵ Kassacieh S. K., Nassar J. R. (Winter 1986). *Political Risk in the Gulf: The Impact of the Iran-Iraq War on Governments and Multinational Corporations*. California Management Review. C. 27, Sayı 2, S. 69-87.

Saddam Hüseyin döneminde Baas Partisi kitlesel bir güce ulaşmış ve Baas fikrinin yayılması için Irak genelinde okur-yazarlık oranının arttırılmasına yönelik kampanyalar yapılmıştır. Zorunlu şekilde yapılan okur-yazarlık eğitimlerinin sonucunda yüz binlerce kişinin okur-yazar olması, Saddam Hüseyin'in UNESCO tarafından ödüllendirilmesine neden olmuştur. Saddam Hüseyin İsrail'e karşı yapılan 1973 Ekim (Yom Kippur) savaşı sonrasında dünyada artan petrol fiyatlarından elde edilen gelirler sayesinde ülkesine çeşitli alanlarda yatırımlar yapmıştır. Irak'ta Şiiler çoğunlukta olmalarına rağmen Saddam döneminde yönetim kadrolarından hep uzak tutulmuş ve ülke ağırlıklı olarak Sünni kadrolarla yönetilmiştir.

Saddam'ın 1974'te Türkmenlere yönelik sürgün ve Sünni Türkmenleri ülkenin güneyindeki Şiilerin yaşadığı bölgelerde zorunlu ikamete tabi tutması Türkiye-Irak ilişkilerinin gerginleşmesine yol açmıştır.

Saddam iktidarına en çok tehdit gördüğü Kürtlerin yok edilmesiyle ilgili bürokratik bir süreçte başlatmıştır. Bu süreç "tanımlama, bir araya toplama veya ele geçirme ile imha etme" olmak üzere üç maddeden oluşmaktaydı. Hatta Saddam'ın kendi yakın akrabalarını bile idam ettirmesi ise ne kadar acımasızlaşabileceğini göstermekteydi. Dolayısıyla Kürtler veya diğer gruplarla ilgili yok etmeye yönelik resmi devlet bürokrasisinin takip ettiği bir politikanın olması garipsenecek bir durum değildir.

1988 Şubatı ile Eylül ayları arasında Kürtlere karşı "Enfal" adı ile toplamda 8 adet eşgüdümlü askeri saldırı düzenlenmiştir. Kimyasal silahların da kullanıldığı (Halepçe) saldırılarda kırsaldaki Kürtleri bir araya toplayıp sonra kamplara nakledilmeleri ve ardından esirlere özgü yalıtma uygulamasıyla hangilerinin öldürüleceğine karar veriliyordu.

Anfal operasyon adını Kur'an-ı Kerim'deki Anfal suresinden alıyordu. Irak hükümeti Anfal'ı resmi duyurularında ve iç andıcında kullanmaktaydı. Bununla birlikte

Anfal saldırısı, aslında hükümetin 20 yıla yakın izlediği Kürt bölgelerini Araplaştırma politikasının mantıksal uzantısıydı.³⁶

Şiiler 1991 Körfez Savaşı'ndan sonra isyana yönelmişler ancak başarılı olamamışlardır. Aynı şekilde kuzeydeki Kürt aşiretleri de ayaklanmış, ancak Saddam yönetimi 2 milyon Kürdü sınır ülkelerine göçe zorlamıştır. Saddam yönetiminin Türklere, Kürtlere ve Şiilere karşı tutumu, Türkiye ve bölge ülkeleri tarafından kaygıyla takip edilmiştir.

PKK eylemlerinin başladığı ve giderek arttığı 1980'li yıllarda Irak topraklarının PKK tarafından Türkiye'ye karşı eylemlerde kullanılması üzerine, Ankara bu saldırıları gerçekleştiren teröristlerin Irak topraklarında takip edilebilmelerini sağlamak için 1983 ve 1984 tarihlerinde Bağdat ile iki güvenlik anlaşması imzalamıştır. Her iki ülkeye de terörist saldırıların geldiği karşı ülke topraklarında “sıcak takip” hakkı tanıyan bu anlaşmalar ile Türkiye-İrak güvenlik ilişkileri oldukça iyi bir noktaya taşınmıştı. Türkiye bu anlaşmalar çerçevesinde Irak'ın kuzeyindeki PKK üslerine ve o tarihlerde PKK'ya destek verdiği düşünülen Mesut Barzani liderliğindeki Kürdistan Demokratik Partisi (KDP) hedeflerine karşı 1983, 1986 ve 1987 yıllarında sınır ötesi operasyonlar düzenlemiştir.³⁷

Türkiye'nin Kuzey Irak'a yönelik sınır ötesi operasyonları, Bağdat yönetiminin İran ile olan savaşın sona ermesinin ardından sıcak takibe imkan veren protokolleri iptal etmiştir. Ancak PKK olaylarının sürmesi üzerine sınır ötesi sıcak takip sonraki yıllarda da devam etmiştir. Özellikle 1990'lı yıllarda çok sayıda askerin katılımıyla Irak topraklarının onlarca kilometre içine girilerek gerçekleştirilmiş çok sayıda operasyon söz konusu olmuştur.

1999'da PKK lideri Abdullah Öcalan'ın yakalanmasıyla terörist eylemlerin azalmasının ardından yaşanan yaklaşık 5 yıllık bir süre içerisinde Irak'la da bu

³⁶ Salih K. (1999). *Bir Azınlığı Şeytanlaştırma: Irak Kürtleri Örneği*. ed. Schulze K. E., Stokes M., Campbell C. “*Ortadoğu'da Milliyetçilik, Azınlıklar ve Diasporalar*”. Sarmal Yayınevi. S. 123-126.

³⁷ Fırat M., Kürkçüoğlu Ö. (2001). *Arap Devletleriyle İlişkiler*. Türk Dış Politikası. Ed. Oran B. İletişim Yayınları. İstanbul. C. 2, S. 124-148.

konuda ciddi gerginlikler söz konusu olmamıştır.³⁸ Öcalan'ın yakalanması ile Türkiye'de sol ve sağ milliyetçilik yükselişe geçmiş, DSP-MHP-ANAP koalisyon hükümetinin kurulmasına zemin hazırlamıştır.

Ancak 2000'li yılların ortalarından itibaren yeniden tırmanışa geçen şiddet sarmalında Kuzey Irak topraklarının da Türkiye'ye karşı saldırılarda tekrar yoğun bir şekilde kullanılmasıyla Türkiye'nin Kuzey Irak'a yönelik sınır ötesi operasyonları da yeniden gündeme gelmiştir. Irak sınırı yakınlarındaki karakollara yapılan PKK baskınlarında çok sayıda askerin şehit olması üzerine, 21 Şubat 2008'de başlayan ve bir hafta süren Güneş Harekatı çerçevesinde Türk Silahlı Kuvvetleri uzun zaman sonra Kuzey Irak'a yeniden kapsamlı bir müdahalede bulunmuş oluyordu. Bundan sonraki tarihlerde de Irak sınırına yakın bölgelere yönelik PKK saldırılarına karşı Türk Silahlı Kuvvetleri çoğu zaman havadan, zaman zaman da karadan sınır ötesi operasyonlar düzenlemiştir.

Türk Silahlı Kuvvetleri'nin bugüne kadar sınır ötesine gerçekleştirdiği başlıca hava ve kara operasyonları tarihle şöyle sıralanmaktadır:

25 Mayıs 1983: TSK'nın gerçekleştirdiği ilk sınır ötesi operasyon. 5 bin civarında asker sınırın beş kilometre ötesine kadar ilerledi.

15 Ağustos 1986: Türk savaş uçakları, Irak sınırını aşarak PKK sığınaklarını bombaladı.

4 Mart 1987: Türk Hava Kuvvetleri'ne ait savaş uçaklarının Irak topraklarında düzenlediği harekatta PKK'ya ait kamp, depo ve sığınaklar bombalandı.

25 Ekim 1991: PKK Hakkari'nin Çukurca ilçesinde üç jandarma karakoluna saldırdı, 17 asker öldü. Saldırının ardından sınır ötesi operasyon başlatıldı. Sıcak takip şeklinde başlayan operasyonda PKK kampları hedef alındı.

³⁸ Reçber K. (2007). *Türkiye'nin Irak'ın Kuzeyinde Sınır Ötesi Operasyon ve Sıcak Takip Hakkı*. Uluslararası Hukuk ve Politika C. 3, Sayı 9, S. 16-27.

30 Ağustos 1992: İran'dan sızan PKK üyeleri, Alan Karakolu'na saldırdı. Çatışmada 43 örgüt üyesi öldürüldü. Sınır ötesinde devam eden operasyonda çok sayıda örgüt üyesi öldürüldü.

2 Eylül 1992: TSK, havadan ve karadan Irak sınırları içerisindeki PKK kamplarına karşı yoğun bir hareket başlattı.

7 Ekim 1992: TSK'ya bağlı savaş uçakları, Irak'ın kuzeyinde bulunan Hakurk ve Durji kamplarına saldırı düzenledi.

27 Ekim 1992: TSK'nın PKK'ya karşı Hantur Dağı'nda başlattığı harekatta 100 örgüt üyesi öldürüldü.

29 Ekim 1992: Türkiye ile Irak'ın kuzeyi arasında stratejik öneme sahip Sinhat Boğazı, 90 PKK'lı öldürüldüğü çatışmalar sonrası TSK'nın eline geçti.

31 Ekim 1992: TSK, Kuzey Irak'ta bulunan PKK'nın en önemli merkezlerinden Haftanın Kampı'nı ele geçirdi.

10 Ekim 1993: Kuzey Irak'taki hedefleri kapsayan operasyonda 41 PKK'lı öldürüldü.

30 Kasım 1993: Diyarbakır'dan havalanan 16 savaş uçağı, Kuzey Irak'ın 10 kilometre içinde bulunan dokuz PKK kampını bombaladı. Operasyonda 40'ın üzerinde örgüt üyesi öldürüldü.

13 Aralık 1993: Irak sınırındaki Üzümlü Jandarma Karakolu'na baskın hazırlığında olan PKK grubu tuzağa düşürüldü, 90 PKK'lı öldürüldü. Bu sayı, Irak'ın kuzeyinde sürdürülen operasyonlarda 100'ü aştı.

PKK'ya yönelik yoğun hava hareketları da şu şekilde sıralanmaktadır:

18 Aralık 1993: Irak'ın kuzeyinden Türkiye'ye sızmak isteyen PKK konvoyunu Türk savaş uçakları bombaladı. Sayıları yaklaşık 200 civarında olan PKK grubu askeri açıdan büyük kayıp verdi.

20 Aralık 1993: Dağ komandolarının Kuzey Irak'taki hedeflere yönelik operasyonunda 27 PKK'lı öldürüldü.

28 Ocak 1994: Kuzey Irak'ta bulunan PKK'nın önemli üslerinden Zeli kampı savaş uçakları tarafından bombalandı. Yaklaşık 100 örgüt üyesinin öldüğü bildirildi.

18 Mayıs 1994: Savaş uçakları Zeli Kampı'nı bir kez daha bombaladı, yüzlerce PKK'lı'nın öldüğü bildirildi.

26 Temmuz 1994: TSK'nın, Kuzey Irak'taki Mezi bölgesine düzenlediği hava hareketinde 70 PKK'lı öldürüldü.

3 Ağustos 1994: TSK'ya bağlı savaş uçakları, 120'den fazla PKK'lı'nın öldüğü bir sınır ötesi hava hareketi düzenledi.

Çelik Harekatı adı altında da Irak'ın kuzeyine çeşitli tarihlerde operasyonlar yapılmıştır:

21 Mart 1995: TSK en kapsamlı operasyonlarından biri olan Çelik Harekatı'nı başlattı. Kuzey Irak'a gerçekleştirilen harekate 35 bin personelin katıldı. PKK'nın 23 kişilik mobil timi yakalandı.

22 Mart 1995: Çelik Harekatı kapsamında, 3 bin PKK'lı çember altına alındı. 200'ü öldürüldü, sekiz asker hayatını kaybetti.

23 Mart 1995: Harekatın üçüncü gününde Haftanın Kampı kuşatıldı. 89 PKK üyesi daha öldürüldü.

15 Nisan 1995: Çelik Harekatı'nın 26'ıncı gününde 11 asker hayatını kaybetti.

19 Nisan 1995: Çelik Harekatı'nda PKK'nın kullandığı mağaralarda 4.5 ton uyuşturucu ele geçirildi.

25 Nisan 1995: TSK'nın Irak'ın kuzeyine giren 35 bin personelinden 20 bininin geri çekildiği bildirildi. Operasyondan dönen 20 bin asker, 30 Nisan'da dönemin Başbakanı Tansu Çiller tarafından törenle karşılandı.

2 Mayıs 1995: Genelkurmay Başkanlığı, Çelik Harekatı'nın 43 gününü değerlendirdi. 2 trilyon 800 milyar liraya mal olan hareket sırasında 555 PKK'lı'nın öldürüldü açıklandı.

9 Temmuz 1995: Sıcak çatışmanın sona erdiği Kuzey Irak'ta Kanimasi, Mergasor ve Barzan bölgesinde kontrolü ele geçiren Türk askeri birlikleri operasyonlarda toplam 127 PKK'lıyı öldürdü.

14 Haziran 1996: Irak'ın kuzeyinde sürdürülen ve 'Tokat Operasyonu' olarak adlandırılan operasyonda 90 PKK'lı öldürüldü, altı asker yaşamını yitirdi.

21 Temmuz 1996: Türk Hava Kuvvetleri, PKK'nın Irak'ın kuzeyindeki en büyük kamplarından Bote'yi vurdu.

25 Temmuz 1996: Irak'ın kuzeyindeki Sinat, Avagöze, Birkiavdal, Elagiş ve Haftanın bölgelerindeki PKK kampları bombalandı.

8 Ekim 1996: Kuzey Irak sınırında yapılan operasyonlarda, 118 PKK'lı öldürüldü, 11 güvenlik görevlisi de yaşamlarını yitirdi.

30 Aralık 1996: Irak'ın kuzeyindeki Sinath bölgesine operasyon başlatıldı.

1 Ocak 1997: Sinath bölgesine düzenlenen operasyonda ölü ele geçirilen PKK'lı sayısı 72'ye yükseldi.

Bölgeye Çekiç Harekatı adı ile de operasyonlar yapıldı:

14 Mayıs 1997: TSK, Irak Kürdistan Demokrat Partisi'nin isteği üzerine Kuzey Irak'a girdi.

15 Mayıs 1997: Çekiç Harekatı'nın ilk gününde Sarıkavaklar'da 30 PKK'lı ele geçirildi.

28 Mayıs 1997: Sınırötesi operasyonda öldürülen PKK'lı sayısı 1817'ye ulaştı.

13 Haziran 1997: Çekiç Harekatı'na katılan bazı zırhlı birlikler çekilmeye başladı.

20 Eylül 1997: Olağanüstü Hal Bölge Valisi Aydın Arslan, son 95 ayda yapılan operasyonlarda 4546 PKK'lı'nın öldürüldüğünü açıkladı.

Şafak Harekatı adı ile yapılan operasyonlar da aşağıda sıralanmaktadır:

25 Eylül 1997: TSK Kuzey Irak'taki hedeflere yönelik yeni bir hareket başlattı.

1 Ekim 1997: Irak'ın kuzeyinde öldürülen PKK'lı sayısı 361 olarak açıklandı.

13 Ekim 1997: Irak'ın kuzeyinde yürütülen Şafak Harekatı'nın birinci aşaması sona erdi. Görevini tamamlayan birliklerden ilki yurda döndü. Öldürülen PKK'lı sayısı 816'ya ulaştı. Aynı harekatta üç subay, 24 erbaş ve er, dört Geçici Köy Korucusu olmak üzere 31 güvenlik görevlisi hayatını kaybetti.

5 Aralık 1997: Irak'ın kuzeyinde bazı kamplara yerleşerek kış mevsimini geçirmeye hazırlanan PKK üyelerine karşı 'Süpürme Harekatı' başlatıldı.

13 Nisan 1998: PKK'nın iki numarası Şemdin Sakık ile kardeşi Arif Sakık, Genelkurmay Başkanlığı Özel Kuvvetler Komutanlığı'nın düzenlediği 'Yarasa Operasyonu' ile yakalanıp, Türkiye'ye getirildi. 20 Mayıs 1999'da Sakık ile kardeşi, idam cezasına çarptırıldı.

29 Nisan 1998: TSK, 39 bin 500 personelle operasyon başlattı. üç günde 77 PKK'lı öldürüldü.

16 Şubat 1999: PKK lideri Abdullah Öcalan, Kenya'nın Başkenti Nairobi'den, güvenlik güçlerince düzenlenen operasyonla yakalanarak, Türkiye'ye getirildi.

Son dönem sınır ötesi operasyonlar ise şöyledir:

1 Aralık 2007: Sınır ötesindeki hedeflere nokta operasyonlar başlatıldı. Genelkurmay, Irak sınırları içinde 50-60 kişilik PKK'lı gruba müdahale edildiğini duyurdu.

16 Aralık 2007: Sınır ötesi ikinci operasyon yapıldı. Genelkurmay, düzenlenen hava harekâtında Kandil Dağı'nın bombalandığını açıkladı.

17-18 Aralık 2007: Türkiye-Irak sınırını geçmeye çalışan PKK üyelerine müdahale edildi. Bölgede konuşlu kara birlikleriyle sıcak takip yapıldı. Operasyon, Şemdinli Yeşilova bölgesinde sınırdan birkaç kilometre derinlikte gerçekleştirildi.

22 Aralık 2007: Türk savaş uçakları, Kuzey Irak'taki PKK hedeflerine yönelik operasyonda Amediye çevresindeki kampları hedef aldı. Operasyonda hedef, Kandil'den sonra en büyük PKK kampının bulunduğu Zap ile Cemço bölgeleri oldu. Operasyonda ayrıca Amediye bölgesindeki Metina, Hakurk, Zap ve Haftanın kampları vuruldu.

26 Aralık 2007: Zap bölgesine savaş uçaklarıyla operasyon düzenlendi. Sekiz mağaranın vurulduğu harekatta, büyük bir PKK'lı grup etkisiz hale getirildi.

15 Ocak 2008: Kuzey Irak'taki Zap-Şivi, Avaşin-Basyan ve Hakurk bölgelerinde tespit edilen PKK'ya ait hedefler vuruldu. Genelkurmay, hava operasyonunda PKK'ya ait 60 hedefin tam isabet vurulduğunu açıkladı.

4 Şubat 2008: Genelkurmay, Türk savaş uçaklarının Irak'ın kuzeyindeki Avaşin-Basyan ve Hakurk bölgelerindeki 70 PKK hedefini vurduğunu bildirdi.

21 Şubat 2008: Sabah saatlerinde Kuzey Irak'ta belirlenen hedefler karada konuşlu uzun menzilli silahlar ve Hava Kuvvetleri'ne mensup uçaklar ile vuruldu. Akşam saatlerinde ise bölgeye kara harekatı başlatıldı. Bir hafta süren kara harekatına çok sayıda birlik katıldı. Harekat boyunca yüzlerce PKK'lının öldürüldüğü açıklandı.

17 Ağustos 2011: Temmuz ve ağustos aylarında özellikle Diyarbakır, Siirt, Şırnak ve Hakkari'de PKK'nın saldırılarının artması üzerine Türk savaş uçakları başta Kandil ve Kato Dağı çevresindeki PKK kamplarını vurdu. O tarihten bu yana hava kuvvetleri aldığı istihbaratlar doğrultusunda bölgede belirlenen hedefleri vurmaya devam ediyor.

19 Ekim 2011: PKK'nın Hakkari'de gerçekleştirdiği saldırı sonrası sıcak takibe başlayan TSK birlikleri Kuzey Irak'ın dört kilometre içine girerek örgüt üyeleriyle sıcak çatışmaya girdi. Karadaki birlikler savaş uçaklarıyla da desteklendi.³⁹

Türkiye'nin Irak topraklarında gerçekleştirmiş olduğu bu askeri müdahalelere yönelik olarak Irak hükümeti, Kuzey Irak Bölgesel Kürt Yönetimi ve uluslararası camianın tepkilerine gelince, Ankara ile ilişkilerinin iyi olduğu dönemlerde gerek Bağdat gerekse Washington'dan gelen tepkiler, bu operasyonları ya destekler ya da en azından karşı çıkmaz mahiyette olmuştur.⁴⁰ Bu çerçevede Amerikan yönetimin, özellikle son dönemlerde Kuzey Irak'ta vurulacak PKK hedefleri konusunda Türkiye ile sıkı bir istihbarat paylaşımı içerisinde olduğu hatırlanabilir. Irak merkezi hükümetinin de örneğin 2008 yılında yapılan Güneş Harekatı'na onay verdiği ve karşı çıkmadığı söylenebilir.

Türkiye'nin bu operasyonları karşısında Kuzey Irak'taki Kürt aktörlerin tutumu konusunda ilk yapılacak tespit ise bu konuda 1990'lı ve 2000'li yıllarda çok ciddi farklılıkların yaşandığıdır. Bu farklılıklar hem bu bölgedeki Kürt grupların sahip

³⁹ Aljazeera. (2013). *TSK'nın Sınır Ötesi Operasyonları*. <http://www.aljazeera.com.tr/haber/tsknin-sinir-otesi-operasyonlari>, Erişim Tarihi: 03.06.2016.

⁴⁰ İnat K. (2005). *Türkiye'nin Orta Doğu Politikası*. Orta Doğu Yıllığı. Nobel Yayınları. Ankara. S. 27.

oldukları güçleri ve Bağdat yönetimiyle ilişkilerinden hem de Ankara ile ilişkilerinin durumundan kaynaklanmaktadır. Kendilerini Bağdat'ın saldırılarından ve bölgesel aktörlerin müdahalelerinden koruyacak güce sahip olmadıkları 1990'lı yıllarda, dönemsel ittifaklarına da bağlı olarak zaman zaman Türkiye'nin Kuzey Irak müdahalelerine destek veren ve hatta PKK güçlerine karşı Türk askerleriyle birlikte savaşan Kürt grupların, o dönemdeki güçsüzlükleri ve birbirleri arasındaki üstünlük mücadelesi nedeniyle bazen Türkiye, bazen İran ve bazen de ABD ile ittifak yaptıkları görülmüştür.⁴¹

Kısaca Saddam Hüseyin 30 yıllık iktidarı iç ve dış savaşlarla geçmiş ve sonunda kendisi de ABD'nin 2003 işgaliyle devrilmiş ve idam edilmiştir. Bu durum hem günümüz Irak hem de başta Suriye olmak üzere diğer Ortadoğu ülkelerine etkide bulunmuştur.

1.6. Birinci Körfez Savaşı ve Bölgesel Etkileri

Saddam Hüseyin 1979 yılında iktidara gelir gelmez son dönemin en önemli gelişmelerinden biri olan İran İslam Devrimi ile karşı karşıya kalır. Şiiliğin merkezi ve nüfusunun neredeyse yüzde 60'ının Şii olduğu Irak'ta Saddam Hüseyin ve yönetici elit tarafından İran İslam Devrimi bir tehdit olarak algılanmıştır.

Saddam Hüseyin, Devrim karşısında ABD ve bölge ülkelerinden destek sözü alarak 22 Eylül 1980'de İran'a saldırmıştır. Irak yönetimi, hem batılı güçlerin hem de bölge ülkelerinden destek almasına, bir de İran'da devrimin getirdiği iç karışıklıklara rağmen, savaşın ilk iki yılında üstünlük kuramamıştır. Saddam Hüseyin, savaşın seyrini Irak lehine çevirmek için İran'ın şehirlerini bombalamaktan ve Halepçe'de kendi halkına yaptığı gibi kimyasal silah kullanmaktan çekinmemiştir. Kazananın belli olmadığı savaş, taraflar arasında 1988'de imzalanan ateşkes ile sona ermiştir.⁴² İran-İrak savaşında çoğunlukla tarafsızlığını koruyan Türkiye, her iki ülke ile de ticaretini arttırmaya yoluna gitmiştir.

⁴¹ Arı T. (2008). *Geçmişten Günümüze Orta Doğu*. MKM Yayıncılık. Bursa. S. 588.

⁴² Turan Ö. (2003). *Medeniyetlerin Çatıştığı Nokta Ortadoğu*. Yeni Şafak Gazetesi Kültür Armağanı. S. 342-343.

İran-İrak savaşının sonunda Saddam Hüseyin İslam Devriminin hızını kestiği ve bölge ülkelerini özellikle monarşileri büyük bir tehditten kurtardığı iddiasıyla Suudi Arabistan ve Körfez ülkelerine yönelik açıklamalar yapmıştı. Irak yönetimi bu ülkelerden savaş sırasında aldığı milyonlarla dolarlık borcun silinmesini talep etmiştir. Kuveyt ve Suudi Arabistan'ın Saddam Hüseyin'in taleplerini dikkate almaması ise Irak ile aralarında gerilimlere neden olmuştur. Aynı zamanda Kuveyt'in Irak'ın bir eyaleti olduğu ve Irak petrolünü kaçak olarak çıkardığını ileri sürmüştür.⁴³

Saddam Hüseyin Bağdat'taki ABD Büyükelçisi April Glaspie'den muhtemel bir müdahalede ABD'nin müdahale etmeyeceği şeklinde teminat aldığı iddialar arasındadır. Saddam Hüseyin aldığı bu teminatla 2 Ağustos 1990'da Kuveyt'i işgale başlamıştır. ABD dünyanın petrol kaynakları açısından en zengin bölgelerinden biri olan Irak ve Kuveyt'te kendisini daha etkin hale getirecek bir fırsatı yakalamıştır. ABD hemen hareket geçmiş ve BM Güvenlik Konseyi'nden askeri güç kullanılması için karar çıkarmıştır.⁴⁴

Irak'ın Kuveyt'i işgali ile ABD ve bölgedeki diğer müttefik ülkeler harekete geçmişlerdir. ABD, NATO ve Arap devletlerinden oluşan çokuluslu ittifak askeri yığınak yapmaya başlamışlardır. BM Güvenlik Konseyi aldığı 660 ve 661 sayılı kararlarda 15 Ocak 1991'e kadar Irak Kuveyt'ten çekilmezse silahlı karşı müdahalede yapılacağını deklare etmesine rağmen Irak yönetiminin bu karara uymaması üzerine 17 Ocak 1991'de savaş başlamıştır.

Başlayan savaş öncesinde Türkiye'nin Irak'la mevcut ilişkileri istenilen durumda değildi. Irak topraklarından Türkiye'ye yönelik PKK terör eylemleri, Türkiye'nin teröristleri Irak topraklarında takibine izin veren Kasım 1989 antlaşmasını Irak'ın tek taraflı olarak iptal etmesi, Irak'ın borcunu ödememesi ve Atatürk barajı inşaatından dolayı sınır aşan suları bahane etmesi de Türkiye'nin Irak karşısındaki çokuluslu güçte yer almasına neden olmuştur.⁴⁵ Türkiye bu savaşa katılmamış, yalnızca İncirlik Hava Üssü'ndeki müttefik uçaklarının Irak'a karşı yapılan saldırılarda kullanılmıştır.

⁴³ Sander O. (1998). a.g.e., 569.

⁴⁴ Turan Ö. (2003). a.g.e., 344.

⁴⁵ Brown C. S. (March 2007). *Turkey in the Gulf Wars of 1991 and 2003*. No. 1, Vol. 8, S. 85-119.

Çokuluslu/Koalisyon kuvvetleri karşısında yetersiz kalan Irak yenilgiyi kabul etmiş ve 27 Şubat 1991’de ateşkes imzalamak zorunda kalmıştır. Savaş esnasında Irak’ta meydana gelen halk ayaklanmalarında, Saddam Hüseyin yönetimi yüzbinlerce Kürt, Şii veya rejim karşıtı Türkiye ve diğer komşu ülkelerin sınırlarına gitmeye zorlamıştır. Bunun üzerine ABD yönetimi, göçmen durumuna düşmüş kişiler için Kuzey Irak’ta güvenli bölgeler kurmuştur. Güvenli bölge olarak Irak hava ve kara ordularının giremeyeceği coğrafi enlemler belirlemiştir.

Irak toprakları üzerinden geçen 36. Paralelin kuzeyi Kürt güvenlik bölgesi şeklinde belirlenerek, bölgenin korunması için ABD-İngiltere ve Fransa, Türkiye topraklarına hava kuvveti konuşlandırmışlardır. ABD de Kürt güvenlik bölgesi belirlenen alana Irak güçlerinin girip girmediğini kontrol etmek içinde Türkiye’nin güneyine Çekiç Güç adı altında kuvvet yerleştirmiştir.⁴⁶ Türkiye ise böylece sığınmacıların kendi sınırını geçmelerini engellemeyi düşünmekteydi. Ancak Kuzey Irak’taki Kürtlerin ayrılıkçı düşüncelerini Türkiye sınır boylarında da yaymalarından endişe edilmiştir.

Türkiye Körfez savaşındaki zararlarının ödenmesini beklerken, savaş sonrasında Irak’a uygulanan ambargo nedeniyle de ekonomisi olumsuz etkilenmiştir. Kuveyt’in kurtarılmasında zarara uğrayan devletlerin zararları Kuveyt petrol gelirlerinden karşılanırken, Türkiye bu uygulamanın dışında tutulmuştur. Dolayısıyla savaş sonrasındaki süreç, Türkiye ve Irak karşı karşıya gelmekten kaçınmışlardır. İki ülke birbirlerine karşı uyumlu davranmaya özen göstermişlerdir.⁴⁷

Irak’a uygulanan ambargo nedeniyle Kerkük-Yumurtalık petrol boru hattı durdurulmuş ve her iki ülke arasındaki ticaret bozulmuştur. Ambargodan önce Irak’la en fazla ticari bağlantısı olan ülke Türkiye iken, ambargo sonrasında Türkiye’nin yerini ABD almıştır. Küresel ekonomiye hakim güçlerin bölge üzerinde yürüttükleri planlar ve uygulamalar ile Türkiye ve Irak ticari hayatı durma noktasına gelmiştir.⁴⁸

⁴⁶ Çancı H., Şen S. Ş. (March 2011). *The Gulf War and Turkey: Regional Changes and Ther Domestic Effects (1991-2003)*. International Journal on World Peace. C. 28, Sayı1, S. 41-65.

⁴⁷ Çeçen A. (2000). a.g.m., 23.

⁴⁸ İnan A. (Ağustos 2013). *Kerkük-Yumurtalık Petrol Boru Hattı ve Türkiye-Irak İlişkileri (1973-2011)*. Ortadoğu Analiz. C. 5, S. 46, S. 68-8.

Türkiye'nin savaş nedeniyle zararı karşılanmamış, topraklarında terör olayları artmış, GAP Projesi'nin tamamlanması gecikmiş, Kuzey Irak'ta PKK güçlenmiştir. Türkiye tüm bu gelişmelerden uzun süre olumsuz etkilenmiştir.⁴⁹

1.6.1. Birinci Körfez Savaşının Türkiye'ye Yansımaları

1989'da Berlin Duvarı'nın yıkılmasıyla birlikte iki kutuplu sistemin çöküşü, Kıbrıs sorunu, Türkiye'nin AB tarafından tam üyelik başvurusunun reddi, Yugoslavya'nın dağılmasıyla birlikte insan hakları savunucusu Avrupa'nın kendi göbeğinde Bosna'daki katliama veya etnik temizliğe sessiz kalması, güneydoğudaki terör problemleri gibi önemli gelişmelerin yanında Balkanlar, Kafkaslar ve Orta Asya bölgelerinde yeni bağımsız Müslüman ya da Türk devletlerinin doğuşu "kimlik" in tekrar tahayyül edilmesine vesile olmuştur.

Ancak Türk ulusal kimliği Batı'daki gelişmelerden daha fazla etkilenmiştir. Birinci Körfez Krizi'nde de, Özal'ın Musul-Kerkük açılımı gündemdeki yerini almıştır. Bu dönemde Özal, Musul-Kerkük'ün Misak-ı Milli sınırları içinde olduğunu belirterek Kuzey Irak'a askeri müdahale yapılmasını istemiştir. Özal'ın tek başına yapmaya çalıştığı politikalarına karşılık dönemin Dış İşleri Bakanı Ali Bozer, Milli Savunma Bakanı Safa Giray ve Genel Kurmay Başkanı Necip Torumtay istifa etmişlerdir. Torumtay'ın istifası kamuoyuna bir sivilin savaşı istemesi ve bir askerin savaştan kaçınması olarak yansdı.

Cumhurbaşkanı gibi sivil bir yöneticinin politikasına karşı Genel Kurmay Başkanı'nın istifası Türk devlet geleneğinde çok ender rastlanılan bir gelişmedir. Çünkü halk tarafından başbakan seçilmiş ve halkın en yüksek temsilcisi TBMM tarafından cumhurbaşkanı seçilen sivil yöneticinin üstünlüğünü göstermesi açısından olumlu gelişmedir. Osmanlı'nın Misak-ı Milli siyasetini gündeme getirilmesi bazı çevrelerce irredentist bir girişim olarak algılanmıştır⁵⁰. Osmanlı'nın ruhu geri dönmüştür. Ancak bu irredentist değil, proaktif dış politika olarak görülebilir.

⁴⁹ Çeçen A. (2000). a.g.m., 25.

⁵⁰ Cumhurbaşkanı Turgut Özal bunu destekler nitelikte yaptığı bir konuşmasında "Anadolu'daki Müslümanları ve Balkanları birleştiren dindir" der. Diğer bir konuşmasında da "21. yüzyıl Türk asrı

İran-İrak savaşı sırasında büyük ölçüde tarafsız bir politika izlemek suretiyle her iki ülkeyle de ticaretini geliştirmeye çalışan Türkiye'nin Irak politikası, bu ülkenin Kuveyt'i işgal etmesi sonucunda yaşanan gelişmelerle yeniden yoğun bir şekilde ABD tarafından etkilenmeye başlamıştır.

Savaşta İran'a karşı desteklediği ve Halepçe gibi katliamlarına göz yumduğu Saddam Hüseyin yönetimindeki Irak'ın, İran'la imzaladığı ateşkesin ardından artık Amerikan çıkarlarını tehdit eden bir ülke haline dönüşmesi ve Ağustos 1990'da Kuveyt'i işgal etmesi üzerine, bu ülkeye karşı kapsamlı bir mücadele başlatan Amerikan yönetimi bölgedeki bütün müttefiklerini yanında görmek istemiştir.

ABD'nin Irak konusundaki taleplerine karşı çıkmak, Soğuk Savaş sonrası kaos ortamında kendine yer aramakta olan ve 1980'li yılların ikinci yarısında güçlkle elde ettiği siyasi istikrarı ve ekonomik kazanımları kaybetmek istemeyen Türkiye için kolay değildir. Türk dış politikasının şekillenmesinde etkili olan dönemin Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın ABD'nin talepleri ve Türkiye'nin çıkarlarını bir araya getirmeye çalışan bir politika izlediği görülmüştür.

Bu politikanın Türkiye-İrak ilişkilerine yansımaları, Saddam Hüseyin yönetimiyle araya mesafe konulması, BM Güvenlik Konseyi kararı çerçevesinde Irak'a karşı yürütülen ABD önderliğindeki askeri müdahaleye savaştan önce gönderilmeden destek verilmesi ve savaş sonrasında ABD'nin Saddam Hüseyin yönetimini kontrol altında tutmaya yönelik adımlarının desteklenmesi şeklinde ortaya çıkmıştır.

İrak'ın Kuveyt'i işgal etmesinden birkaç gün sonra BM Güvenlik Konseyi tarafından alınan kararlara uygun olarak ve ciddi ekonomik kayıpları göze almak suretiyle Kerkük-Yumurtalık Petrol Boru Hattı'nı kapatan Türkiye, savaş sırasında da Irak sınırına asker sevk etmek suretiyle Saddam Hüseyin'e bağlı birliklerin bir

olacaktır" ifadesiyle dış politikaya Müslüman ve Türk kimliğini yerleştirmiş olur. Pax-Ottoman (Osmanlı Barışı)'nın sona ermesiyle Balkanlar ve Ortadoğu parçalanmış büyük devletlerce sınırları çizilmiş, sınırın diğer tarafında kalanlar hep etnik sorunlar yaşamışlardır. Bulgaristan'daki Türklerin asimilasyona tabi tutulması Osmanlı hayaletinin geri dönüşünü sağlamıştır. Her şeye rağmen Cumhuriyetin elitleri tarafından dayatılan eskinin unutturulması çabaları boşa çıkmıştır. Tarihsel ve kültürel bellek, işlevsel bellekle buluşunca, bir çeşit bilinçaltı uyarısıyla, 80 yıllık bir unutuş, bu anlamda, 1990'lı yıllarda harekete geçmiştir. Sonraki yıllarda Neo-Osmanlılık tartışmaları, AK Parti iktidarı döneminde Prof. Dr. Ahmet Davudoğlu'nun Dışişleri Bakanlığı döneminde de gündeme gelmiştir. Her iki dönemde de Neo-Osmanlılık tartışmaları Türkiye'de İslami, dini ve milli duyguları harekete geçirmiştir. Aynı zamanda Osmanlı ve geçmişe dönük siyasi ve tarih araştırmalarına da öncülük etmiştir.

kısınının kuzeydeki Türkiye sınırında kalıp güneydeki savaşa katılmalarına engel olmuştur.

Savaş sonrasında Washington yönetiminin Irak'ta Saddam Hüseyin yönetimine alternatif bir muhalefet oluşturma amacıyla bu ülkenin kuzeyinde ve güneyinde oluşturmuş olduğu “uçuşa yasak bölgelere” destek veren Ankara, yine bu amaca hizmet eden Irak'ın kuzeyinde oluşturulan “güvenli bölge” uygulamasını da desteklemiştir. Savaş sonrasında başlattıkları isyan girişiminde yenilgiye uğrayan Kuzey Irak'taki Kürtlerin Türkiye ve İran sınırlarında oluşturduğu mülteci dalgasıyla baş edebilmek konusunda kendisini yetersiz gören Ankara'nın, bu sorunun çözümü konusunda yardımcı olacağı düşüncesiyle onay verdiği “güvenli bölge” ve “uçuşa yasak bölge” uygulamaları zamanla Türkiye'nin çıkarlarına aykırı işlemeye başlamıştır.⁵¹

“Çekiç Güç” adıyla da bilinen ancak resmî ismi 1996 yılına kadar Operation Provide Comfort (OPC) olan ve İncirlik üssünden havalanan Amerikan ve İngiliz uçaklarıyla denetlenen bu misyon, Irak merkezi hükümetinin ülkenin kuzeyine hakim olmasını engellemiş ve bölgede fiili bir Kürt devletinin oluşması sonucunu doğurmuştur.

Bünyesinde görev yapan yabancı askeri unsurların PKK'ya da yardım ettikleri iddiaları üzerine Türk kamuoyunda artan tepkiler üzerine 1996 yılında görev alanı sınırlandırılarak adı Operation Northern Watch (ONW-Keşif Güç) olarak değiştirilen bu misyon Saddam Hüseyin'in iktidardan uzaklaştırıldığı 2003 yılına kadar devam etmiştir.

Başlangıçta Kuzey Irak'taki Kürtlerin Halepçe benzeri kitlesel katliamlara maruz kalmasının ve bu endişe nedeniyle oluşan büyük mülteci hareketlerinin önlenmesi amacıyla Türkiye tarafından kabul edilen ve topraklarında üs verilen OPC/ONW misyonları, daha sonraları Türkiye'nin Irak politikasındaki temel hedefi olan bu ülkenin toprak bütünlüğünün korunması amacına aykırı sonuçlar doğurmaya başladığında bile Ankara tarafından sonlandırılmamıştır.

⁵¹ İnat K. (2006). *Türkiye'nin Ortadoğu Politikası*. Orta Doğu Yıllığı. Nobel Yayınları. Ankara. S. 1-38.

Saddam Hüseyin yönetimine karşı Kuzey Irak Kürtleri merkezli güçlü bir muhalefet oluşturma politikası çerçevesinde bu misyona çok önem veren ABD'den gelen baskılar, muhalefetteyken bu misyona karşı çıkan partiler de iktidara geldiklerinde 6 ya da 3 aylık sürelerle bu misyonun görev süresini uzatmak zorunda kalmışlardır. Böylece Türkiye 1990'lı yıllarda, bir yandan Irak'ın toprak bütünlüğünün kendisi için önemine vurgu yaparken diğer yandan da Kuzey Irak'ta bağımsız bir Kürt devletinin oluşması konusunda büyük katkısı olan bir yabancı askeri güce ev sahipliği yapmak zorunda kalıyordu.⁵²

1.7. İkinci Körfez Savaşı

Berlin Duvarı'nın yıkılmasıyla Doğu Bloku'nun Demir Perdesi açılmıştır. Demir Perde'nin açılmasıyla da SSCB'nin temsil ettiği ve İki Kutuplu dünyadaki Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle Komünizm çökmüştür. SSCB ve Komünist bloğun dağılmasıyla birlikte ABD tüm güvenlik sisteminin dayandığı kızıl tehditten sonra yeni bir meşruiyet arayışına girmiştir. ABD bu arayışını radikal İslami hareketler üzerinden tamamlamaya çalışmıştır. Bununla birlikte CIA eski başkanı James Woolsey İkinci Körfez Savaşı'nı kastederek “bu savaş 20. Yüzyıl boyunca inşaa edip savunduğumuz liberal uygarlığın Arap ve Müslüman dünyasından gelen tehditlere karşı demokrasiyi genişletme savaşıdır” şeklindeki açıklamasıyla, ABD'nin asıl niyetini ortaya koymaktadır.

11 Eylül 2001 Tarihli ABD'deki Dünya Ticaret Merkezi ve Pentagon'a yönelik saldırılar, uluslararası ilişkilerde Soğuk Savaş'tan sonra yeni bir dönemin kapısını açmıştır. ABD yeni dönemde uluslararası sistemde tek süper güç olarak kalmanın rahatlığıyla Yeni Dünya Düzeni'nden bahsetmeye başlamıştır. ABD bu dönemde kendisine tehdit olarak algıladığı Suriye ve Irak gibi ülkeleri “asi devlet” (rogue state) şeklinde tanımlamıştır.⁵³ ABD 11 Eylül olayları sonrasında Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkelerine barış ve demokrasi götürmek için Büyük Ortadoğu Projesi (BOP)'ni müttefiki devletlerle birlikte uygulamaya koymuştur.

⁵² Oran B. (2002). *Uluslararası ve İç Hukukta Çekiç Güç'ün Yasal Dayanakları Sorunu*. Ed. Oran B. Türk Dış Politikası 1980-2001. İletişim Yayınları. C. 2, S. 262-263.

⁵³ Örtlek M. (Eylül 2005). *11 Eylül Tekrarlanır mı?*. Anadolu Çınar Dergisi. Sayı 19, S. 15-16.

11 Eylül ile birlikte Irak'ta BM silah denetçilerinin nükleer ve kimyasal silah arama faaliyetleri hızlanmıştır. Hatta Saddam Hüseyin yönetimi denetçilerin işlerini önceki arama çalışmalarına göre iyice kolaylaştırmıştır. BM denetçilerinin Irak'ta herhangi bir nükleer ve kimyasal silaha rastlamadıkları raporlarından anlaşılmaktadır. BM görevlilerinin ek süre talepleri, ABD'nin karşı çıkmasıyla reddedilmiştir. ABD'nin Irak'a uyguladığı yaptırımlar ilişkilerin daha da gerginleşmesine neden olmuştur.

ABD'nin bölgeye askeri yığınak yapamaya başlaması üzerine Irak Başbakan Yardımcısı Tarık Aziz 30 Eylül 2002'de Türkiye'ye gelerek Cumhurbaşkanı ve Başbakanla görüşlerde bulundu. Türkiye'nin önceliğinin Irak'ın toprak bütünlüğü ve BM kararlarına uyulması gerektiği Tarık Aziz'e iletildi. Türkiye savaş yapılmadan tansiyonun düşürülmesi hususunda girişimlerde bulundu. Türk heyetleri Suriye, Mısır, Ürdün, Suudi Arabistan ve İran'a yaptıkları ziyaretlerde Irak'ın toprak bütünlüğünün korunması gerektiği yönündeki önem vurgulandı. Saddam Hüseyin de Türkiye'nin girişimlerinden memnuniyeti belirtmiştir.⁵⁴

Başta ABD ve İngiltere olmak üzere Irak'a yapılacak bir harekatta Türkiye'nin de desteğini ısrarlı bir şekilde talep etmişlerdir. Türkiye ise, sorunun barışçıl yöntemlerle çözüme kavuşturulması konusunda İran, Mısır, Suriye, Suudi Arabistan ve Türk dışişleri bakanları 23 Ocak 2003'te İstanbul'da toplanarak Irak'ın toprak bütünlüğünün korunması konusunda görüş birliğine varmışlardır.

Irak'a müdahalede Türkiye'yi de yanında görmek isteyen ABD'nin Savunma Bakan Yardımcısı Paul Wolfowitz 2002 yılının Temmuz ve Aralık aylarında Ankara'ya ziyaretlerde bulunmuş ve Irak'a karşı yapmayı planladıkları müdahalede Türkiye üzerinden de bir cephe açmak istediklerini ifade etmişti. Gerek Temmuz'daki ziyaretinde muhatap olduğu, 2001 ağır ekonomik krizi sonrasında ABD'nin etkin olduğu uluslararası finans kurumlarının yardımına son derece muhtaç Ecevit Hükümeti ve gerekse Aralık'taki ziyaretinde muhatap olduğu, aynı ekonomik krizin ağır mirasını devralmış ve içerideki büyük meşruiyet tartışmaları yüzünden batının

⁵⁴ Pehlivanoğlu A. Ö. (2004). *Ortadoğu ve Türkiye*. Kastaş Yayınları. İstanbul. S. 332.

desteğine muhtaç AK Parti hükümeti'nin müdahaleye destek konusundaki isteğini prensip olarak geri çevirmemesi, Wolfowitz'in, Türkiye'nin desteğini aldığı düşüncesiyle Washington'a dönmesine yol açmıştır. Ancak ABD'nin, Irak'a müdahale konusunda ileri sürdüğü gerekçelerle Rusya ve Çin gibi ülkelerin yanında Almanya ve Fransa gibi müttefiklerini bile ikna edememesi neticesinde Güvenlik Konseyi kararı olmadan, kendisiyle birlikte hareket eden bir grup ülkeyle Irak'a saldırmaya karar vermesi bu müdahalenin uluslararası hukuka aykırı olacağını gösteriyordu.⁵⁵

ABD, Irak'a yapılması planlanan askeri müdahalede Türkiye'nin de yardımı ve Türkiye topraklarından ABD kara birliklerinin intikalini sağlamak için Türk hükümetini ikna etmişti. Bunun için ABD'nin talepleri için TBMM'deki oylamada kabul edilmesi gerekmekteydi. Ancak 1 Mart 2003'te TBMM'de yapılan oylamada tezkere reddedilince, Irak konusu üzerinden ABD-Türkiye ilişkilerinde de o dönem için farklı bir boyuta girilmiştir.⁵⁶ Hatta Türkiye Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer 20 Mart 2003'te ABD'nin tek taraflı başlattığı savaş için "BM Güvenlik Konseyi'nde Irak'la ilgili devam eden sürecin tamamlanması gerekiyordu, süreç bitmeden, ABD'nin tek taraflı hareket etmesini doğru bulmuyorum" demiştir. ABD de, uluslararası hukuku, teamülleri, BM'in mevcudiyetini hiçe sayarak Irak'a müdahale etmiştir.

10 Mayıs 2003'te ABD'nin Merkez Karargah Komutanı Orgeneral Tommy Franks beyanatında "Irak'ı 35 yıldır idare eden Baas Partisi'nin kapatıldığını" deklare etmiştir.⁵⁷ Türkiye'nin tüm endişelerine rağmen, ABD, askeri müdahalesine destek vermeleri için Kuzey Irak'ta Kürt aşiretleri arasında anlaşma sağlamıştır.

Türkiye bu aşamada ikinci bir tezkere süreci daha yaşamıştır. ABD'nin talebiyle 7 Ekim 2003'te TBMM'nde, Türk askerinin Irak'a gönderilmesi hususunda hükümete yetki veren ikinci tezkere kabul edilmiştir. Ancak ABD, Irak Geçici Konseyi'ndeki Kürt temsilcilerinin karşıt kararları doğrultusunda Türk askerinin

⁵⁵ İnat K., Duran B. (Güz 2005). *AKP Dış Politikası: Teori ve Uygulama*. Demokrasi Platformu. Sayı 5, S. 1-37.

⁵⁶ Arı T. (2004). *Geçmişten Günümüze Orta Doğu Siyaset, Savaş ve Diplomasi*. Alfa Yayınları. İstanbul. S. 637.

⁵⁷ Pehlivanoğlu A. Ö. (2004). a.g.e., 397.

Irak'a gönderilmesi hakkındaki talebini geri çekmiştir. İkinci Körfez Savaşı sonrasında Kuzey Irak'taki Kürt grupları federal yapı için hazırlık çalışmalarına koyulmuşlardır. ABD'nin uluslararası terörizmle mücadele konusundaki hassasiyetine rağmen, Kuzey Irak'ta Kürt topluluklarının hakim oldukları bölgelerde PKK mevcudiyetini sürdürmüştür.⁵⁸ Elbette bu durum Türkiye'yi tedirgin etmiştir.

Türkiye, Irak'a ABD müdahalesinden çok önce savunduğu Irak'ın toprak bütünlüğü argümanını gündemin ilk sıralarında tutmaya çalışmıştır. Zira Irak'ın çok etnik yapı ve mezhepli olması, aynı özelliklere sahip diğer bölge ülkelerinin de paylaştığı endişelerdendir. Çünkü Irak'taki rejimin devrilmesiyle birlikte çıkması muhtemel etnik ve mezhepsel kökenli huzursuzluklar diğer ülkelere de sıçraması kaçınılmaz görünmekteydi.⁵⁹ Bu anlamda Irak'ın toprak bütünlüğü başta Türkiye olmak üzere bölge ülkelerince önemsenmekteydi. Savaş sonrasında tahmin edilen çekinceler gerçekleşmiştir. Irak fiili olarak Kuzey Irak Bölgesel Kürt Yönetimi, Şiiiler ve Sünniler bölgesi olmak üzere üçe bölünmüştür. Türkiye'nin baştan beri korumaya çalıştığı kırmızı çizgilerinden geriye herhangi bir şey kalmamıştır. Türkiye savaş sırasında tüm çabalarına rağmen ABD'den terör konusunda yeterli desteği alamamıştır. Musul ve Kerkük gibi Türkiye'nin Misak-ı Milli'den kalma ve halen statüsü tartışmalı bölgelerde, savaş sonrasında demografik yapının değiştirilmeye çalışılması Türkiye için yeni bir dış politika üretme alanı olmuştur. Yine Türkiye tarafından Irak'ta desteklenen Sünni kesim de ABD'nin desteklediği Şiiiler karşısında siyasi alanda pek bir varlık gösterememişlerdir. Çok uzun yıllar iktidardan dışlanan Şiiiler siyasetin merkezine gelmişlerdir. Sonuçta ABD askerinin bölgeye yerleşmesi Irak'taki gelişmelerin seyrini belirlemiştir. Irak'ın toprak bütünlüğü korunamamışsa da, birinci tezkerenin TBMM'de reddedilmesi ile Türkiye'nin Ortadoğu'daki prestiji artmıştır.⁶⁰

Saddam Hüseyin'in 2003 yılında gerçekleşen ABD önderliğindeki ülkelerin oluşturduğu koalisyon tarafından devrilmesinde Amerikan yönetimine en fazla destek veren bölgesel aktörler olarak, Saddam Hüseyin sonrası Irak'ında çok fazla söz sahibi

⁵⁸ Pehlivanoğlu A. Ö. (2004). a.g.e., 367.

⁵⁹ Yeşilyurt N. (2013). *AKP İktidarı Döneminde Türkiye ve Arap Dünyası (2002-2011)*. Türk Dış Politikası, Ed. Oran B. İletişim Yayınları, İstanbul. C. 3, S. 637.

⁶⁰ Örtlek M. (Ocak 2004). *Dünya Barışını Sağlamak, Saddam Hüseyin'in Heykellerini Yıkarak ve Irak'a Demokrasiyi Getirmek*. Anadolu Çınar Dergisi. Sayı 1, S. 18-20.

olan Mesut Barzani ve Celal Talabani liderliğindeki Kürt gruplarının Türkiye'nin Kuzey Irak müdahalelerine bakışı da değişmiştir. Artık 1990'lı yılların bazı dönemlerinde olduğu gibi Türkiye'nin Irak'ın kuzeyine karşı düzenlemiş olduğu sınır ötesi operasyonlara destek vermeyen Barzani bu müdahaleleri sürekli eleştiren bir tutum içerisine girmiştir. Bu eleştirilerin düzeyi ise Türkiye yönetimiyle dönemsel ilişkilerine göre ayarlanmaktadır. İlişkilerin gergin olduğu dönemlerde eleştiriler sertleşmekte, Irak içi ve bölgesel dengeler çerçevesinde Ankara'nın desteğine ihtiyaç duyduğu dönemlerde ise eleştirilerin dozu azalmaktadır.

Türkiye üzerinden Irak'a karşı açacağı cepheyi garanti olarak gördüğü için asker ve teçhizat sevkiyatına başlayan Amerikan yönetimini çok kızdıran 1 Mart 2003 tezkeresinin reddi kararı Türkiye'nin Irak politikasında bir dönüm noktası olmuştur. ABD sevkiyatı durdurmuş ve askerini geri çekmek durumunda kalmıştır. Bu tarihten sonra Irak politikasının şekillenmesindeki Amerikan etkisini sınırlandıran Türkiye, Bağdat'a yönelik politikasını kendi çıkarları doğrultusunda geliştirme konusunda daha fazla çaba içerisinde olmuştur.⁶¹ Ancak bu Türkiye'nin Irak ya da diğer ülkelere yönelik politikasında ABD'nin etkisinin tamamen kaldırıldığı şeklinde anlaşılmalıdır. Çünkü karşılıklı bağımlılık ilişkileri doğrultusunda dünyadaki ülkelerin hepsinin birbirlerinin politikalarını etkileme imkanı vardır. ABD'nin Türkiye'nin politikalarını etkilemesi gibi Türkiye de Washington'un Ortadoğu politikalarının şekillenmesinde etkide bulunmaktadır.

Genel olarak, yeni Türk dış politikası, Irak'ın da toprak bütünlüğünün korunduğu, ülke içerisindeki bütün farklı etnik, dinsel ve mezhepsel kesimlerin haklarının dikkate alındığı bir ülkeye dönüşmesini amaçlamaktadır. Ancak Irak'ta 7 Mart 2010 tarihinde gerçekleştirilen seçimler sonrasında siyasetin gerginleşmesi, sekiz ay süren hükümet kurma çalışmaları süresince taraflar arasındaki görüş ayrılıklarının keskinleşmesi ve ABD'nin ülkeden askerlerini çekmesinin ardından İran'ın nüfuzunun güçlenmesi, Irak'ı kendisiyle ve komşularıyla barışık bir ülke hedefinden giderek uzaklaştırmaktadır.

⁶¹ Balcı A., Yeşiltaş M. (Summer 2006). *Turkey's New Middle East Policy: The Case of the Meeting of the Foreign Ministers of Iraq's Neighboring Countries*. Journal of South Asian and Middle Eastern Studies, Vol. XXIX, Issue 4, S. 18-37.

Ülkenin kuzeyinde Kürtler her geçen gün Bağdat'tan biraz daha uzaklaşıp kendi ekonomik, siyasi ve güvenlik kurumlarını oluştururken seçimlerde en fazla oyu alan Iyad Allavi liderliğindeki El-İrakiyye koalisyonuna mensup siyasi gruplar da kendilerini iktidara giderek daha fazla yabancı hissetmektedirler.

Sünni Arapların önemli siyasi figürlerinden biri olan Cumhurbaşkanı Yardımcısı Tarık el-Haşimi hakkında Aralık 2011'de, ülkedeki Şii hacılara, politikacılara ve önemli bürokratlara yönelik birçok terörist eylemin destekçisi olduğu iddiasıyla tutuklama kararı çıkarılması, bu kararın ardından Haşimi'nin kuzeydeki Bölgesel Kürt Yönetimi'ne sığınması ve Barzani'nin Haşimi'nin tutuklanması kararına karşı çıkarak kendisini teslim etmeye yanaşmaması Irak'taki güç mücadelesini iyice tırmandırmıştır.

Irak'taki güç mücadelesinin giderek kontrol edilemez bir hâl almasını bu ülkenin toprak bütünlüğü konusunda olumsuz bir gelişme olarak gören Türkiye, tarafları itidalli davranmaya ve ülkeyi parçalanmaya sürükleyecek politikalar izlemekten uzak durmaya çağırmıştır. Bu güç mücadelesinin çatışmaya dönüşmesinin, ülkede yeni otorite boşlukları oluşturacağından ve bu boşlukları kullanan PKK'nın daha da güçleneceğinden endişe eden Ankara, gerek Irak içerisinde çatışan tarafları gerekse bu taraflar üzerinde nüfuz sahibi olan İran, Suudi Arabistan ve ABD gibi ülkeleri, Irak'ın istikrara kavuşması için gerekli adımların atılabilmesi konusunda iş birliği yapmaya davet etmiştir. Geline nokta Türkiye'nin, Irak'ın toprak bütünlüğünü ve merkezi otoritenin ülkenin tamamına egemen olmasını temel alan politikasının her geçen gün daha çok zorlaştığı görülmektedir.

Bağdat'ta yönetimi elinde bulunduran Nuri el-Maliki Hükümeti'nin çok fazla İran etkisi altında kaldığı ve kendisiyle aynı çizgide olmayan Şii politikacılar da dahil olmak üzere farklı düşünen politik gruplara ülkenin siyasal yaşamında etkili olma imkanı vermek istemediği bir atmosferde Ankara'nın, Bağdat'taki hükümete karşı Bölgesel Kürt Yönetimi lideri Barzani ile iş birliği yapması ve Bağdat'ın düşman listesinde yer alan Tarık el-Haşimi'ye kucak açması bu zorluğu ve Türkiye'nin Irak politikasındaki dönüşümü göstermektedir. Ancak bu dönüşümün de geçici olduğunun, Irak'ın siyasi tarihinin, bu ülke içerisindeki aktörler arasında ve bu aktörlerle bölge ülkeleri arasında kurulan ittifakların çok uzun sürmediğini gösterdiğinin altını da çizmek gerekir. Bu durumda Türkiye'nin, bölgedeki bütün aktörler arasındaki

sorunların diyalog yoluyla halledilmesi ve iş birliğinin güçlendirilmesi yoluyla karşılıklı bağımlılıkların artırılması yönündeki dış politika yaklaşımının, Irak'taki problemlerin çözümü ve Türkiye-Irak ilişkilerinin sağlıklı bir zemine oturtulabilmesi için en doğru yol olduğunu yeniden vurgulamak gerekir.

Bölüm sonunda özet olarak Irak'ın siyasi, tarihi ve toplumsal yapısına vurgu yapılmış ve sonuç olarak Irak'ın bir asırda siyasi istikrarsızlıklarla boğuştuğu ve bir türlü tarihinde hak ettiği ekonomik, sosyal ve siyasi yere gelemediği görülmüştür.

İKİNCİ BÖLÜM

2. TÜRKİYE-IRAK BÖLGESEL KÜRT YÖNETİMİ (İKBY) İLE İLİŞKİLERİ

Irak'ın kuzeyi Asya, Afrika ve Avrupa kıtalarının birleştiği bir noktadadır. Bölge zengin petrol, doğal gaz ve yer altı kaynaklarının bulunduğu Ortadoğu'da yer almasıyla, her dönemde İngiltere ve ABD başta olmak tüm uluslararası güçlerin çıkar ve mücadele alanı olmuştur. Aslında bazı kaynaklara göre Irak'ın kuzeyi, Körfez Savaşı sonrası ilan edilen 36'ncı paralelin kuzeyi değildir. Irak'ın kuzeyinin kavram olarak ilk ortaya çıkışı 1916 yılında İngiliz ve Fransızlar arasında imzalanmış bulunan ve Ortadoğu'nun paylaşılmasını içeren Sykes-Picot Antlaşmasına kadar uzanır. Irak'ın kuzeyi 1974'te Irak yönetiminin Kürtlerle yapmış olduğu Özerklik Anlaşmasına göre de, Irak Devrim Komuta Konseyi'nin tek tarafı olarak oluşturduğu sınırın kuzeyinde kalan bir bölgedir.

Kuzey Irak bölgesi ne Körfez Savaşı sonrası çizilen 36'ncı paralel sınırıyla, ne de yerel Kürt partilerin istemekte olduğu bölgenin sınırlarıyla örtüşmemektedir. Irak'ın kuzeyi genel olarak Erbil, Dohuk ve Süleymaniye'yi kapsar. Irak'ın kuzeyi; 75.000 km² yüzölçümü olan ve Irak'ın yaklaşık 1/7'sini kapsayan bir bölgedir. Kuzey Irak diye anılan bölge, Irak'ın kuzeyinde ve kuzeydoğusunda yer alan topraklardır.⁶²

Kuzey Irak dağlık bir arazi yapısına sahiptir. Kuzeyde Irak-Türkiye sınırı ve doğudan Irak-İran sınırı ile devam ederek İran dağlarının uzantısıyla coğrafi bütünlük gösterir. Bu kısımda Irak'ın en yüksek noktası 3650 metrelik Revandüz dağı yer alır, güney ve batıya doğru inildikçe dağların yükseklikleri azalmaya başlar.⁶³ Bölgenin aşağı ve batı kesiminde dağların seyrekleşir ve yükseklikler azalır. Suriye-Irak sınırından itibaren, doğuya doğru Sincar, Telafer ve İbrahim dağları yer almaktadır. Bu dağlık bölgenin aşağısı Dicle nehrine doğru Hamrin, Dibeke ve Erbil ovaları vardır. 10. Büyük Zap, Küçük Zap ve Diyala gibi kollarla beslenen Dicle Nehri ile

⁶² Turgut H. (2006). *Irak'ın Kuzeyi, Irak'ta Meydana Gelebilecek Muhtemel Oluşumlar ve Alınması Gereken Önlemler*. Güvenlik Stratejileri Dergisi.

⁶³ Özdağ Ü. (1999). *Türkiye Kuzey Irak ve PKK*. Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi (ASAM) Yayınları. Ankara. S. 14.

Suriye sınırından Kuzey Irak'a giren Fırat Nehri hem bu kesim için hem de ülkenin orta ve güney kesimleri için tarım açısından önem arz etmektedir.

Kuzey Irak, Irak'ın ve Ortadoğu'nun etnik bakımdan en zengin nüfus yapısına sahip yerlerindedir. Bölge nüfusunu Kürtler, Türkmenler, Araplar, Yezidiler ile birlikte Hıristiyan azınlıklar olan Süryaniler, Nasturiler ve Keldaniler oluşturmaktadır. Irak'taki azınlık durumundaki dini grupların neredeyse tamamı Irak'ın kuzey bölümünde yaşamaktadır. Demografik olarak Kuzey Irak'ın artan bir genç nüfusu vardır; nüfusun % 36 'sı 0-14 yaş arası olup, 63 yaş üstündekilerin oranı sadece % 4'tür. ABD Kongresi için hazırlanan bir raporda Irak'taki Kürt nüfusu 3-4 milyon arasında olduğunu ve bunun toplam Irak nüfusunun %15-20'si olarak ifade edilmiştir. Birleşmiş Milletler raporlarında Kürt nüfusun 3,5-4 milyon civarında olduğu kaydedilmektedir. Diğer taraftan Kuzey Irak'ın nüfus yapısı hakkında rakamsal veri vermek ve bölgedeki Kürt nüfusun Irak'ın genel nüfusu içindeki yerinden bahsetmek zordur. Çünkü Irak'taki siyasi karışıklıklar, toplumsal unsurların birbiriyle çatışmaları, Suriye'den 2001 sonrası 1 milyon civarında göçler ve uluslararası askeri müdahaleler ülkede sağlıklı bir nüfus sayımı yapılmasını engellemiştir. Kürtler hakkında farklı kaynaklarda verilen nüfus bilgilerini sunanların bölge hakkındaki siyasi ve ekonomik çıkarlarına uygun olarak verilen bilgiler olduğu muhtemeldir.⁶⁴

Irak Kürtleri'nin anadilleri Kürtçe'dir. Kürtçe, Sorani ve Bahdinani (Kırmancı) gibi lehçeleri olan bir Hint-Avrupa dilidir. Etnik açıdan da bölge Bahdinan ve Soran olarak iki bölgeye ayrılır. Bahtinan bölgesi ekonomik ve sosyal açıdan daha geridir. Aşiret sisteminin güçlü olduğu ve insanların daha çok köylerde yaşadığı kısımdır. KDP kontrolündeki bölge Barzani tarafından yönetilmektedir. Türkiye'nin Hakkari ilinde de konuşulan dil Kırmancı lehçesine yakın olan Bahdinan lehçesiyle konuşulmaktadır.⁶⁵

Kuzey Irak bölgesinde aşiret/feodal yapılanması eskiden beri hakim durumdadır. Kuzey Irak'taki siyasi, ideolojik, etnik, bazı durumlarda mezhepsel

⁶⁴ Aziz M. (2013). *Irak Kürtleri, Irak Kürdistanı'nda Milliyetçilik ve Ulusal Kimlik*. Çev. Zülal Kılıç. Kitap Yayınevi. İstanbul. S. 32.

⁶⁵ Öznur H. (2004). *Cağışların Savaşı*. Altinküre Yayınları. Ankara. S. 431.

konular aşiret yapıları üzerinden de tanımlandığı gibi aynı aşiret içerisinde farklı düşünceye sahip gruplar da bulunmaktadır. Kesin sayı bilinmemekle birlikte bölgede 70 ile 80 arasında büyüklü küçüklü aşiretin yaşam sürdüğü kaynaklarda belirtilmektedir. Bazı aşiretleri hakkındaki bilgiler şu şekildedir:

Barzan Aşireti: Aşiret ismini, Erbil'in 90 km. kuzeyinde bulunan Barzan köyünden almıştır. Barzan aşireti, Amadiya yakanlarında yaşar. Aşiretin merkezi ise, Büyük Zap Irmağının kıyısında kurulmuş bulunan, Barzan Köyü'dür. Aşiret bölgenin en büyük feodal yapısı olarak bilinmektedir.

Doski Aşireti: Dohuk vilayeti bölgesinde dağınık olarak yerleşmiştir. 20-25 bin kişilik Aşiretin reisi Serbest Devali Ağa, Saddam zamanında korucu iken, bugün Barzani taraftarı olmuştur.

Muzuru Aşireti: Dohuk vilayeti bölgesinde dağınık olarak yerleşmiştir. Aşiretin 1/5'ı Talabani taraftarı olup kalanı ise Barzani yanlısıdır. Şeyhan bölgesinde de yoğun olarak yerleşmişlerdir. Aşiret 15 bin kişi kadardır. Aşiret ileri gelenleri İngiltere yanlısıdır. (Eski reisleri halen Londra'da ikamet etmektedir.)

Bervari Aşireti: Bu aşiret iki kısımdan oluşmuştur. Yukarı Bervari Aşireti; Bervari Bölgesine yerleşmiş ve nüfusu 5-6 bin civarında olup, aşiretin sadece 1/5'ı kadarı Talabani yanlısıdır.

Aşağı Bervari Aşireti ise Mayzi ve Spindar bölgelerine yoğun olarak yerleşmişlerdir. Aşiret Reisi Halit Ömer Ağa olup, nüfusunun 7 bin civarında olduğu tespit edilmiştir.

Guli Aşireti: Aşiretin 1/5'ı tarafsız, 3/5'ı Barzani, 1/5'ı ise İslami Parti yanlısıdır. Aşiret 8-10 bin civarındadır. Zaho bölgesinde yoğun olarak yerleşmişlerdir.

Sindi Aşireti: Aşiret 20 bin civarında olup, Zaho bölgesine yoğun olarak yerleşmiştir. 2/5'ı tarafsız, 3/5'ı ise Barzani taraftarlarından oluşmuştur.

Regani Aşireti: Şiladiza bölgesinde yoğun olarak yerleşmişlerdir 15-18 bin civarındadır. Aşiret Barzani yanlısı görünüm sergilemiştir.

Zebari Aşireti: Akra bölgesinde yoğun olarak yerleşmişlerdir. 20 bin civarındadır. Aşiret Barzani yanlısıdır.

Güran Aşireti: Akra bölgesinde yoğun olarak yerleşmişlerdir. 20 bin civarındadır. Reisleri Müşir İsmail Ağa'dır. Berdaraş'da ikamet eder. Aşiretin 3/5'i Barzani, 2/5'i Talabani yanlısıdır.

Şerefhan Aşireti: Akra bölgesinde yoğun olarak yerleşmişlerdir. 5 bin civarındadır. Tamamı Barzani yanlısıdır.

Nirvei Aşireti: Halen Dreloc bölgesinde yerleşmişlerdir. Tamamı yakını Barzani yanlısıdır. 5 bin civarındadır. Önceden Çukurca güneyinde yerleşmişlerdir.

Şemkan Aşireti: Aşiret genel olarak Şeyhan bölgesinde yerleşmişlerdir. Tamamına yakını Barzani yanlısıdır.

Ertuş Aşireti: 10 bin civarındadır. Aşiretin büyük çoğunluğu Barzani yanlısıdır. Halen Semel'de (Dohuk ve Zaho arasında) yerleşmişlerdir.

Silevani Aşireti: 10 bin civarındadır. Aşiretin 3/5'i Barzani, 2/5'i Talabani yanlısıdır. Zaho bölgesine yerleşmişlerdir.

Seyitler ve Koçeriler de 3'er bin civarındadır. Zaho bölgesinde yerleşiktirler. Ancak Koçeriler göçebelerdir. Kuzey Irak Kürtleri'nin neredeyse tamamına yakını Sünni Müslüman olup Şafi mezhebine bağlıdır. Kerkük'ün güneyindeki Hanekin bölgesinin güneyinde yaşayan azınlık Şii Kürt grupları da mevcuttur. Amadiya'da Hıristiyan Kürtlerin varlığı da bilinmektedir.⁶⁶ Bununlar birlikte Kürtler, bölgede İslamiyeti kabul eden kabul eden ilk halklardır.

⁶⁶ Özkan T. (2004). *CIA Kürtleri*. Alfa Yayınları. İstanbul. S. 82.

2.1. IKBY'nin Kurulma Süreci

Ahmet Barzani, hem Barzan aşiretinin lideri hem de Nakşibendi tarikatı şeyhidir. Ahmet Barzani komutasında Kürtler 1927'de daha öncekilerden farklı olarak yeni ve kendilerine özgün bir ayaklanma başlattılar. Ayaklanmada öncelikle rakip aşiretlerden Baradost aşiretine yöneldiler. Irak Kraliyeti ve hegemon İngiltere Barzani'nin ayaklanmasını kendi iktidarlarına ve çıkarlarına karşı tehdit olarak gördüler. Birkaç yıl süren mücadele sonucunda Şeyh Ahmed'in güçleri Irak Kraliyet Ordusu İngiliz Kraliyet Hava Kuvvetleri desteği ile yenilgiye uğratıldı. Yenilen Şeyh Ahmed yakalanarak Güney Irak'a sürgün edildi.

Birinci Dünya Savaşı sonrası Şeyh Mahmud Berzenci yönetim karşıtı hareketi Kürdistan'daki Kürtlerin siyasi hayatını derinden etkiledi. Berzenci'nin liderliğindeki hareket Barzan bölgesini de etkileyerek devlet karşıtı isyanlarına neden oldu. Barzaniler hem aşiret yapısını hem de Nakşibendiliğe mensubiyetlerini de kullanarak Irak yönetimine karşı ayaklandılar. Irak yönetimi ayaklanmayı bastırmak için bölgeye tugay gibi büyük bir askeri kuvvet gönderdi. Ancak Irak tugayı, Barzaniler tarafından büyük bir bozguna uğradı. Irak yönetimi Barzanilerle baş edemeyince İngilizlerin hava kuvveti desteği ile ayaklanmayı bastırdılar. Barzani aşiretinin ileri gelenleri ve birçok savaşçıları Türkiye'ye sığındı. Daha sonra Molla Mustafa ve bazı yöneticiler İngiliz ve Iraklılarla anlaşarak geriye döndüler ve Musul'a sürgün edildiler. Molla Mustafa burada ulusalcı düşünceler ile tanışmış bu düşüncelerin etkisi ile katı bir Kürt milliyetçisi olmuştur. Süleymaniye Hizb-i Hiwe'nin etkili olduğu Kürt ulusalcılığının merkezi konumundaydı. Molla Mustafa Barzani, bu partinin üyeleri ile son derece dostane ilişkiler kurmuştu. Partinin üyesi olmamasına rağmen onlarla düzeyli bir ilişki kumuş ve siyasi itibar kazanmıştı. Şeyh Mahmut Berzenci'nin oğlu Şeyh Latif yardımı ile Süleymaniye'den kaçmıştır. Barzan'a geldikten sonra Bağdat Hükümeti'nden isteği sorunsuz bir hayat olmuştur. Ancak Hükümet bu isteğe aldırış etmedi ve O'nu takibe aldı. O dönemde İngilizler Bağdat'ı Barzanilere baskı yapmanın tüm Irak'ta Kürtler ve Araplar arasında fitneye sebep olacağı konusunda uyarıda bulunmuştur.

Molla Mustafa Barzani Süleymaniye'den 1943 yılında kaçtığına artık adı Kürdistan'da zikredilen isyancı bir liderdi. Aşiretler arası anlaşmazlıkları gidererek

çözümüne ağırlık vermesi, Molla Mustafa'nın bölgede saygınlığını arttırdı. Aynı zamanda Molla Mustafa 1940'lardan 1960'lara kadara geçen sürede Kürt mücadelesinin simgesel ismi oldu.⁶⁷

Molla Mustafa 1943'te Irak hükümetine karşı yeni bir ayaklanma başlattı. Barzani Kerkük, Süleymaniye, Erbil, Dohuk ve Hanekin'in Kürt bölgeleri için Hiwe Partisi'nin desteğiyle özerklik talebinde bulundu. Barzani kısa sürede 4-5 bin kadar kişiyi kendi himayesinde toplayarak kayda değer bir silahlı güce erişti. Bölge ülkelerinde yerleşik Kürtlerden de kendi ayaklanmasını desteklemelerini ve Kürdistan'ı kurmak istediği bazı kaynaklarda yer almaktadır. Irak kuvvetleriyle çatışmaya giren Barzani, Irak'ın sınır karakollarını zaptederek ele geçirdiği cephaneyle ayaklanmanın alanını genişletmiştir. Bu ayaklanma esnasında Irak ordusundaki bazı Kürt askerlerin de Barzani'nin safına geçtiği belirtilmektedir.

Ayaklanmanın uzaması üzerine Irak başbakanı Nuri Said, İngiltere'nin yönlendirmesiyle Irak ordusunun operasyonlarını durdurmuştur. Nuri Said, Barzani'nin özerklik, hükümette Kuzey Irak Kürt bölgesinden sorumlu bir Kürt bakan ve bu bakanını Irak merkezi yönetiminin bölgedeki askeri yetkileri ile kuvvetlerini idare etmesi kabul etmiştir. Ancak daha sonraki Adnan Paçacı hükümeti ile Kürtler arasındaki ilişkiler tekrar bozulmuştur. Manda yöneticisi İngilizler'in desteğiyle Irak kuvvetleri 1945'te Kürtlere karşı operasyonlara başladılar. Hem İngiliz hem Irak hem de rakip aşiretlerin destek verdiği operasyona karşı koyamayan Barzani aşireti, İran'daki Kürt bölgesine sığındılar.⁶⁸

Barzani 10 bin savaşçısıyla birlikte İran'da 1945 yılında SSCB tarafından kurulan Mahabad Kürt Cumhuriyeti'ne sığınmıştır. Barzani'nin silahlı gücü Mahabad Kürt Cumhuriyeti'nin milis güçlerini teşkil eder. İran'daki ayrılıkçı Kürt hareketinin İKDP (İran Kürdistan Demokratik Partisi)'yi kurmaları, Barzani için siyasal bir zemin oluşturur. SSCB'nin desteğiyle Barzani, Irak Kürtleri'nin bağımsızlığına destek olacak Irak Kürdistan Demokratik Partisi (KDP)'ni kurmuştur. Ancak Mahabad idarecileri böyle siyasal bir oluşma sıcak bakmamışlardır. Bunun üzerine Barzani,

⁶⁷ Attar A.R.Ş. (2004). *Kürtler, Bölgesel ve Bölge Dışı Güçler*. Ed. Dursunoğlu A. Anka Yayınları. İstanbul. S. 129.

⁶⁸ Attar A.R.Ş. (2004). *ag.e.*, S. 132.

Irak'taki sol, sağ, milliyetçi vd. Kürt siyasilerini tek çatı altında toplayarak, her ne kadar içlerinde farklı düşünenler olsa da KDP'nin kuruluşunu hızlandırmıştır.⁶⁹ İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki Postdam görüşmelerinde Sovyetlerin bölgeden çekilme kararı alması üzerine, İran ordusu Mahabad'a girer ve 1 yıllık Kürt Cumhuriyeti'ne son verir. SSCB'nin desteğiyle İran'da kurulan bazı kaynaklara göre tarihteki ilk Kürt devleti Mahabad Kürt Cumhuriyeti 22 Ocak 1946 ile 16 Aralık 1946 tarihleri arasında varlık göstermiştir. Mahabad'ın yıkılmasıyla birlikte Barzani ve 500 Permegesi 27 Mayıs 1947'de SSCB'ye sığınmışlardır. Barzaniler 11 yıl boyunca Azerbaycan'ın Zengezor bölgesinde ikamet etmişlerdir.⁷⁰

KDP 16 Ağustos 1946'da Bağdat'ta gizlice birinci kongresini yaparak Molla Mustafa Barzani Genel Başkan, Şeyh Mahmut Berzenci'nin oğlu Şeyh Latif birinci başkanvekili, Hamza Abdullah genel sekreter olmuştur. Yeni partinin programında ilerici çizgiler vardı. Kürt ulusal talepler yanında, Irak Kürdistanı'na özerklik ve sosyal taleplerde bulunmaktaydı. Bu talepler toprak reformu, işçi sınıfının yaşam koşullarının iyileştirilmesi, doğal kaynakların millileştirilmesi, devlet ve din işlerinin ayrılması gibi ekonomik ve sosyal reformlardan meydana gelmekteydi.⁷¹ Taleplerden anlaşılacağı üzere KDP emperyalizm ve gericilik karşıtı bir parti olduğu söylenebilir. KDP'nin talepleri arasında emperyalizm karşıtlığı olsa da geçici bir dönem için İngilizlerle karşı karşıya gelinmemesi hususunda dikkat etmekteydiler. KDP kurumsallaşmadan emperyal İngiltere'nin baskısı ile karşılaşmak, istenmeyen bir durumdu.⁷²

Barzani ve beraberindekilerin Sovyetlere sığınması ile KDP ve Kürt milliyetçiliğinin fiili lideri İbrahim Ahmed oldu. Ahmed'in liderliğinde, damadı Celal Talabani ve diğer solcuların işbirliği ile KDP ve Kürt hareketi ideolojisi "İraklılığa" kayd. Ahmed'in yaklaşım ve tutumları Kürt ulusal kimliğini Araplardan ayırmak yerine, Arap solcu milliyetçi gruplarla uyumlaştırma şekline dönüştü. Dolayısıyla Kürt hareketi aşiret ve milliyetçilik olarak daha az etkin bir konuma dönüştü. 1958

⁶⁹ Duru O. (2008). *Irak Kürt Muhalefet Hareketinin Gelişiminde Bölge ve Bölge Dışı Ülkelerin Etkisi*. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi. Ankara. S. 47.

⁷⁰ Turan Ö. (2003). a.g.e., S. 398.

⁷¹ Kutschera C. (2013). *Kürt Ulusal Hareketi*. Çev. Başkaya F. Avesta Yayınları. İstanbul. S. 230-231.

⁷² Barzani M. (2003). *Barzani ve Kürt Ulusal Özgürlük Hareketi*. Ed. İnce V. Doz Yayınları. İstanbul. C. 1, S. 186.

yılından itibaren Kürt milliyetçiliğinde öncü rolü oynayan kentli entelektüel solculardan çok Barzani'nin başarısı ve karizması öne çıkmaktaydı.⁷³

Bölgedeki Kürtler arasında öne çıkan Barzani SSCB ile ilişkiler geliştirme adına Moskova'ya giderek devlet başkanı Stalin ile görüşmüş ve Stalin'in emriyle askeri akademiye kabul edilmiştir. Askeri eğitimini tamamladıktan sonra General rütbesini almıştır. Stalin'in 1953'te ölümünden sonra, yeni SSCB başkanının Barzani ile ilişkileri pozitif yönde gerçekleşmiştir. SSCB'nin yeni başkanı Nikita Kruşçev, Barzani'ye bir ev tahsis etmiş ve mazlum halkların ve ezilenlerin yanında olduklarını bildirmiştir.

Osmanlı'nın Ortadoğu'dan çekilmesiyle Irak'ı manda himayesinde yıllarca yöneten İngiltere, İkinci Dünya Savaşı'nın vermiş olduğu yıpranmayla bölgedeki hegemon güç özelliğini kaybetmiştir. Hem İkinci Dünya savaşı hem de çıkan çeşitli isyanlarla Irak'taki etkisini kaybeden İngiltere'nin yerine Soğuk Savaş döneminde ABD ve SSCB geçmiştir. Haşimi hanedanı ve Batı taraftarı başbakan Nuri Said'in 14 Temmuz 1958'deki askeri darbeyle devrilmesi ile birlikte Irak'ta Abdülkerim Kasım iktidara gelmiştir. KDP ve IKP gibi Kürt partileri de Kasım ve beraberindeki Hür Subayların yeni yönetimini desteklemişlerdir.⁷⁴

Kasım döneminde Irak'ta Kürtlerin ulusal kimliği ve etnik yapısı resmen kabul edildi. Geçici anayasada Kürtlerin hakları tanındı. Araplar ve Kürtler arasındaki ilişkileri geliştiren Kasım, Barzani'nin KDP ve milliyetçi Kürtler üzerindeki etkisini güçlendirmiştir. Yine bu dönemde KDP'ye meşruiyet tanınmış ve Kürtçe yayın serbestisi verilmiştir.⁷⁵ Bununla birlikte Kasım, Kürtlerin özerklik talepleri konusunda söz verdiği de kaynaklarda belirtilmektedir.⁷⁶

Geçici Irak Anayasası 27 Temmuzda ilen edilmiştir. Anayasa'nın 3. Maddesinde "Kürtler devletin bir parçası olarak tanımlanıyor ve kanuni hakları güvence altına alınıyordu." Ancak tanımlamanın nasıl hayata geçirileceği ise ayrı bir

⁷³ Aziz M. (2013). a.g.e., S. 107.

⁷⁴ Jwaideh W. (2012). *Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi Kökenler Ve Gelişimi*. Ed. Çekem İ., Duman A. İletişim Yayınları. İstanbul.

⁷⁵ Aziz M. (2013). a.g.e. S. 106.

⁷⁶ Mc Dowall D. (2004). *Modern Kürt Tarihi*. Ed. Domaniç N. Doruk Yayınları. Ankara.

önem taşımaktadır. Aslında Kasım'ın Arap ve Kürt ilişkilerinin güçlendirilmesindeki amacının Iraklılık kimliği inşa etmek amacı taşıdığı muhtemeldir. Bununla ilgili dönemin Irak bayrağında Arap kılıcı ve Kürt hançerinin çapraz bir şekilde konumlandırıldığı kanıt olarak gösterilmektedir.⁷⁷

Irak'ta Araplar ve Kürtlerin kurduğu Cumhuriyet, ülkenin içindeki kırılğan siyasi, ideolojik, dini/mezhepsel ve etnik yapıların arasındaki uyuşmazlıklarla yara almıştır. Kasım'ın çevresindeki askeri elit Irak resmi gazetesi Es Sawra'da Kürt karşıtı yayınlar yapmaya başlayınca Kürtlerden tepki gördü. Diğer taraftan Mısır devlet başkanı Nasır'ın, Irak'ta Arap ve Kürtler arasındaki ilişkinin mimarı olan Kasım'ı Kürtlere verdiği özerklikten dolayı Arapların birleşmesini engellediği hakkındaki eleştirisiyle suçlanmıştır. Ardından Irak'ta Kürt gazeteleri ve KDP'nin yöneticilerinden İbrahim Ahmed ve Celal Talabani gibi isimler tutuklanmıştır. İç ve dış etkenlerin etkisiyle Irak'ta Arap ve Kürt iyi ilişkileri bozulmuştur. Kasım ve Hür Subaylar Kürt hareketine karşı cephe alarak mücadeleye başladılar. Bağdat'dan ayrılan Barzani'ye karşı hükümet, Barzani karşıtı Kürt aşiretlerinden ve Zebari, Surçi, Herki gibi aşiretler arasındaki ihtilaflardan yararlanma yoluna da gitmiştir.

Gelişmeler karşısında isyana kalkışan Kürtler üzerine Kasım, Eylül 1961'de Irak 2. Tümenini göndermiş ve operasyon Irak hava kuvvetleri tarafından desteklenmiştir. Ayaklanma 17 ay sürmüş ve Kürtler Irak'ın kuzeyine büyük oranda hakim olmuşlardır. Ayaklanma karşısında Irak hükümetinin yetersizliği ülkede Kasım muhaliflerini de güçlendirmiştir. Muhaliflerinin karşısında Kürtlerin desteğini almak isteyen Kasım, Kürtlere yönelik politika değişikliğine giderek Kürt bölgelerinin sosyo-ekonomik şartlarının iyileştirilmesi ve devlet yatırımlarının artırılması yoluna gitmiştir.

Kasım iktidarının (1958-1963) 5 yıl sürdüğü Irak'ta, Kürtlerin kültürel haklarında ilerleme kaydedildiği ancak ulusal haklara gereken önemin verilmediği göz önüne alındığında özerklik talebinin de geri planda kaldığı değerlendirilmeleri

⁷⁷ Aziz M. (2013). a.g.e. s.106.

mevcuttur. Hatta Kasım'ın iktidardan uzaklaştırılmasıyla Irak bayrağında yeniden değişikliğe gidilmiştir.⁷⁸

Kasım, ülke içindeki muhalefet, İngiltere ve Baas Partisi'nin desteğiyle General Abdüsselam Arif tarafından 8 Şubat 1963'te yapılan darbe ile iktidardan uzaklaştırılmıştır. Arif ve Baas Partisi yöneticileri, Kasımın Kürtlerle yaptıkları ateşkes antlaşmasını kabul ettiklerini duyurmuşlardı.⁷⁹

Arif yönetimine, Barzani tarafından 27 Nisan 1963'te gönderilen bir mektupta Irak Kürdistan bölgesinin sınırlarını belirtmiştir. Mektuba göre Süleymaniye, Erbil ve Diyale Kürt bölgesi dahilindedir. Mektupta ayrıca Kürt halkı için gizli oy kullanılarak serbest seçim yapılması, seçim sonucunda icra şurası kurulması, Irak'ta Kürt cumhurbaşkanı yardımcısı atanması, Kürt nüfusu oranında bakanlıklarda, orduda ve resmi devlet kurumlarında Kürtlerin de görev alması, Kürt bölgesinin petrol gelirlerinin yüzde 50'sinin bölge için yatırıma dönüştürülmesi, askeri kuvvetlerin eğer Kürt bölgesine dışarıdan müdahale olursa bölgeye gönderilmesi gerektiği hususları talep edilmiştir. Ancak Arif ve hükümeti, Barzani'nin taleplerini kabul etmeyerek, Nuri Said döneminde yapılan antlaşma gereği sadece Kürtçe'nin resmi dil ve okullarda eğitim dili olması, Kürt bölgelerinde resmi devlet kurumlarına çalışabilecekleri iletilmiştir. Bunun üzerine başlayan hükümet ve Kürtler arasındaki çatışmacı dil yeni operasyonlara zemin hazırlamıştır. Yaşanan çatışmalar Ekim 1963'te Arif'in, Kürtlerin bir kısım taleplerini kabul edeceğine dair yaptığı beyanat ile sona ermiştir. Ancak Baas Partisi taraftarları Kürt bölgesinin özerkliğine karşı olduklarını açıkladılar. İktidar sadece Süleymaniye, Erbil, Cemçemal, Dohuk gibi yerlerde özerkliği kabul edebileceklerini, fakat petrol çıkartılan Kerkük ve Hanekin'de özerkliği kabul etmeyeceklerini bildirdiler.⁸⁰

Taraflar arasında Şubat 1964'te ateşkes ilan edilmiştir. Molla Mustafa'nın tek başına aldığı kararla ateşkesi onaylaması KDP içerisinde ayrılıklara neden olmuştur. Celal Talabani, İbrahim Ahmed öncülüğündeki sol eğilimli partililer Molla Mustafa'ya karşı cephe aldılar. Molla Mustafa KDP'nin 6. Kongresinde Celal

⁷⁸ Izady M. R. (2011). *Kürtler: Bir El Kitabı*. Ed. Atilla C. Doz Yayınları. İstanbul. S. 144.

⁷⁹ Öznur H. (2004). a.g.e., S. 894.

⁸⁰ Attar A.R.Ş. (2004). a.g.e. S. 147.

Talabani ve İbrahim Ahmed'i ile bunlara yakın 14 parti yöneticisi partiden ihraç etmiştir.⁸¹ Yapılan ateşkes sonucunda hem Arif hem de Barzani içerisinde buldukları siyasi yapının eleştirilerine ve ayrılıklar yaşanmasının önüne geçememişlerdir.

KDP'den ihraç edilen İbrahim Ahmed, Tahran'a giderek İranlı yetkililerle diyalog kurmaya başlamıştır. Ahmed, Talabani hareketi için İran'dan destek almayı başararak Irak Kürt hareketindeki ayrılıklar derinleşmiş oldu. İran'ın Ahmed'i desteklemesinin sebebi, Barzani'nin Nasır ile görüşmelere devam etmesi şeklinde değerlendirilmektedir.⁸²

Irak'ta Arif kardeşler dönemi olarak adlandırılan Abdüsselam Arif (1963-1966) ve Abdurrahman Arif (1966-1968) iktidarlarında Kürtlere vaatlerde bulunulmuşsa da, taleplerine genelde askeri operasyonlarla karşılık verilmiştir. Abdurrahman Arif yönetime geldiğinde İngiltere eğitim almış olan Abdurrahman El Bezzaz'ı başbakan olarak atamıştı. Bezzaz, Kürtlere yönelik 15 maddelik bir çözüm önerisi sundu. Irak'ta hükümet kuvvetleri ile Barzani peşmergeleri arasında Mayıs-Haziran 1966'da Henderen çatışmaları yaşandı. Bu savaşta en dikkat çekici husus, İbrahim Ahmed ve Celal Talabani emrindeki Cahş 66 adlı paralı askerlerin Irak saflarında yer almasıdır. Savaşta Irak güçleri yenilirken, geride Barzanilere cephaneye bırakılmak durumunda kalmışlardır. Irak başbakanı Bezzaz'ın 29 Haziran 1966'da TV'den yaptığı açıklamada ateşkes ilan etmiştir. Bununla birlikte yapılan açıklamada ademi merkezîyet temelli ve Kürtlerin ulusal haklarını tanıyan bir antlaşmaya varıldığını beyan etti. Bezzaz Deklarasyonu şeklinde tanımlanan antlaşma 12 maddeden meydana geliyordu. Antlaşma genel seçimleri, genel af, Kürtçe'nin resmi dil kabul edilmesi, bölgede yaşam normalleşinceye kadar Perşemerge kuvvetlerinin hükümet kuvveti biçiminde görev yapması öneriliyordu.⁸³

Antlaşmanın açıklanmayan gizli maddeleri KDP liderlerini ve Barzani'yi zor duruma sokmuştur. Çünkü gizli maddelerde tutukluların serbest bırakılması, Bahdinan ve Dohuk civarında Kürt livası kurulması geçmekteydi. Böylelikle 14 aylık savaştan

⁸¹ Öznur H. (2004). a.g.e., S. 123.

⁸² Attar A.R.Ş. (2004). a.g.e., S. 149.

⁸³ Kutschera C. (2013). a.g.e., S. 306-307.

sonra Kürtler parti programındaki özerklikten vazgeçiyorlar sonucunu doğurdu. Antlaşma sonrasında KDP Genel Sekreteri Habip Kerim savaş sonrasında cephe açısından durumlarının iyi olmadığını ve 14 aylık uzun bir savaşın güçlerini tükettiğini açıklaması ise, gizli maddeleri doğrular nitelikteydi. Barzani taraftarı Dr. Mahmut Osman beklenmeyen bir zafer kazandıklarını ve Bağdat'dan daha fazlasını isteyebilirdik şeklinde Barzani'ye destek olmaya çalıştı.⁸⁴

Abdüsselam Arif'in 13 Nisan 1966'da bir helikopter kazasında ölmesi üzerine milliyetçi subaylar yerine kardeşi Abdurrahman Arif'i getirdiler. Ancak ülkede Baas Partisi'nin insiyatifi eline alarak 17-30 Temmuz 1968'de, Hasan El Bekir Cumhurbaşkanı ve akrabası Saddam Hüseyin ise başkan yardımcılığına getirildiler.

Baas Partisi, Irak gibi mezhepsel ve etnik ayrılıkların derin olduğu bir ülkede kendisine karşı farklı toplumsal unsurların muhalif cephe açmasını istememekteydiler. Bunun için farklı grupları kendi safına çekme politikası izlemeye başladılar. Baas yetkilileri öncelikle ve başlıca çekindikleri Komünistler ve Kürtlere yöneldiler. Komünistlerle yapılan görüşmeler başarılı olmayınca, Kürtlere yönelindi. Kürtlerle olan görüşmeler olumlu sonuçlanarak hükümete birkaç Kürt bakanın ataması yapıldı. Baas yönetimi ardından Bezzaz Deklarasyonu'nu hayata geçireceğini duyurdu. İlişkileri normalleştirme adımı olarak da Nevruz günü tatil edildi. Baas Partisi, sosyalist ideolojiye yakınlığıyla bilinen Talabani ve Ahmet grubuna yaklaştı. Böylece Baas kadroları, Kürtler arasında daha büyük bir liderlik karizmasına sahip olan Molla Mustafa'yı itibarsızlaştırmaya ve gücünü kırmayı amaçlamıştı.⁸⁵ Elbette bu durum Talabani ve Ahmed grubu için hükümetle yakın ilişkiler kurma ve Barzani'nin dışlanması adına bir fırsat anlamı taşımaktaydı.

Baas iktidara geldiğinden itibaren, birçok etnik yapıyı ve mezhebi barındıran Irak'ta tek bir Iraklılık kimliği kurma politikası vardı. Bundaki amaç, istikrar için farklı toplumsal unsurları bir araya getirerek güçlerini birleştirmektir. Baas için en önemli sorun Kürtlerdi. Kürtler üzerinde hakimiyeti zayıf olan Baas'ın 1969 savaşını kaybetmesi üzerine, Kürtlere yönelik politikalara ağırlık verildi. Baas'ın hareketlerini yakından takip eden Moskova, Ocak 1970'de Saddam Hüseyin'in ziyaretine sahne

⁸⁴ Kutschera C. (2013). a.g.e., S. 306-307.

⁸⁵ Mc Dowall D. (2004). a.g.e., S. 433.

oldu. Alexei Kosigin ile görüşen Saddam, Kürt konusunu gündem yaptı. Kosigin, Kuzey Irak'ta Kürtlere otonomi verilirse Kürt sorununun çözüleceği hususunda konuştu.

Saddam Irak'a döndüğünde Molla Mustafa ile Kuzey Irak'ta görüşerek taleplerini bildirmesini istedi. Saddam başkente geldiğinde Devrim Komuta Konseyi ile görüşmelerde bulundu ve Mart Antlaşması'nın önü açıldı. Saddam izlediği politikada Kürtlere özerklik verilmesini haklı bulurken, bir de Kürtlerin Irak'ın ayrılmaz bir parçası olduğu tezini ileri sürmekteydi.⁸⁶

Saddam ve Barzani arasında 11 Mart 1970'te varılan (1970 Özerklik Antlaşması) antlaşma ve Devrim Komuta Konseyi'nin 247 sayılı kararına şu maddeleri içermektedir:

1. Kürt ulusunun kendi dilini kullanma ve kültürel hakları tanınmıştır
2. Kürtçe ikinci resmi dil kabul edildi
3. Kürtler kendi bayramlarını kutlayabilecekler
4. Yerel idareler, yerinden yönetim esasına göre düzenlenmiştir
5. Kerkük için özel bir idari yönetim şekli kanunla kabul edilmiştir
6. Göç ettirilen Kürtler ve Araplar eski yerlerine dönebilecekler
7. Kürt bölgesinin sosyo-ekonomik geri kalmışlığı giderilecek
8. Kürtlerin çoğunlukta olduğu yerlerde memuriyetin her düzeyinde Kürtler görev alabilecek
9. Cumhurbaşkanı yardımcılarında biri Kürt olacak
10. Silahlı Kürtlerden Kürt yerel polisi ve muhafız kuvveti oluşturulacak
11. Irak ordusu kışlarına geri dönecek
12. Kürtlerin çoğunlukta yaşadığı yerlerde Özerklik Kanunu'ndan ve özerk statüden faydalanacaklar.

Antlaşma ve Devrim Komuta Konseyi'nin 248 sayılı kararı ile Özerk Bölge idaresi kabul edilmiştir.⁸⁷ Antlaşmaya göre özerklik 4 yıllık bir geçiş döneminden sonra başlayacaktı. Ancak Baas Partisi'nin ideolojisi dikkate alındığında özerklik girişiminin Baas'ı güçlendirmek adına bir siyasi manevra olduğu ifade edilebilir.

⁸⁶ Aziz M. (2013). a.g.e. S. 111.

⁸⁷ Mc Dowall D. (2004). a.g.e., S. 439-440.

Hiçbir zaman hayata geçmeyen antlaşma ile Kürtler özerklik vaadi ile merkezi hükümete herhangi bir sorun çıkarmayarak, hükümetin güçlenmesini sağlamıştır. Irak'ın SSCB'den aldığı askeri teçhizatla ordusunu büyüterek modernize etmesi de Molla Mustafa için ayrı bir tehdit unsuru olmuştur.

Antlaşmanın imzalanmasından 1 yıl sonra Barzani'nin uğradığı suikastten sağ kurtularak, suikastten Saddam, Baas ve Talabani'yi sorumlu tutması ilişkilerin bozulmasına neden olmuştur. Bozulan ilişkiler 1972 yılında da kendisini göstermiştir. Barzani'nin zayıflatılmaya çalışılması, hükümetin petrol bölgesi Hanekin'de 40 bin Kürdü İran asıllı oldukları nedeniyle göçe zorlaması ve yerine Arapları yerleştirmesi, petrol bölgelerinde Kürtleri çoğunluk olmaktan çıkarma girişimi, Kerkük üzerinde Kürt iddialarını çürütmeye yönelik girişimler 1972'ye damgasını vurmuştur.

Kürt ulusal hareketini bölgesel ve uluslararası aktörlerin kontrol etmeye ve yönlendirmeye çalıştığı bilinmektedir. Bu anlamda SSCB başkanı Alexei Kosigin'in 9 Nisan 1972 tarihinde Irak'a gerçekleştirdiği ziyaret dikkate değerdir. Kosigin'in ziyaretinde SSCB ve Irak arasında 15 yıllığına Dostluk ve İşbirliği Antlaşması imzalanmıştır. Kosigin ziyaretinde KDP yetkilileri ile de görüşmelerde bulunmuştur. Böylece SSCB bölgede Irak gibi stratejik bir ülkeyi kendi eksenine yaklaştırmaya başlamıştır. Antlaşma ile askeri teçhizat ve silah bakımından Irak ordusu güçlendirilmiştir. Ordusu güçlenen Irak hükümeti, farklı etnik, mezhepsel, ideolojik, siyasi unsurlardan faydalanarak Kürt aşiretleri arasındaki ihtilafları derinleştirmeye başlamıştır. Her iki gelişme karşısında Molla Mustafa İran Şahı ile ittifak kurarak CIA ile temasa geçmek üzere faaliyetlere girişmiştir. Barzani 1973 yılında da Irak yönetiminin baskılarına karşı ABD, İsrail ve İran ile ilişki kurmaya çalışmıştır.⁸⁸

ABD, İsrail ve İran gibi ülkelerden özellikle istihbarat desteği gören Barzani, ABD'ye fazlasıyla güvendiğini “eğer başarıya ulaşırsak ABD'nin 51. Eyaleti olmaya hazırım” diyerek belirtmiştir.⁸⁹

Özerklik konusunda 4 yıllık geçiş dönemi tamamlanmış ve 11 Mart 1974'te Kürt özerk bölgesinde hayata geçirilecek kanunun detayları yayınlanmıştır. İç

⁸⁸ Öznur H. (2004). a.g.e., S. 173-179.

⁸⁹ Turan Y. (1993). *ABD'nin Kürt Kartı*. Milliyet Yayınları. İstanbul. S. 58.

işlerinde gerçek yetki Bağdat'ın insiyatifinde iken yürütme ve yasama yerel Kürt konseylerine bırakılmıştır. Bu durum 1970 antlaşmasına aykırı bulunmuştur. Tanımlanan özerklik daha sınırlı bir alanı belirtmekte ve Kerkük, Hanekin ile Sencar Kürt bölgesinden çıkarılmıştır. Bunun üzerine Kuzey Irak'ta protesto gösterileri başlamış ve şiddete dönüşmüştür. Barzani'ye mevcut özerklik kanununu kabul etmesi ve şiddeti durdurması için 2 hafta süre verilmiştir. SSCB Büyükelçisi Kuzey Irak'a geçerek Barzani ile görüşmüş ve özerkliği mevcut haliyle kabul etmesini istemiştir. Ancak ABD ve İran'a güvenen Barzani, büyükelçinin teklifini geri çevirerek, daha fazla toprak ve Kürt nüfusun oranına göre Irak petrol gelirlerinden pay talep etmiştir. Taraflar arasında antlaşma sağlanamayınca 1974 yılında savaş tekrar başlamıştır.⁹⁰ Irak savaşta Kürtlere karşı SSCB'nin vermiş olduğu silahları kullanarak Barzani kuvvetlerini dağıtmayı başarmıştır. Barzanileri destekleyen İran Şahı Kürtlerin yenilgilerinin yaklaştığını anlayınca bu durumu bir fırsata çevirme için siyasi manevra yapmıştır. Şah, Cezayir'deki OPEC toplantısında Saddam Hüseyin ile 6 Mart 1975 tarihli Cezayir Antlaşmasını imzalayarak Irak'tan bir takım ödünler almıştır. Antlaşma ile Irak ve İran arasındaki 400 yıllık Şattül Arab su yolu sınırı yeniden tespit edilmiş ve İran da Kürtlere destek vermeyeceğini imza altına almıştır.⁹¹

Savaş sonunda Kürt isyanı bastırılmış ve KDP dağılmıştır. Molla Mustafa Barzani'nin yokluğundan yararlanan Celal Talabani Irak Kürtlerinin lideri olma ve Kürdistan Yurtseverler Birliğini (KYB) kurmak için aradığı fırsatı bulmuştur. Ancak Barzani'ye göre savaş Kürt hareketini sonlandıramamış sadece durdurmuştur.⁹² Bununla birlikte Barzanilerin yenilgisi çeşitli Kürt grupları arasında da sert eleştirilere yol açmıştır. Kuzey Irak'taki Marksist-Leninist ideolojiye mensup Komela Grubu Barzani için "Amerikan Mellesi, Kürt gericiliğinin öncüsü, CIA'nın paspası" şeklinde çok ağır ifadeler kullanmaktan geri durmamıştı.⁹³

Molla Mustafa Barzani'nin 3 Mart 1979'da vefatı sonrası oğulları İdris ve Mesut Kürt mücadelesine devam ettiler.⁹⁴ Önceki yıllarda Komünistlerle işbirliği yapan Barzaniler, İran İslam Devrimi sonrasında Humeyni ile de işbirliği yaptılar.

⁹⁰ Aziz M. (2013). a.g.e. S. 113.

⁹¹ Armaoğlu F. (2009). a.g.e., S. 922.

⁹² Öznur H. (2004). a.g.e., S. 255.

⁹³ Izady M. R. (2011). a.g.e., S. 144.

⁹⁴ Barzani M. (2003). *Barzani ve Kürt Ulusal Özgürlük Hareketi*. Ed. İnce V. Doz Yayınları. İstanbul. C. 2, S. 412.

Aynı zamanda İsrail ile ilişkilerini devam ettirdiler.⁹⁵ İran devriminden hemen sonra Irak'ta da Saddam Hüseyin'in Cumhurbaşkanı El Bekri'yi devirmesi ile yerine geçmiştir. Saddam Baas'ı kontrolü altına alarak devlet, ordu, Baas'ın başkanı oldu.⁹⁶

İran'daki devrimden hemen önce 1978 yılında KDP ve KYP, Humeyni'ye yaklaştırmaya çalıştılar. Molla Mustafa, Paris'te bulunan Humeyni'ye mesaj göndererek desteğini belirtmiş ve Kürt savaşçıları onun komutasına verebileceğini iletmıştır. KYB ise 1979'daki 2. Kongresinde İran'daki devrime destek verme kararı almıştır. İran-İrak savaşı Kürt hareketi için fırsat olarak değerlendirilmiştir. Ancak KDP İran'a destek verirken, KYB ise İran'a karşısında Irak'tan destek alan Abdurrahman Kasımlı'nın başkanlığını yaptığı İran Kürdistan Demokratik Partisi (İ-KDP) ile birlikte hareket etmek durumunda kalmıştır.⁹⁷ Bu dönemde Irak, kuvvetlerinin ve kaynaklarının büyük bölümünü İran ile giriştiği savaşa sevk etmiştir. Barzaniler de savaşta İran yanında yer alarak Irak'ı yıpratmak ve 1970'lerde elde etmeye çalıştıkları özerkliğe elde etmek amacındaydılar. Kürtler bu amaçla tekrar ayaklandılar.

Saddam Hüseyin hem savaş hem de ayaklanma ile aynı anda uğraşmak zorunda kalınca, Kürt gruplarla anlaşmaya çalıştı. İlk olarak KDP'yi kendi tarafına çekmek istediysen de başarılı olamadı. İkinci olarak da KYB ile görüşmelere başladı. Talabani, Saddam'ın mevcut durumundan istifade ederek özerk bölgeyi Kerkük'ü kapsayacak şekilde genişletilmesini kabul ettirdi. Irak bütçesinin yüzde 30'u bölge için kullanılacak ve yerel konseyler için serbest seçimler yapılması kararlaştırıldı. Topraklarında büyük bir Kürt nüfus barındıran Türkiye ise gelişmeler karşısında kayıtsız kalmayarak sürece müdahil oldu. Türkiye, Kuzey Irak Kürt bölgesinin özerklik alanının genişletilmesini fazla özerk bulduğunu ve anlaşmanın uygulamaya konulmaması gerektiğini Irak'a ilettiler. Irak ise petrol ihracatında Türkiye üzerinden geçen boru hatlarına bağımlı olduğunun farkındaydı. Sonuçta Irak yönetimi Kürtlerle yapacağı anlaşmadan vazgeçti. Irak ayrıca Türkiye'ye Kuzey Irak'ta sıcak takip yapmasını onayladı.

⁹⁵ Günaydın E. (2008). *İsyanın Sıfır Noktası Barzan*. Karakutu Yayınları. İstanbul. S. 101.

⁹⁶ Aziz M. (2013). a.g.e. S. 117.

⁹⁷ Attar A.R.Ş. (2004). a.g.e., S. 181.

Kürtler ve Bağdat yönetimi tüm çabalara rağmen ortak bir zeminde buluşamamışlardır. Bunun üzerine Talabani Kürtlerin beraber hareket etmesi gerektiğini Barzani'ye iletmış ve 1987'de KDP ve KYP ortak cephe kurma kararını almışlardır. Kürtlerle anlaşamayan Bağdat rejimi, Saddam'ın amcası Kimyasal Ali lakaplı General Ali Hasan El Mecid'i Mart 1987'de Kuzey Irak'a yönetici olarak atamıştır. Kimyasal Ali Haziran 1987'de yayınlandığı bir kararname ile Kuzey Irak'ın büyük bölümünü yasak bölge ilan ederek insan veya hayvan hareket eden herşeyin öldürülmesi emrini kendine bağlı kuvvetlere vermiştir. Kararnameye dayanarak aynı yıl 500 köy imha edilmiştir.

Kimyasal Ali en büyük katliamlarından birini 16 Mart 1988'de Halepçe'de kimyasal silah kullanarak etnik temizliğe girişti. Bölgede Araplaştırma faaliyetleri 1990'lara kadar devam etti. Katliamlar, Araplaştırma, kültürel, sosyal, ekonomik hakların yok sayılması; etnik temizlik, bölgede yerleşim yerlerindeki Kürtlerin zorla göçe tabi tutulması ve böylece yerleşim yerlerindeki etnik-demografik dengelerin rejim/Arapların lehine çevrilmeye zorlanmadı vb. uygulamalar Kürt siyasi grupların tek bir çatı altında toplanmalarını mecburi kılmıştır. Kürt siyasi aktörleri Mayıs 1988'de Irak Kürdistan Cephesi'ni kurdular. Cephe aşağıdaki unsurlardan meydana gelmektedir.

1. Kürdistan Demokrat Partisi (KDP)
2. Kürdistan Yurtseverler Birliği (KYB)
3. Kürdistan Halk Demokratik Partisi (KHDP-Sami Abdurrahman)
4. Kürdistan Sosyalist Partisi (KSP-Mahmut Osman)
5. Irak Komünist Partisi (IKP-Aziz Muhammed)
6. Kürdistan Emekçi Partisi (KEP)
7. Süryani Demokratik Partisi (SDP)

Irak Kürdistan Cephesi Mart 1991'deki ayaklanmada taleplerin öne çıkarılması hususunda önemli rol oynamıştır.⁹⁸

⁹⁸ Aziz M. (2013). a.g.e., S. 119.

İran-Irak savaşı sonlanınca Saddam Kürtlerin savaş sırasındaki davranışlarını unutmuyarak, Kuzey Irak Kürtlerine saldırmıştır. Kürtler ikinci bir Halepçe katliamı korkusu ile bölgeden kaçarak Türkiye sınırına yığılmışlardır. Türkiye 51 bin 542 kişiyi kamplarda ikametlerini sağlamıştır.⁹⁹

Saddam'ın 2 Ağustos 1990'da Kuveyt'e saldırması, zor durumdaki Kürtleri rahatlatmıştır. ABD öncülüğündeki Avrupalı ve Arap ülkelerinden oluşan koalisyon güçleri, Irak'a askeri müdahale yer almış ve ambargo kararını uygulamaya koymuşlardır. Saddam bu savaşta çok ağır bir yenilgi almıştır.¹⁰⁰ Kuveyt'ten 28 Şubat 1991'de çekilen Saddam'ın, BM'in 2 Mart 1991 tarihli ve 686 sayılı kararını kabul etmek zorunda kalmıştır. 686 sayılı kararın kabulü sonrası Irak toplumsal grupların ayaklanmalarına sahne olmuştur. Güneyde Şiiler, Kuzeyde Kürtler her fırsatta ayaklandılar. Kuzeydeki Ranya kasabasında 4 Mart 1991'de başlayana Kürt ayaklanmasında hükümet taraftarı Kürt grupların da katılması ayaklanmanın büyümesini sağlamıştır. Saddam 28 Mart 1991'de Kürtlere karşı askeri operasyona başladı. Erbil, Zaho, Dohuk ve daha birçok yerleşim yeri Irak ordusunun eline geçti. Her ne kadar Kürtler ABD'den yardım istemişler de, ABD gelişmelerin Irak'ın iç sorunu olduğu gerekçesiyle yardım talebine olumlu yanıt vermedi. Birçok Kürt evlerini terk ederek dağlık bölgelere sığındı yine büyük bir bölümü de Türk sınırına ulaştı. Türkiye 1988'de kabul ettiği 500 bin Kürt mültecinin yurtiçinde çıkardığı sorunlar nedeniyle, bu yeni mülteci dalgasını yurda kabul etme taraftarı değildi. Cumhurbaşkanı Turgut Özal Türkiye'nin 500 bin Kürt mülteciye sınırlı imkanlarıyla barınma imkanı sağlayamayacağını ABD, AB, İngiltere, BM gibi uluslararası aktörlere bildirdi. Ancak Özal yardım konusunda istediğini alamadı. Özal mültecilerin Irak topraklarında “güvenli bölge” kurularak ikamet etmeleri gerektiği düşüncesini ortaya attı.

İngiltere başbakanı John Major ise, Irak'ın kuzeyinde bazı Kürt şehirlerini kapsayacak “tampon bölge” kurulması için AB'li üyeleri ikna etmeyi başardı. Ancak tampon bölge düşüncesinin bir Kürt devleti kurulması yolunda bir adım olarak algılanmaması için, “güvenli bölge” ifadesi kullanılmaya başlandı. Barzani öneriyi memnuniyetle karşılarken, Bağdat yönetimi sert bir şekilde itiraz etti.

⁹⁹ Oran, B. (1998). *Kalkık Horoz Çekiç Güç ve Kürt devleti*. Bilgi Yayınevi. Ankara.

¹⁰⁰ Çancı H., Şen S. Ş. (March 2011). a.g.m.

ABD başkanı George Bush, 10 Nisan 1991’de Irak’ta 36. Enlemin kuzeyinde tüm askeri faaliyetlerin ve tüm uçuşların yasaklandığını bildirdi. Irak Kürtlere yardım çabalarına askeri müdahalede bulunursa, askeri güçle karşılık verilecekti. ABD ve müttefikleri 688 sayılı karar güvenli bölge diye bir kavramdan söz etmese de, Irak’ta Irak egemenliğini ortadan kaldıran bir bölgeyi zor kullanarak kurmuş oldu.¹⁰¹

2.2. 2005 Irak Anayasası ve IKBY

Saddam Hüseyin’in talimatıyla Irak ordusu Ağustos 1991’de Kuveyt’i işgal etmiştir. BM’den yetkilendirmeyi alan ABD öncülüğündeki koalisyon güçleri gerçekleştirdikleri askeri hareketle Şubat 1991’de Irak’ı Kuveyt’ten çıkarmışlardır. Savaşın sonrası Saddam’ın zayıfladığı düşüncesiyle güneyde Şiiler ve kuzeyde Kürtler ayaklanma başlatmışlardır. Ayaklanmaların Irak kuvvetleri tarafından sert bir şekilde bastırılması üzerine ABD, İngiltere ve Fransa Irak’ın güneyi ile kuzeyinde bölge halkını korumak amaçlı uçuşa yasak bölgeler kurdular. ABD’de 11 Eylül 2001 tarihinde gerçekleşen terör olayları uluslararası sistem açısından bir dönüm noktası olmuştur. Terör olaylarından Afganistan merkezli Usame bin Ladin’in liderliğini yaptığı El Kaide örgütü ile Irak devlet başkanı Saddam Hüseyin’i sorumlu tutan ABD, önce Afganistan’a sonra da Irak’a müttefikleriyle müdahalede bulundu. Bununla birlikte BM Güvenlik Konseyi’nin Irak’la ilgili “tüm kitle imha silahları, uzun menzilli füzeleri yok etmesi ve denetlenmesine izin verilmesi” kararına Saddam yönetiminin karşı gelmesi de Mart 2003’te ABD bu ülkeye saldırılarını şiddetlendirmiştir. Saldırıların ardından Saddam Hükümeti devrilmiştir.

ABD liderliğindeki koalisyon güçleri BM Güvenlik Konseyi kararına dayanarak Irak’ta konumlanarak güvenliğin sağlanması ve seçimle gelen hükümete yardım etmiştir. Saldırıdan sonra geçici olarak Irak’ı yöneten Amerikalı diplomat Paul Bremer başkanlığındaki Geçici Koalisyon Yönetimi (Coalition Provisional Authority, CPA)¹⁰² tüm hükümet yetkilerini 28 Haziran 2004 Irak için hazırlanan Geçici İdare Mevzuatına göre devleti yöneten, başkanlığını Gazi Yaver (Sünni)’in yaptığı Irak

¹⁰¹ İrfan G. (Şubat 1999). *Kuzey Irak'taki Kürt Otoritesinin Uluslararası Hukuki Statüsü*. Serbesti Dergisi. Sayı 3, S. 24.

¹⁰² Jawad S. (2013). *The Iraqi Constitution: Structural Flaws And Political Implications*. LSE Middle East Centre Paper Series 01, LSE Middle East Centre. p.7.

Geçici Yönetimine devretmiştir. Başbakanlığa ise Türkiye'nin de desteklemiş olduğu, uzlaşmacı yönü ile öne çıkan İyad Allavi (Ayad Allawi, Şii) getirilmiştir.¹⁰³ Saddam'ın devrilmesinden sonra Irak'ta düzeni kurma adına 275 kişilik Geçici Ulusal Meclis kurulması için nispi temsil ve kapalı liste usulüne göre 30 Ocak 2005'te genel seçimlere gidilmiştir. Sünni Araplar çeşitli nedenlerle seçimleri boykot ederken, Şii Bloğu ise seçimlerin galibi olmuştur. Mayıs ayında Irak Geçici Hükümeti İbrahim Caferi (Şii)'nin başbakanlığında kurulmuştur.

Yeni kurulan Meclis'te Anayasa Yazım Komisyonu kurularak yeni Anayasa hazırlanmıştır. Yeni Anayasa'nın önceki Geçici Anayasa'daki birçok tartışmalı maddeleri içermesi siyasi huzursuzluklara yol açmıştır. Geçici Anayasa'nın 61. Maddesinin c bendinin Yeni Anayasa'da da kabul edilmiştir. Bu madde gereğince referandumun sonucunda herhangi üç ilde her bir il için ayrı olarak geçerli oyların üçte ikisi oranının red oyu verilirse Anayasa'nın kabul edilmeyeceği belirtilmiştir. 15 Ekim 2005 tarihinde referanduma sunulan taslak, Anbar ve Selahaddin gibi Sünni ağırlıklı iki vilayette %97 ve %82 oranında veto edilmesine rağmen Ninova şehrinde hayır oylarının %55'te kalması ve Irak genelinde sağlanması gereken çoğunluk oyunun üstünde oy sağlanmasıyla (yaklaşık olarak %79) kabul edilmiştir.

Anayasa referandumundan iki ay sonra 15 Aralık 2005 tarihinde tekrar ülke genelinde seçimler yapılmıştır. Bir önceki seçimde olduğu gibi Şii Bloğu ve lideri Caferi seçimlerden birinci çıkmıştır; ancak 2006 yılı Nisan ayında Caferi, başbakanlık görevini bir yıl daha başkanlığını yapacağı Dava Partisi'nde vekili olan Nuri Maliki (Şii)'ye Maliki, Şii) devretmek zorunda kalmıştır.

Anayasa ve seçimler sonrasında Irak'ta Baas Partisi'nin tasfiye süreci başlamış, Sünniler Saddam dönemindeki konumlarını kaybetmiş ve ülkede 2006 yılında mezhep kökenli çatışmalar patlak vermiştir. Irak'ta Mart 2010'da tekrar seçimler gidilmiş ve seçimler sonrasında 8 ay boyunca devam eden hükümet krizi yaşanmıştır. Kriz, Kasım 2010'da imzalanan Erbil Antlaşması (güç paylaşımı antlaşması) ile Celal Talabani Cumhurbaşkanı, Nuri El Maliki'nin başbakan ve Usame Nuceyfi (Sünni) Meclis başkanlığında kalmasıyla çözüme varılmıştır. 2014

¹⁰³ Katzman K. (2013). *Iraq: Politics, Governance, and Human Rights. Congressional Research Service Report for Congress.* p. 1.

Yılında yapılan genel seçimlerin ardından Cumhurbaşkanı Fuad Masum (Kürt), yeni hükümeti kurma görevini Haydar El İdabi (Şii)'ye vermiştir.¹⁰⁴

Irak Anayasasının uzun sayılabilecek bir başlangıç metnine sahip olduğu görülmektedir. Metin sekter bir dil taşımakta ve anayasal bir metnin dibacesi olma özelliğine haiz bulunmamaktadır:

“Rahman ve Rahim olan Allah’ın adıyla,

(Biz Ademoğullarını onurlandırdık)

Peygamberlerin vatanı, temiz imamların barınağı, yazıyı icat edenlerin, rakamları bulanların, ziraatı ilk uygulayanların ve medeniyetin beşiği; toprağında insanoğlunun ilk yasayı düzenlediği ve en eski siyasi misak’ı yazdığı, üzerinde sahabeler ve evliyaların namaz kıldığı, filozoflar ve bilginlerin fikir ürettiği, Şairler ve edebiyatçıların sanatlarını icra ettiği Mezopotamya evlatları olarak biz, Allah’ın üzerimizdeki hakkını minnetle karşılayarak, ülkemizin, vatandaşlarımızın, dini, ulusal liderlerimizin ve ulusal güçlerimizin çağrısına cevap vererek ve yüce mercilerimizin, önderlerimizin, siyasetçilerimizin, kararlılığını, dostlarımızın ve bizi sevenlerin verdiği uluslararası desteği yanımıza alarak, dikta rejimin mezhep ayrımcılığı politikası kapsamında verdiği eziyet ve acılarını, Şii-Sünni, Arap-Kürt-Türkmen ve diğer Irak şehitlerinin trajedilerini, Şaban ayaklanmasında düşen kutsal şehirlerimizi ve güney bölgesinin yağmalanmasını hatırlayarak, bataklık bölgesi, Duceyl ve başka bölgelerdeki toplu mezarların acısını içimizde hissederek, Halepçe’de, Barzan’da ve Anfal’dekiler ile Feyli Kürtlere karşı gerçekleştirilen soykırımları dile getirerek, Türkmenlere karşı Beşir’de yapılan trajedi ve Irak’ın diğer bölgelerindekilerle birlikte batı bölgesinde liderlerin, sembol şahsiyetlerin ve şeyhlerin öldürülmesi, yetenekli şahısların göçe zorlaması, ülkede düşünce ve kültür kaynaklarının kurutulmasını anımsayarak, ırkçılık, mezhepçilik, bölgecilik ukdelerinin bulunmadığı, deskriminasyon ve dışlamanın olmadığı yeni Irak’ımızı, gelecek Irak’ı el ele, omuz omuza yapmaya karar vererek tarihimizde ilk defa 30 Ocak 2003’te milyonlarca erkek, kadın, genç ve yaşlı seçim sandıklarına akın ettik. Kafirlik suçlamaları veya terör, hukuk devleti kurmamızı engelleyemedi. Mezhepçilik ve ırkçılık bizi, ulusal birliğimizi güçlendirmek için gayret sarf etmektен, egemenliğin barışçı yöntemlerle el

¹⁰⁴ Şahin E., Gündoğdu C. (2016). *Saddam Hüseyin Sonrası Irak Anayasal Yapısı ve Siyasi Sistemi*. Akademik Araştırmalar Dergisi. Sayı 68, S. 27-28-29.

değiştirmesini sağlama yolunda hareket etmekten, tabii kaynakların adil şekilde paylaşılması ilkesini benimsemekten ve herkese fırsat eşitliği tanımaktan alıkoymadı. Biz Irak milleti, sendelediğimiz yerden ayağa kalkarken geleceğe cumhuriyetçi, federal, demokratik ve çoğulcu bir sistemden güvenle bakıyor; kadın, erkek, yaşlı, genç bütün halkımızın gösterdiği kararlılıkla hukuk temellerine saygı gösterilmesi, şiddet yanlısı siyasetin bir kenara bırakılması, kadın haklarına, yaşlıların sorunlarına, çocukların esirgenmesine önem verilmesi, çoğulculuk kültürünün yaygınlaştırılması ve terörizmin etkisiz hale getirilmesi hususlarında azimliyiz. Biz bütün kesim ve bileşenleriyle Irak halkı olarak, kendi kaderimizi tayin etmek, yarın için dünden ders çıkartmak üzere medeniyet ve bilimin ortaya koyduğu eşsiz mesajlar ve bulguların değer ve idealleri ışığında bu anayasayı hazırlama sorumluluğunu üzerimize aldık. Bu anayasaya bağlılık Irak için halklarının, topraklarının ve egemenliğinin güvencesidir.”¹⁰⁵

Anayasa'nın başlangıç metnindeki Irak'ın tarihi ve vizyonuna vurgu yapan cümlelerin ABD Anayasasından esinlenerek kaleme alındığı kuvvetle muhtemeldir. Bununla birlikte Anayasa metni muğlak bir metin olarak değerlendirilmektedir. Petrol ve doğal gaz gibi kaynakların federal ve bölgesel hükümet arasında paylaşımı, yine bölgesel hükümetin merkezi idareden ayrı olarak silahlı teşkilatlar kurma yetkisini düzenleyen maddeler arasında çok açık çelişkiler bulunduğu kaynaklarda belirtilmektedir. Muğlak hükümler nedeniyle farklı etnik ve mezhepsel gruplar çıkarlarını aynı metne referans vererek savunmak durumunda kalmaktadırlar.¹⁰⁶

Irak Anayasası federal bir yapıyı da çağrıştırmaktadır. Ancak Bağdat hükümeti ve bölgesel yönetimler arasında başta petrolden elde edilen gelirin paylaşılması olmak üzere ve diğer sorunların nasıl çözüleceği hususunda Anayasa'da açık bir hüküm bulunmamaktadır. Mevcut ve çıkabilecek sorunların federal yapı içerisinde çözüme kavuşturmak amacıyla Kürtlerin yoğun olduğu Kuzey Irak'ta etnik veya Şiiilerin çoğunlukta bulunduğu Güney Irak'ta mezhepsel temelli federasyonlar yerine daha çok coğrafi kökenli yönetim biçimleri ileri sürülmektedir. Ancak tarihin derinliklerinden gelen etnik, dini/mezhepsel, siyasi, ideolojik, sosyal, ekonomik, kültürel sorunların

¹⁰⁵ Orsam (24 Aralık 2010). *28 Aralık 2005 Tarihinde Irak Cumhuriyeti Resmi Gazetesi 4012. Sayısında Yayınlanmış Olan Irak Anayasası*. <http://www.orsam.org.tr/yazigoster.aspx?ID=1352>, Erişim Tarihi: 15.06.2016.

¹⁰⁶ Şahin E., Gündoğdu C. (2016). a.g.e., S. 30.

devam ettiği Irak'ta, belirtilen problemlere federasyon, özerklik veya daha ileri boyutta bağımsızlık gibi çözüm önerilerinin bile çözümsüzlüğe mahkum olması kuvvetle muhtemeldir. Diğer taraftan Anayasa, Irak'ta siyasi ve toplumsal açıdan bölünmüş bir ülkenin durumunu göstermektedir.

1970'li yıllardan bu yana Irak'ta iktidara gelen aktörlerin kurmaya çalıştığı Iraklılık kimliğinden çok uzakta kalınmıştır. Dolayısıyla Irak'ta tüm kesimlerin onayını alarak federal yapıya dönüşmek yakın gelecekte oldukça güç görünmektedir. Aslında Kuzey Irak'ta de facto durumdan de jure bir yapıya dönüşme çabaları eskiden beri devam etmektedir. Bir de federal yapı düşüncesi Kürt, Şii ya da diğer her hangi bir gruba kendi bölgesi içerisinde çoğunluk olma durumunu da ortaya çıkarmaktadır.

Irak'ın Erbil, Süleymaniye ve Dohuk şehirlerinde nüfusun büyük çoğunluğunu Kürtler oluşturmaktadır ve bu nedenle bu coğrafya Kuzey Irak olarak ifade edilmektedir. Ancak her dönemde Iraklı yöneticiler petrol kaynaklarından doğan kaygılarından dolayı Kürt nüfusun yer değiştirmelerine ve göçe zorlanmalarıyla bilinmektedir. Bunun içindir ki, Anayasa yazım sürecinde Kürtler devletin isminin federal olması yönünde ısrar ederken, Araplar ise Irak'ın bir bütün olduğunu ileri sürmekteydiler. Şiiilerde bu konu hakkında görüş ayrılıklarına düştükleri bilinmektedir. Bir takım Şii gruplar, Kürtlere verilecek federasyonun kendileri için emsal teşkil edeceği için desteklemişlerdir. Özellikle El Hekim'in başını çektiği Irak İslam Devrimi Yüksek Konseyi'ne bağlı Şiiiler, güneyde Şiiilerin çoğunlukta yerleşim yerlerinden meydana gelen bir federal devlet talebi oldu. Ancak Irak'ın en büyük Şii aktörü Ali Sistani, Dava Partisi, Mukteda Al Sadr grubu, İran'da bağımsız bir Kürdistan'ın ortaya çıkacağı gerekçesiyle El Hekim'in önerisine karşı çıkmışlardır.

Kürtler açısından Anayasa'nın 53/a madde önem taşımaktadır. İlgili madde Kürdistan Bölgesel Yönetimi'nin sınırlarını Erbil, Süleymaniye, Erbil, Dohuk, Diyala ve Ninova şeklinde belirtmektedir. Yine Irak Kürdistan'ı Anayasa'da federal bölge biçiminde tanımlanmıştır. Diğer taraftan Kerkük'ün tartışmalı statüsü de 31 Aralık 2007'de yapılması planlanan referandumda karar bağlanacaktı. Fakat referandum gerçekleştirilememiştir. Irak Kürt Bölgesel Yönetimi her ne kadar federal bir idari birim olsa da kendi federal anayasası halen bulunmamaktadır. Kürt Bölgesel Yönetimi yetkilileri anayasa yazım çalışmalarının devam etmekte olduğunu

bildirmişlerdir. Ancak KDP ve KYB arasındaki anayasada kendi ağırlıklarını koyma adına ve özellikle İslam dininin yer alıp almayacağı konusu anayasa yazımını geciktirmektedir.¹⁰⁷

Yeni Irak Anayasası'nda, Irak Kürdistan Bölge Meclisi'nin görevlerine yer verilmiştir. Irak Kürdistan Bölge Meclisi yasa önerilerini incelemek, hükümetin politikasını takip etmek vb. görevleri mevcuttur. Meclis 4 yılda bir yapılan seçimlerle gelen 111 üyeden oluşmaktadır. Nisbi temsil sisteminin uygulandığı Bölgesel Yönetimde her 18 yaşındaki her Kürt vatandaşı oy verme hakkına sahiptir.

Kürdistan Bölgesel Yönetim Başkanlığını Mesut Barzani yürütmektedir. 2005 yılında Kürdistan Bölge Parlamentosu tarafından başkanlığa seçilen Barzani, 2009 yılından itibaren 4 yılda bir yapılan seçimlerle tekrar iş başına gelmiştir. Görev süresi 2013'te dolan Barzani, Parlamento tarafından süresi 2 yıl uzatılmıştır. Bakanlar Kurulu'nun da bulunduğu Bölgesel Yönetim'in başbakanlık görevini Neçirvan Barzani yapmaktadır. Yargı teşkilatının da görev yaptığı Bölgesel Yönetim'de mahkemeler büyük şehirlerde çalışmaktadır.¹⁰⁸

Irak'ta askeri müdahale sona ermesi ve Yeni Anayasa'nın kabul edilmesi sorunların çözüldüğü anlamına gelmemektedir. Başlıca sorun petrol kaynaklarının üzerinde yoğunlaşmaktadır. IKBY ve Bağdat, petrol ve gaz kaynaklarına ilişkin Irak Anayasa'sındaki ilgili maddeleri farklı yorumladıklarından enerji kaynaklarının mülkiyeti, ihracı, yetki sınırları, gelirleri ve denetimi gibi bir dizi konuda anlaşmazlıklar yaşanmaktadır. Bağdat, Bölgesel Yönetim ile enerji anlaşması yapan şirketleri kara listeye alarak Irak'ın bütünlüğünü sağlamaya çalıştığını ifade ederken, IKBY'nin Dış İlişkiler Sorumlusu Falah Mustafa Bakır ise Irak anayasasına göre ülkedeki eski ve mevcut kaynakların kullanımının Bağdat ile ortaklaşa; yeni petrol yataklarını idarenin ise sadece bölgesel yönetime ait olduğunu iddia etmiştir. IKBY'nin Bağdat'tan izinsiz petrol anlaşması yapamayacağını savunan Merkezi Irak Hükümetinin savunduğu maddeler ile IKBY'nin Anayasaya uygun anlaşmalar yaptığını desteklemek için işaret ettiği Irak Anayasası maddelerini incelemek gerekmektedir.

¹⁰⁷ Şahin E., Gündoğdu C. (2016). a.g.e., S. 33.

¹⁰⁸ Şahin E., Gündoğdu C. (2016). a.g.e., S. 40.

“Madde 111: “Irak’ta bulunan petrol ve doğal gaz, çeşitli bölge ve vilayetlerde yaşayan bütün Irak halkının malıdır.”

Madde 121, 1. fıkra: “Bu anayasada federal otorite görev alanı içerisine dâhil edilen konular dışında, Bölgesel otoriteler anayasaya uygun olarak yasama, yürütme ve yargı erklerini kullanma hakkına sahiptirler.”

Madde 111’e göre Bağdat, IKBY’deki enerji rezervleri dahil tüm Irak’takileri Irak halkının sayarak karar sahibi otoritenin kendisi olduğunu ve madde 121/1’e göre ise Bölgesel Hükümetin, Federal otoritenin (Bağdat Yönetimi) görev alanı dışındaki konularda yasama, yürütme ve yargı erklerini kullanma hakkına sahip olduğunu söyleyerek IKBY’nin kendi çıkardığı petrol ve gaz yasalarını geçersiz saydığına dayanak göstermektedir.

Madde 112, 1. fıkra: Federal Hükümet, mevcut yatlardan çıkarılan petrol ve doğal gaz yönetimini Bölge Hükümetleri ve vilayetlerle birlikte yapar. Elde edilen gelir, ülkenin tamamında nüfus dağılımına göre adaletli bir şekilde dağıtılır. Eski rejim tarafından haksız bir şekilde mahrum bırakılarak zarara uğratılan veya sonradan zarar gören bölgelere, tüm bölgelerin dengeli olarak kalkınmasını sağlayacak şekilde belirli bir süre için ilave pay verilir. Bu husus yasayla düzenlenir.

Madde 112, 2. fıkra: Federal Hükümet ile petrol ve gaz üreten Bölge ve Vilayet Hükümetleri bir araya gelerek, Irak milletine en fazla menfaati sağlayacak şekilde ve mevcut en ileri pazarlama ve yatırım ilkelerini ve teknolojisini kullanarak petrol ve doğal gaz yataklarını geliştirmek için gerekli strateji ve siyaseti tayin ederler.

IKBY ise 112. maddeyi referans göstererek Bağdat’ın “mevcut” petrol ve gaz rezervlerine ilişkin anlaşmaları kendisi ile birlikte yapması gerektiğini, anayasada “yeni kaynaklar”a ilişkin bir madde olmadığı için mevcut kaynaklar dışında yeni keşfedilen rezervlerin satışını kendisi yapabileceğini iddia etmektedir. Ayrıca yine bu maddeden hareketle IKBY, Saddam

döneminde yapılan satışlardan elde edilen gelirler ve zarara uğrayan bölgelere verilecek payla birlikte Bağdat'tan enerji satışına ilişkin daha fazla pay istemektedir.”¹⁰⁹

IKBY ve Bağdat merkezi yönetim arasında petrol kaynakları hakkındaki anlaşmazlık Kerkük'ün statüsünü belirleyecek 30 Aralık 2007'deki referandumun iptal edilmesinden kaynaklanmaktadır. Çünkü Kerkük Irak petrol rezervlerinin yüzde 14'üne sahiptir. Kerkük'te referandum yapmadan IKBY ve Bağdat arasındaki petrol odaklı ekonomik sorunlar devam edeceğe benzemektedir.

2.3. Türkiye ve IKBY Arasındaki Siyasi ilişkiler

Türkiye-Irak ilişkilerinin tarihi çok eski dönemlere kadar uzanmaktadır. Osmanlı devletinin Birinci Dünya Savaşı sonrasında bölgeden çekilmesiyle birlikte iki tarafın ilişkileri devam ede gelmiştir. 1991 Yılı Birinci Körfez Savaşı'nda Irak'ın Kuveyt'ten çekilmesi üzerine, Irak'ın Kuzey'inde defacto bir federal yönetim idari yapılanma yolunda önemli bir sürecin yolunu açmıştır. Dolayısıyla Körfez Savaşı'nın ardından Türkiye-Irak ilişkilerinde üçüncü bir aktör olarak IKBY yerini almıştır. Yine Irak'ın kuzeyindeki Türkmenler, PKK terör örgütünün bölgeyi üs olarak Türkiye'ye karşı kullanması, Kerkük'ün bir türlü belirlenemeyen statüsü vb. nedenlerle Türkiye- IKBY ilişkilerinin daha çok güvenlik temelinde yürütüldüğü görülmüştür.

Birinci Körfez Savaşı'ndan sonra BM kararıyla Irak'a uygulanan ambargo Irak, Türkiye ve IKBY ekonomik ilişkilerini; Kuzey Irak Kürt Bölgesi'nin de merkezi Irak yönetiminden koparılması da siyasi ilişkileri olumsuz etkilemiştir. Irak'la ilgili bölünme senaryolarının konuşulması, toprak bütünlüğü siyasetini savunan Türkiye'yi endişelendirmiştir.

Türkiye IKBY bölgesindeki gelişmeleri yakından takip ederken, Mayıs 1992'de ilk Kürt parlamento seçimleri yapılmıştır. Mesut Barzani'nin KDP'si ve Celal Talabani'nin KYB'si arasındaki var olan mücadele Habur sınır kapısı gelirleri ve iktidar paylaşımı konularında iyice şiddetlenmiştir. Bölgedeki her iki Kürt grubun mücadelesi ancak 1998'de imzalanan Washington Antlaşması ile sona ermiştir.

¹⁰⁹ Şahin H. (Mayıs-Haziran 2013). *Irak Kürt Bölgesel Yönetimi ve Enerji*. Süreç Analiz. Sayı 5, S. 33.

Antlaşmaya göre Erbil ve Duhok KDP yönetimine, Süleymaniye ise KYB idaresine bırakılmıştır. Böylelikle yıllarca rejime karşı özerklik mücadelesi veren Kürtler ikiye bölünmüş ve Kuzey Irak bölgesi iki idareli Kürt bölgesi haline gelmiştir.

1990'lı Yıllarda Türkiye ile IKBY arasında ciddi problemler yaşandığı söylenemez. IKBY'nin yeni kurulması ile Barzani ve Talabani'nin Türkiye'ye ihtiyaç duymaları ve Türkiye'nin de her iki Kürt liderle bölgede PKK'ya karşı birlikte hareket etmesi ilişkilerin seyrini belirlemiştir. 11 Eylül 2001 Terör olaylarının ardından patlak veren 2003 yılı İkinci Körfez Savaşı'nda ABD ve müttefiklerinin Irak'ı işgal etmeleri üzerine Türkiye-İKBY ilişkileri çok düşük seviyede seyretmiştir. İki komşu tarafın ilişkileri zamanla düzelmeye kaydetmiştir. İlişkilerin düzelmesine 2009 yılında uygulamaya konulan "Kürt Açılımı" önemli paya sahiptir.¹¹⁰

ABD'nin 2003 yılında Irak'ı işgal etmesi Türkiye ve diğer bölge ülkeleri açısından önemli gelişmelerin gerçekleşmesine sahne olmuştur. Bölgede Türkiye'ye yönelik terör olaylarında artış görülmüştür. Kuzey Irak'ın IKBY veya özerk/otonom/federal bir yapıya dönüşme çabaları Türkiye, İran, Suriye gibi topraklarında önemli nüfus barındıran ülkelerin gelişmeleri tedirginlikle takip etmelerine neden olmuştur. Savaş sonrasında Kürtler Irak'ta hiç olmadıkları kadar etkin duruma geldiler. Her zaman siyasetten dışlanan Şiiler iktidara geldiler. Bu süreçte Türkiye'nin desteklediği Sünniler ise yönetim kademelerinden dışlandılar. Yine savaş sonrasında Kürtler yapılan 3 seçim ve 1 Anayasa referandumu ile büyük kazanımlar elde ettiler. Kürtler ve Şiiler siyasette yükselirken, Sünniler düşüşe geçmiştir. Kürtler Anayasa'nın kabulü ile birlikte Irak kaynaklarından yüzde 17'lik kısmını alırken, diğer taraftan da Kerkük sorununun meydana gelmesine sebep olmuşlardır. IKBY Kerkük'ün nüfus yoğunluğunun Kürtlerden oluştuğunu ve bir Kürt şehri olduğunu vurgularken, IKBY'ye bağlanmasını talep etmişlerdi. Zengin petrol yataklarının bulunduğu Kerkük Bağdat yönetimi için vaz geçilmezken, Türkiye için ise tarihi ve kültürel bağlarının olduğu Türkmenler ve Kürtlerin zarar görmemesi açısından önem arz etmektedir.¹¹¹

¹¹⁰ Semin A. (Güz 2011). *Türkiye'nin Irak Politikası Işığında Kuzey Irak Açılımı*. Bilge Strateji. Cilt 3, Sayı 5, S. 184-185.

¹¹¹ Kurubaş E. (2009). *Etnik Sorun-Dış Politika İlişkisi Bağlamında Kürt Sorununun Türk Dış Politikasına Etkileri*. Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi. Cilt 8, No 1 ,S. 48.

Saddam sonrası dönemde Kuzey Irak'ta doğan otorite boşluğundan PKK terör örgütü fazlasıyla yararlanmışır. Türkiye karşıtı silahlı eylemlerde bulunan örgüt Irak'ın kuzeyini kamplar kurarak kullanmaktan çekinmemiştir. ABD'nin Irak'ı işgal etmeden önce askerlerini ve teçhizatını Türkiye üzerinden Irak'a geçirme niyetinde olduğunu Türkiye'ye bildirmiştir. Türkiye böyle bir kararı alabilmesi için TBMM'den tezkere çıkarması gerekmektedir. TBMM'deki oylamada ABD talebinin reddedildiği 1 Mart tezkeresi kararı ile IKBY'nin konumu güçlenmiştir. Tezkere sonrasında Kürtler, ABD'nin Ortadoğu'da en yakın müttefiklerinden biri olma konumuna yükselmişlerdi. Tezkerayı reddeden Türkiye'yi cezalandırmak için Kuzey Irak'taki PKK eylemlerine ABD'nin ses çıkarmadığı iddialar arasındadır. Tezkerenin reddinden sonra, Süleymaniye'de görev yapan Türk askerlerine karşı 4 Temmuz 2003'te ABD kuvvetleri tarafından 11 Türk askerinin başına çuval geçirilerek göz altına alınması "Çuval Olayı" şeklinde adlandırılmışır. Bu olay ile Türkiye, ABD ve IKBY ilişkilerinde sert bir dönem yaşandığı görülmüştür. Bununla birlikte IKBY topraklarından Türkiye'ye yönelik artan PKK terör eylemlerine Türkiye ile işbirliğini esas alan ve geliştiren pozisyonu Türkiye-IKBY ilişkilerinde bir diğer iyi gelişmedir. Türkiye terör eylemleriyle meşgul olurken, ABD'nin IKBY üzerinden Türkiye'yi Irak'ta etkisizleştirmeye çalıştığı yorumları da dikkate değerdir.¹¹²

Türkmenlerin bölgedeki varlıkları, hem Türkiye-Irak hem de Türkiye-IKBY arasındaki ilişkilerde önemli bir faktördür. KDP'nin IKBY'de ki Türkmen toplumu ve Türkiye ile ilişkilerini geliştirmek için dönemin Dışişleri Bakanı Abdullah Gül bölgeye bir ziyaret düzenlemiş, ve ilişkilerde ciddi gelişmeler kaydedilmiştir. Dönemin politik aktörlerine uygun biçimde aşırı bir politik misyon yüklenen, ilişkilerin gelişmesinden yer yer rahatsızlık belirten ITC gibi kuruluşlar olsa da Irak Türkmen toplumu ile IKBY arasında ilişkilerin derinliği her geçen gün artmaktadır. Şii Türkmen grupları ise beklenildiği gibi İran merkezli politik pozisyonlara sahip olmaya devam etmektedir. Türkiye'nin neredeyse tamamen Türkmenler üzerine kurduğu politik argüman süreç içerisinde Barzani yönetimi ile Türkmen siyasi çevrelerinin geliştirdiği iyi ilişkiler sonucu farklı bir mecrada gelişmektedir. Kürt Yönetimi Parlamentosuna 5 vekil göndererek Kuzey Irak'taki varlıklarını siyasi

¹¹² Oran B (2013). *Türk Dış Politikası*. İletişim Yayınları. İstanbul. C. 3, S. 147.

olarak ispatlamışlar ve IKBY içinde Barzani'ye destek vererek ciddi bir denge gücü olmaya başlamışlardır.

2.4. Türkiye-İKBY Ekonomik İlişkileri

Kürdistan Bölgesel Yönetimi veya Irak Kürdistan Bölgesi yaklaşık 40.000 km² den oluşan; Batı'da Suriye'ye, Doğu'da İran'a ve Kuzey'de Türkiye'ye komşu olan Irak Federasyonu'na bağlı Anayasal düzeyde varlığı olan özerk bir bölgedir. Bölgesel Yönetiminin Başkenti Erbil'dir (yerel dilde Hewler). Bölgesel sınırlar içerisindeki güncel nüfus 5 milyonun üzerindedir.¹¹³ Bölgede Resmi düzeyde Kürtçe ve Arapçanın yanı sıra Kürtçenin farklı lehçeleri, Türkmençe, Süryanice ve Ermenice dilleri de konuşulmaktadır. Bölgesel Yönetim sınırları içerisinde İngilizce ve Fransızca da yaygın bir şekilde kullanılmaktadır.¹¹⁴

Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve Birinci Körfez Savaşı ile başlayan dönemde özellikle 1990'lı yıllarda Türkiye Kuzey Iraklı Kürtlerin ilişkileri bazen işbirliği içerisinde ve bazen de gerginliklerle anılmıştır. ABD'nin 2003 yılındaki askeri müdahalesi sonrasında bölge çalkantılı bir sürece girmiştir. İlişkilerin bozulduğu ve karşılıklı tehdit algılamalarının yükseldiği bu dönem 2007 yılının sonu itibariyle değişmeye başlamıştır. 2008 Senesinde değişim yavaş da olsa ilerlemiş, 2009'da bir kırılma yaşanmışsa da IKBY başta enerji olmak üzere Türkiye'nin yakın ilişki kurduğu dostu olmuştur.

Türkiye ve IKBY ilişkileri her ne kadar 1990'lı ve 2000'li yıllarda konjonktüre dayalı olarak inişli çıkışlı bir seyir almış olsa da, Türkiye bu süreçte Kuzey Irak bölgesine yönelik birbirinden farklı olmak üzere iki politika izlemiştir. Bunlardan birincisi "realist-dışlayıcı yaklaşım", ikincisi ise "liberal-entegrasyonist" yaklaşımdır. Realist-dışlayıcı yaklaşım, asker ve sivil bürokrasi tarafından benimsenmiş güvenlik üzerine temellenmiştir. Bu yaklaşıma göre, Kuzey Irak'ın bağımsızlık hedefi ve PKK'nın Kuzey Irak topraklarını kullanması Türkiye'yi

¹¹³ *The World Fact Book: Iraq.* <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/iz.html>, Erişim Tarihi: 31.05.2016.

¹¹⁴ *Rapor: Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi.* (2014). <http://www.impr.org.tr/wp-content/uploads/2013/11/Rapor-Kas%C4%B1m-2013.pdf>, Erişim Tarihi: 31.05.2016.

bölebilecek bir tehdit unsurudur. Diğer taraftan liberal-entegrasyonist yaklaşım ise, Türkiye'deki Kürt sorununun çözülmesi ile Kuzey Irak Kürtleriyle de siyasi ve ekonomik gelişimi bir fırsata dönüştürebileceğini benimsemiştir.

Türkiye'nin iç politikasındaki çözüm süreci gibi bir değişim, Kuzey Irak Kürtleri'ne yönelik dış politikanın da değişmesine vesile olmuştur. Yine Türkiye'nin Irak'ın Kuzeyine yönelik politika değişiminin temelinde ekonomik ihtiyaçlar bulunmaktadır.¹¹⁵

Türkiye 1990'lı yıllar boyunca siyasi gelişmelerden bağımsız olarak bölgeyle ekonomik ilişkilerini sürdürmüştür. Kuzey Irak ile ticari ilişkiler, Güneydoğu Anadolu ekonomisi için önemli katkı sağlayan sınır ticareti, buna yasal olmayan yollar da dahil olmak üzere gittikçe artış kaydetmiştir. Türkiye'nin sınır ticaretini teşvik etmesinin nedeni hem güneydoğu ekonomisine katkı sağlamak hem de Habur sınır kapısını kullanarak önemli gelir sağlayan Barzani'nin bu sınır kapısı aracılığıyla denetlenerek üzerinde nüfuz kurma imkanının sağlanması ve bu bölgeyle karşılıklı bağımlılık ilişkisini oluşturarak buradaki gelişmeleri denetleme imkanına sahip olmak gibi gerekçelerden kaynaklandığı düşünülmektedir.

Türkiye'nin Irak'a yaptığı ihracatın yüzde 80'ni İKBY'ne gerçekleşmektedir. İKBY'deki özellikle temel tüketim mallarının yaklaşık yüzde 80'i Türkiye menşelidir. Yine Kuzey Irak bölgesinde 10 binlerce Kürt asıllı Türk vatandaşı işçi veya şirket kurarak çalışmaktadır. Bununla birlikte İKBY ile yapılan ticari ilişkiler Türkiye'nin güneydoğu bölgesinde de ekonomik canlılık meydana getirmiştir. İKBY ve Türkiye arasındaki ticari ilişkinin yükselmesiyle bölgede bir çeşit ekonomik entegrasyon sağlanmıştır. Bu entegrasyon sayesinde İKBY'deki başta inşaat, enerji, ulaşım, bankacılık sektörleri olmak üzere faaliyet gösteren firmalar Türkiye kökenlidir.

Irak Kürdistan Bölgesi'nin Türkiye ile kolay ilişki kurabilmesinde her iki aktörün de sosyal, ekonomik, kültürel, dini/mezhepsel ve tarihi bağlarının bulunması rol oynamaktadır. Buradan hareketle bir takım yazarlar, Türkiye'nin güçlü ordu ve ekonomisiyle, İKBY ile arasında AB benzeri bir ekonomik entegrasyon kurabileceği

¹¹⁵ Erkmen S. (Kış 2015). *İç Etkenler Açısından Türkiye'nin Kuzey Politikasının Dönüşümü*. Bilig Dergisi. Sayı 72, S. 171-1712-173.

de ileri sürülmektedir. İleri sürülen bu ekonomik entegrasyon gümrüklerin kaldırılmasını, kişi-mal-hizmetlerin serbest dolaşımını, Türk para birimi TL'nin bölgede resmen geçerli olması vb. hedefleri içermektedir.

Türkiye'nin hem ABD müttefiki olması hem de AB üyelik sürecini yaşaması ile, aynı zamanda IKBY'nin de bölgede ABD müttefiki oluşu da Türkiye ve IKBY'yi yaklaştıran önemli bir unsurdur. IKBY'nin topraklarındaki Kürt nüfus ile Türkiye'deki Kürt toplumsal kesimi her iki aktörün de birbirlerine yaklaşmasının bir başka nedenidir. Dolayısıyla bu nedenler iki taraf arasındaki ilişkileri kolaylaştırmada önem arz etmektedir.¹¹⁶ Buna ek olarak Türkiye'de uygulamaya konulan "Demokratik Açılım Projesi" Iraklı Kürtler açısından, Türkiye'nin Kürt sorununu çözme konusunda olumlu bir gelişme olarak karşılanmıştır. Türkiye'nin Erbil'de başkonsolosluk açması da ticari ve diğer ilişkilerin geliştirilmesi açısından ayrıca önemlidir.¹¹⁷

2003 yılında Irak'a gerçekleşen Amerikan müdahalesinden sonra ortaya çıkan ülkesel kaos durumu içerisinde hem bölge dışı hem de bölge ülkelerinin Irak ile var olan ekonomik ilişkileri sekteye uğramıştır. Ancak süreç içerisinde Irak'ın tümünden farklı olarak Kuzey Irak bölgesinde görece sağlanan güvenlik ortamı ticaret için uygun güvenlik ortamının sağlanması ile hızlı bir gelişme sağlanmıştır. Bunun yanında, süreç içerisinde coğrafi ve teknik anlamda Türk şirketleri bu bölgedeki faal durumları, ilgili bölgedeki ekonomik yeniden yapılanma ve gelişmede önemli roller oynamışlardır.¹¹⁸

BM ambargosundan sonra Irak-Türkiye dış ticaretinde büyük bir artış olduğu görülmektedir. Türkiye'nin Irak'a ihracatı ve ithalatında da büyük bir yükselme seviyesi olmuştur. 2004 yılında Türk şirketlerine pay vermeye başlanmıştır. Bu gelişmelerle Irak Türkiye ilişkilerinin geleceği daha belirgin olmaya başlamıştır. Elbette bu gelişmeden IKBY de olumlu anlamda etkilenmiştir.

¹¹⁶ Dalar M. (2015). *Türkiye-İrak Kürdistan Bölgesel Yönetimi İlişkileri: Karşılıklı Bağımlılık Teorisi Bağlamında Petrol İlişkisine Dayalı Bir Analiz*. Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi. Cilt 34, Sayı 1, S. 59-60.

¹¹⁷ Laçiner S. (2003). *Sosyo-Ekonomik Dış Politika: Türkiye-İrak İlişkileri Örneği, Irak Krizi (2002-2003)*. Der. Özdağ Ü. Laçiner S. ve Erkmen S. ASAM Yayınları. Ankara. S. 244.

¹¹⁸ Dicle Kalkınma Ajansı. (2011). *Irak Çalışma Ziyareti Raporu*. S. 7. http://www.dika.org.tr/upload/archive/files/D%C4%B0KA_Irak_raporu.pdf, Erişim Tarihi: 31.05.2016.

Irak'a ABD müdahalesi ve sonrasında Saddam rejiminin devrilmesiyle Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyinin 22 Mayıs tarih ve 1483 numaralı kararı ile Irak ambargosunun kaldırılması ve 2003 yılının Haziran ayından itibaren başlayan ticari girişimlerin başında Tüpraş'ın savaştan sonra zarar gören Irak rafinerilerinin onarım ve işletmesine talip olması ilişkilerin düzelmesi yolunda atılan adımlardandır.¹¹⁹

Irak'ta Ocak 2005 yılında yapılan seçimler sonrasında Kürtler Meclisteki toplam sandalye sayısının %27'sini kazanmışlardır. Seçimlerden sonra Irak'ta Kürtlerin siyasette yeni bir aktör olarak etkin olacağı bir dönem başlamıştır. Türkiye Kürtlerin seçimlerdeki başarısını dikkate alarak, yeni dönemde Bölgesel Kürt Yönetimiyle ilişkilerini geliştirme yoluna gitmesindeki en büyük etken, Kürt Yönetimi'yle ekonomik ilişkiler geliştirmesinin bölgeye istikrar getireceği hakkındaki kanaattir.¹²⁰ Anlaşılacağı üzere dönemin ekonomik ve siyasi ilişkileri birbirini etkilemektedir.

Türkiye 2009 yılında bölgede üstlenilen toplam 2 milyar dolarlık inşaat ve alt yapı projelerinin yaklaşık %70'ini gerçekleştirmiştir. Türk firmaları Erbil ve Süleymaniye uluslararası hava alanları, Dahok su dağıtım projesi, Erbil-Dahok karayolu, muhtelif toplu konut, okul ve hastane inşaatları gibi önemli projeler gerçekleştirilmiştir. 2006 yılından bu yana, yürürlükte olan Yatırım Teşvik Kanunu ile bölgeye yapılan yatırımlar artmıştır. Bu kapsamda 10 yıl gelir vergisi muafiyeti, arsa tahsisi, üretimde kullanılan makine, donanım ve hammaddeye gümrük vergisi muafiyeti, sermaye ve kâr transferi serbestisi sağlanmaktadır. Ayrıca yerli işçi çalıştırma zorunluluğu da bulunmamaktadır. Kuzey Irak'ta halen büyük ölçekte bir üretim tesisi bulunmaması nedeniyle, Türkiye bölgede yapılacak yatırımlar açısından avantajlı bir konumdadır.¹²¹

¹¹⁹ Milliyet. (20 Haziran 2003). *Tüpraş Irak Rafinerilerine Talip*.

¹²⁰ Aydın M., Aras D. (Winter/Spring 2005). *Political Conditionality of Economic Relations Between Paternalist States: Turkey's Interaction With Iran, Iraq and Syria*. Arap Studies Quarterly. Vol. 27, S. 30.

¹²¹ Uygun A. S. (2012). *Türkiye İle İlişkiler Bağlamında, Sosyo-Ekonomik Açından Kuzey Irak*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi. İstanbul. S. 192.

Kuzey Irak bölgesinin nüfusu yaklaşık 6,5 milyon olup, temel ihtiyaçlarının neredeyse tamamı, ithalat yoluyla karşılanmaktadır. Savaşlar sonrası yeniden yapılanma içerisinde olan bölgede inşaat sektörü önemli konumdadır. İKBY inşaat yatırımları konusunda ücretsiz arsa tahsisi gibi yatırım desteği sunmaktadır. Verimle toprakların bulunduğu bölge tarım yatırımlarına da açık durumdadır.

Türkiye ile Kuzey Irak arasında her gün bin 500 kamyon ve 600 özel araç karşılıklı gidip gelmektedir. Daha önce kişi başına 400-500 dolar olan gelir seviyesinin artık 5 bin dolarlara çıktığı bölgede refah seviyesi petrol ve gaz üretimiyle hızla artmaktadır. Türk şirketlerinin yaptığı ve yapacağı yeni havaalanları, Türk bankalarının yeni şubeleri ve Türk firmalarının oluşturduğu yeni istihdam alanları bölge insanının refahını artırıcı etkiler doğurduğu için oldukça önemsenmektedir.¹²²

Türkiye 2009 yılında bölgede üstlenilen toplam 2 milyar dolarlık inşaat ve alt yapı projelerinin yaklaşık %70'ini gerçekleştirmiştir. Aşağıda Türkiye ile İKBY arasındaki ticari ilişkilerin, Yabancı Sermaye, Ortak Sermaye ve Yerli Yatırım Dağılımı çerçevesinde bir değerlendirmesi mevcuttur.

İKBY'nin uluslararası piyasalarla ekonomik entegrasyonunun sağlanmasında en büyük rol Türkiye'ye düşmektedir. Türk özel sektörü, Kürtlerin Irak petrol satışlarından elde ettikleri petrol gelirleri dışında, o bölgedeki en hakim ekonomik güç konumundadır. Tüm dünyanın petrolü için göz diktiği Irak Kürdistan Bölgesinde Türkiye, başta enerji ve taahhüt alanlarında önemli avantajlara sahiptir. Türkiye'nin İKBY ile gerçekleştirdiği ekonomik ilişkilerinde değişikliği de gittiği görülmektedir.

Türkiye'nin Iraklı Kürtler ile ekonomik ilişkilerini gözden geçirmesine ve enerji politikasını değiştirmesine neden olan gelişme 2011 yılının Kasım ayında yaşanmıştır. Dünyanın en büyük petrol şirketi olarak kabul edilen Exxon Mobil'in Irak Yönetiminin tüm itirazlarına rağmen "tartışmalı bölgede" Kürdistan Bölgesel Yönetimi'ni muhatap alarak bir petrol anlaşması imzalaması Türkiye için dönüm noktası olmuştur.¹²³ Böylelikle Türkiye ile İKBY arasında gizli bir enerji diplomasının yürütüldüğü ihtimal dahilindedir. Türkiye'nin merkezi Bağdat

¹²² Üstün N. (2013). *Türkiye-Kuzey Irak İlişkileri ve Ekonomik Yansımaları*. Konya Ticaret Odası. Etüd-Araştırma Servisi. Konya. S. 2.

¹²³ Üstün N. (2013). a.g.m. S. 3.

hükümetini dikkate almayarak IKBY ile ikili enerji ilişkisi başlatması, birçok yabancı şirketin de bölgeye yönelmesine neden olmuştur. Amerikan Exxon Mobile, Chevron ve Fransız şirketi Total'den sonra Rus şirket Gazprom Neft'in de Bölgesel Yönetim ile enerji alanında girişimlerde bulunmaya başlamışlardır. Türkiye bölgede Genel Enerji adlı firması ile enerji konusunda varlık göstermektedir. Ancak Genel Enerji'nin Kuzey Irak'ın hangi bölgesinde petrol çıkaracağı ve bunu nasıl uluslararası pazarlara taşıyacağı belirsizliğini koruduğu yönünde eleştiriler yapılırken, firma bölgeye yatırım yapmaya başlamıştır.¹²⁴ Bununla birlikte Türkiye ve IKBY'nin ikili antlaşma girişimi, Irak merkezi hükümetince olumsuz karşılanmıştır. Türkiye de her geçen gün artan enerji ihtiyacı ve IKBY'deki zengin doğal kaynaklarını dikkate aldığını ve kayıtsız kalamayacağını Irak merkezi hükümetine ve bölgeyle ilgilenen diğer aktörlere rağmen göstermiştir. Diğer taraftan Türkiye'nin izlemiş olduğu bu politika Ankara ile Bağdat arasında gerginliğe sebep olurken, Ankara ile Erbil'i birbirine yakınlaştırmıştır.

Irak merkezi hükümeti Petrol Bakanı Abdükarim Luaibi, Ankara-Erbil arasındaki anlaşmaya tepkisini "Bağdat yönetiminin izni olmadan Kuzey Irak'tan 'kaçak' petrol ihraç edildiğini, bu konuda Türkiye'ye yasal işlem başlatacaklarını ve bu durumun Irak petrolünün ihracatı hususunda Ankara ve Bağdat arasındaki anlaşmanın açıkça ihlali anlamına geldiğini"¹²⁵ şeklindeki ifadesiyle göstermiştir.

Bu tarihe kadar IKBY'de yaklaşık 40 kadar küçük ve orta ölçekli petrol şirketi faaliyet gösteriyordu. Fakat dünyanın en büyük şirketinin bölgeye girmesinin hemen ardından diğer petrol şirketlerinin de bölgeyle ilgilenme haberleri gelmeye başlamıştır. Başlangıçta Irak Yönetiminin itirazları bazı büyük çaplı şirketlerin hareket etmemesine neden olsa da kısa sürede diğer büyük şirketlerin Exxon Mobil'i izleyeceği belli olmuştur. Bu tarihten sonra hızla diğer çokuluslu petrol şirketlerinin Kuzey Irak'a gireceğinin kesinleşmesi Türkiye için yeni bir stratejik enerji kararı almasına neden olmuştur. Uzun süreden beri Türkiye'nin küçük çaplı özel şirketleri Kuzey Irak'ta enerji kaynaklarını işletmelerine rağmen Türkiye resmi olarak IKBY'deki enerji ilişkilerinden uzak duruyordu. Exxon Mobil'in IKBY ile yaptığı

¹²⁴ Varol T. S. (9 Aralık 2013). *Ankara'nın Kuzey Irak Politikasında Genel Enerji ve Siyah Kalem*. 21. Yüzyıl Türkiye Dergisi. Sayı 55 21, S. 12.

¹²⁵ Hürriyet (17 Ocak 2014). *Zebari Şanlıurfa'dayken Bağdat'tan Ankara'ya Sert 'Petrol' Uyarısı*.

anlaşmadan sonra ise Türkiye iki yönlü bir karar almıştır. Bu kararın bir yönü Türkiye ile Kuzey Irak arasında yeni bir boru hattı inşa edilerek Kuzey Irak'tan petrol ve doğal gazı Türkiye'ye ve oradan dünyaya taşımaya yöneliktir. Kararın ikinci boyutu ise Türkiye'nin resmi enerji şirketlerinin Kuzey Irak'a girmesidir. Türkiye, Irak Yönetiminin kara listesine girmemek için bu sorunu BOTAŞ altında yeni bir şirket açarak çözmeye çalışmıştır. Bu karar hala uygulamaya geçirilmese de Neçirvan Barzani'nin ziyaretleriyle de görüldüğü gibi Türkiye açıkça siyasi olarak Kuzey Irak'taki yeni enerji devrimini desteklemeye başlamıştır. Türkiye ile Kuzey Irak arasındaki ekonomik ilişkilerin yoğunlaşmasına paralel olarak Başbakan Erdoğan ve Dışişleri Bakanı Davutoğlu'nun yanı sıra Enerji Bakanı Taner Yıldız da iki kez Erbil'i ziyaret etmiştir. Bu ziyaretler esnasında Yıldız ve İKBY Doğal Kaynaklar Bakanı Aşti Havrami Kuzey Irak'tan petrol ve doğal gazın Türkiye üzerinden kurulacak boru hattıyla ihraç edilebileceğini dünyaya duyurmuşlardır. Üstelik, Kuzey Irak'a ilk giren şirketlerden biri olan Genel Enerji, İKBY'deki faaliyetlerinin kapsamını ciddi bir şekilde genişletmiştir.¹²⁶

Irak merkezi hükümetinin Türkiye ve İKBY arasındaki petrol anlaşmasına sert tepki göstermesi üzerine, 2013 yılında Ankara-Erbil hattındaki dengeleri değişmiş ve taraflar arası fikir ayrılıkları gözlemlenmiştir. Neçirvan Barzani'nin 27 Kasım 2013 tarihli Ankara ziyaretinde imzalanması ön görülen petrol anlaşması imzalanamamıştır. Bunun başlıca sebebi Türkiye hükümetinin Bağdat konusunda hassas davranmasıdır. Zira Türkiye hükümeti Merkezi Irak Yönetiminin de onayladığı bir anlaşma yapmaktan yana olduğunu açıklamak durumunda kalmıştır.¹²⁷ Sonuçta Irak merkezi hükümeti, iki taraf arasındaki petrol ihracatında SOMO firmasının yetkili olduğunu açıklamıştır. Bununla birlikte Bağdat-Erbil arasında ihracatçı aracı kurum belirlenmiş olsa da, gelir paylaşımı hususunda belirsizlik devam etmektedir.¹²⁸

2.4.1. Kürdistan Bölgesinde Petrol Sahalarının Coğrafik Dağılımı

2.4.1.1. Güney Sahaları

¹²⁶ Üstün N. (2013). a.g.m. S. 2.

¹²⁷ Hürriyet (02 Aralık 2013). *Erdoğan Kürt Petrolü İçin Barzani İle 3 Saat Görüştü.*

¹²⁸ Akşam (21 Şubat 2014). *SOMO'da Anlaşma Tamam Sırada Gelir Paylaşımı Var.*

90 km Bağdat'ın batısına düşen Haneqin bölgesindeki petrol rezervleri kapsıyor. Bu bölgede 37 petrol kuyusu bulunmaktadır. Tahmin edilen petrol rezervi; 180 milyon varilden fazla.

2.4.1.2. Orta Sahalar

Kürdistan'ın en büyük petrol yatakları bu bölgede yer almaktadır. Ayrıca bu bölgedeki petrolün kalitesi dünya standartlarına göre “iyi kalite”de ve çıkarılması da az bir masrafla gerçekleştirilmektedir. Bu bölge bir üçgen şeklinde Kerkük merkez-Bay Hasan-Çeme Bor petrol sahalarından ibarettir. 60 tan fazla petrol sahasına sahip olan bu bölge Kürdistan bölgesinin toplam petrol rezervinin %16sını oluşturur. Bu bölgenin en büyük sahalar aşağıdakilerdir:

2.4.1.3. Babe Gurgur Sahaları

Irak ve dünyanın en büyük petrol sahalarından biri sayılır. Kerkük'ün güneyinden başlar Musul'un güney batısındaki Gwêr kasabasına kadar uzanır. 1927'den itibaren bu sahadan petrol çıkarılmaktadır. 1979 yılında bu sahadan çıkarılan petrol Irak'ın genelinde toplam çıkarılan petrolün %83 oluşturuyordu. Verilere göre Irak merkezi hükümetleri 1923-2000 yıllar arasında bu gölgeden 185 milyar dolarlık petrol çakarmıştır. Söz konusu yılların toplamında Irak'ın bütçesi 252.5 milyar dolar olmuştur. Bu da Babe Gurgur sahalarında üretilen petrol geliri o yıllarda Irak bütçesinin %72.2 karşıladığını göstermektedir.

2.4.1.4. Bay Hasan Sahaları

1953 yılında keşfedilen bu sahalar, 32 km mesafeyle Babe Gurgur'un batısında ve Kerkük'ün Kuzeybatısında yer almaktadır. Bu sahaların tahmin edilen toplam rezervi 140 milyon varil petroldür. Bu sahada 1999 yılına kadar 89 petrol kuyusu açılmıştı.

2.4.1.5. Çeme Bor Sahaları

1954'te Keşfedilen bu sahalar Kerkük'ün güney batısı ve 32 km mesafeyle Babe Gurgur sahaların batısında yer almaktadır. 1999'a kadar açılan kuyu sayısı 50.

2.4.1.6. Xebaz Sahaları

18 Km Kerkük'ün Güneybatısında yer alan bu sahalardan ilk kez 1978'de petrol çıkarmaya başlanmıştır. Ayrıca Bu sahalar kaliteli bir doğal gaz rezervi olarak adlandırılmaktadır.

2.4.1.7 Şiwaşok Sahaları

Koye kentin güneyinde ve Teqteq bölgesinin kuzeybatısında yer almaktadır. 1930 de keşif çalışmaları yapılmış, 1960 de ilk kuyu açılmış ve 1978 üretime başlanmıştır. Genel Enerji'nin çalıştığı bu sahaların günlük üretimi 120 bin varildir.

2.5. Türkiye-İKYB Arasında Ticari İlişkiler

Türkiye ile Irak ticaretinde tüketici ürünlerinin payı yaklaşık %50'dir. Bu ürünlerin içerisinde tekstil, mobilya, gıda, elektrik, elektronik, yapı ve inşaat malzemeleri gibi ürünler yer almaktadır. Irak tüketicisinin Türk ürünlerinin kalitesi ile ilgili olarak olumlu bir yaklaşımı söz konusudur. Irak bu ürünleri Türkiye'nin yanı sıra İran, Suriye ve Uzakdoğu ülkelerinden de satın almaktadır.¹²⁹ Türkiye ticaret ürünleri başlıca tekstil, mobilya, gıda, elektrik ve elektronik, yapı ve inşaat malzemeleridir. Türkiye imajını korumaya çalışırken rakiplerini de belirlemiştir. Rakipleri İran, Suriye ve Uzakdoğu ülkeleridir. Bölgede petrol dışında bir şey üretilmediğinden bölge büyük ölçüde ithalata bağımlı durumdadır. Bölge hemen hemen pek çok ihtiyacını Türkiye ile ticaretinden sağlamaktadır. Türk markaları bölgede kalite ve güven simgesi haline gelmiştir. Türk firmalarının şubelerinin sayısındaki artışın yanı sıra, yörede satışı sunulan ürünlerin yaklaşık yüzde 50'sini Türk malları oluşturmaktadır. Mendilden, dış macununa kadar binlerce Türk ürünü kuzey Irak'taki iş yerlerinde satışı sunulurken, ürünlerin kalitesinin yüksekliği nedeniyle Iraklılar bu ürünlere büyük ilgi göstermektedir. Bölgede yerleşik Türk sayısı da 15 bin civarındadır. Türk şirketlerinin yaptığı ve yapacağı yeni havaalanları, Türk bankalarının yeni şubeleri ve Türk firmalarının oluşturduğu yeni istihdam alanları bölge insanının refahını artırıcı etkiler doğurduğu için oldukça önemsenmektedir. Diğer yandan inşaat alanına büyük bir dönem Kuzey Irak'ta Türk firmalar, bölgenin yeniden yapılandırılmasında önemli rol oynamaktadır. İnşaat

¹²⁹ Üstün N. (2013). a.g.m. S. 4.

sektörünün %75'ini, enerji sektörünün de yaklaşık %10'unu Türk firmalar oluşturmaktadır.¹³⁰

Sonuç olarak görülmektedir ki, Türkiye'de başlayan çözüm ve demokratikleşme süreci ile ortaya çıkan pozitif ivme Kuzey Irak Bölgesel Kürt Yönetimi ilişkileri olumlu yönde etkilemiştir. Bu olumlu seyrin en önemli yansıma ise ekonomik ilişkilerde kendini göstermiştir.

¹³⁰ Üstün N. (2013). a.g.m. S. 5.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. GİRİŞ

Üçüncü bölümde 21 Mart 2013 ve 11 Temmuz 2015 tarihleri arasında devam eden çözüm süreci döneminde Türkiye-IKBY arasındaki ekonomik ilişkiler incelenecektir. Bu amaçla Türkiye ile IKBY arasındaki çözüm süreci dönemindeki ekonomik ilişkilerin boyutunun anlaşılması için hem Habur sınır kapısı gümrük sahasında sahada çalışılmış hem de güncel bilgilerden yararlanılmıştır.

3.1. Türkiye–IKBY Arasındaki Ekonomik İlişkiler

Türkiye'nin IKBY'de birçok yatırımı bulunmaktadır. İnşaat sektöründe, bankalar alanında, ithalat ve ihracat yolu olarak kullanılan karayolu, altyapı çalışmalarında ve havayolu yapımında yatırımlarda bulunmuştur. Türkiye en büyük yatırımı inşaat sektöründe yaptığını görülmektedir. Türkiye ilk Türk bankasını Erbil'de açarak büyük bir adım atmıştır. Savaş sonrası tahrip olan alt yapı ve üst yapının yeniden inşaa edilmesinde Türk şirketleri büyük rol oynamıştır. Böylece Türkiye'nin IKBY'ne olan ilgisi artarak devam etmektedir. Özellikle Çözüm Süreci ile birlikte bu ilginin enerji alanında yoğunlaştığı görülmektedir.

ABD'nin Nisan 2003 yılında Irak'ı işgali ve bu işgalden itibaren Irak içindeki siyasal dengenin değişmesi karşısında, Türkiye'nin yeni bir dış politikaya geçmesi hem IKBY hem de Irak için dönüm noktası olmuştur. İki ülke arasındaki ithalat ihracat Birleşmiş milletler ambargosu ile durdurulmuştur. Fakat ambargonun kalkmasıyla birlikte iki ülke arasında ki ticarete büyük oranda artış gözlenmiştir.

Daha önce bol kırmızı çizgili Türkiye “Kuzey Irak” ilişkileri yerini kavramsal olarak da IKBY'ye bırakmış ve bu durum en çok da ekonomik ilişkilerde kendini göstermiştir. Ancak bu dönemde Türkiye-Irak ilişkilerinde ticaret rakamları rekorlar kırarken, bu rakamların aslında Türkiye'nin Irakla, IKBY merkezli bir ekonomik ilişkiye sahip olduğunu göstermiştir.

Yıllar	İhracat	İthalat	Hacim
2003	829	112	941
2004	1,820	467	2,288
2005	2,750	458	3,208
2006	2,589	375	2,965
2007	2,811	645	3,456
2008	3,912	1,32	5,233
2009	5,126	952	6,078
2010	6,042	1,354	7,396
2011	8310	86753	8396
2012	10827	149327	10976
2013	11958	145526	12104

Tablo 1. Türkiye-İrak Ticari İlişkileri¹³¹ (milyon dolar)

Yukardaki tabloya bakıldığında Türkiye'nin Irak'la 2003 yılında 829 milyon dolar olan toplam ihracatın 2013'e gelindiğinde yaklaşık onbeş katlık bir artışla 11,958 milyar dolara yükseldiği görülmektedir. Toplam ticaret hacmi ise 2003'te 941 milyon dolar iken, bu oran çözüm sürecinin başladığı tarih olan 2013'te 12,104 milyon dolara çıkmıştır.

2012 yılında Türkiye'nin Irak'a ihracatı yaklaşık 11 milyar dolar iken Irak'tan yapılan ithalat yaklaşık 150 milyon dolar olarak görülmektedir. 2012 yılında Irak, Türkiye'nin en fazla ihracat geliri elde ettiği ikinci ülke olmuştur.

2003 yılına kadar İKBY'de 40 kadar küçük ve orta ölçekli petrol şirketi faaliyet gösteriyordu. Fakat ABD işgalinin ardında dünyanın en büyük şirketlerinin bölgeye girmesinin hemen ardından diğer şirketlerin de bölgeyle ilgilenme haberleri gelmeye başlamıştır.

¹³¹ Dışişleri Bakanlığı resmi internet sitesi, "Türkiye-İrak Ekonomik İlişkileri ve Türkiye'nin Yeniden İmar Sürecine Katkısı", http://www.mfa.gov.tr/turkiye-irakekonomik-iliskileri-ve-turkiye_nin-yenidenimarsurecine-katkisi.tr.mfa, Erişim Tarihi: 13.04.2016.

Başlangıçta Irak Yönetiminin itirazları bazı büyük çaplı şirketlerin hareket etmemesine neden olsa da kısa sürede diğer büyük şirketlerin Exxon Mobil'i izlemesi ve diğer çokuluslu petrol şirketlerinin IKBY'ye gireceğinin kesinleşmesi Türkiye için yeni bir stratejik enerji kararı almasına neden olmuştur. Kısaca, uzun süreden beri Türkiye'nin küçük çaplı özel şirketleri Kuzey Irak'ta enerji kaynaklarını işletmelerine rağmen, resmi olarak IKBY'deki enerji ilişkilerinden uzak duruyordu. Ancak Exxon Mobil'in IKBY ile yaptığı anlaşmadan sonra Türkiye iki yönlü bir karar almıştır.

Bu kararın bir yönü Türkiye ile Kuzey Irak arasında **yeni bir boru hattı** inşa edilerek Kuzey Irak'tan petrol ve doğal gazı Türkiye'ye ve oradan dünyaya taşımaya yöneliktir. Kararın ikinci boyutu ise **Türkiye'nin resmi enerji şirketlerinin Kuzey Irak'a girmesidir**. Türkiye, Irak Yönetiminin kara listesine girmek için bu sorunu BOTAŞ altında yeni bir şirket açarak çözmeye çalışmıştır. Bu karar hala uygulamaya geçirilirse de Neçirvan Barzani'nin ziyaretleriyle de görüldüğü gibi Türkiye açıkça siyasi olarak Kuzey Irak'taki yeni enerji devrimini desteklemeye başlamıştır.

Türkiye ile IKBY arasındaki ekonomik ilişkilerin yoğunlaşmasına paralel olarak Başbakan Erdoğan ve Dışişleri Bakanı Davutoğlu'nun yanı sıra Enerji Bakanı Taner Yıldız da iki kez Erbil'i ziyaret etmiştir. Bu ziyaretler esnasında Yıldız ve IKBY Doğal Kaynaklar Bakanı Aşti Havrami Kuzey Irak'tan petrol ve doğal gazın Türkiye üzerinden kurulacak boru hattıyla ihraç edilebileceğini dünyaya duyurmuşlardır. Üstüne üstlük, Kuzey Irak'a ilk giren şirketlerden biri olan Genel Enerji, IKBY'deki faaliyetlerinin kapsamını ciddi bir şekilde genişletmiştir.

Şu anda Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi'nin kontrolü altında bulunan bölgede Irak petrolünün yüzde 20'sinin dünya enerji kaynaklarının yüzde 2'si hangi güzergâh takip edilerek Akdeniz'e ve dolayısıyla Batı'ya taşınacağı konusu önem kazanmış durumdadır. Kuzey Irak'ın denize kıyısı olmadığına göre, bu enerji Türkiye veya Suriye üzerinden Akdeniz'e taşınmak durumundadır.

Şüphesiz IKBY petrollerine dünyanın ilgisi artıyor ve Türkiye dahil, ABD, İngiltere, Kanada, Norveç, BAE, Çin, Hindistan, Güney Kore, Fransa, Macaristan, Moldova, Avusturya, Kıbrıs, Avusturalya gibi ülkelerin enerji, petrol ve gaz, inşaat,

taahhüt altyapı firmaları başı çekmektedir. Amerika'nın Exxonmobil'inin, Chevron'unun, Fransa'nın Total'inin, Rusya'nın Gazprom'unun ve Türkiye'nin Genel Enerjisi'nin, Kuzey Irak'a angaje olması IKBY'nin elini güçlendirirken Bağdat'ın elini zayıflatmaktadır. Diğer taraftan enerji sektöründe kayda değer bir aktör olarak IKBY'nin etkisinin artmasını getirmektedir. Türkiye'nin buna kayıtsız kalması düşünülemeyeceğinden, ortak kültürel, sosyal ve tarihi temelleri olan IKBY/Türkiye ilişkisinin her alanda derinleşerek artacağı öngörülmektedir.

IKBY'nin Irak'ın geri kalanına örnek olarak gösterilen ve benzerine az rastlanan bir ekonomik gelişme görülmektedir. Bu büyüyen ekonomide yabancı yatırımlar kilit önem taşımaktadır. Güvenli ve istikrarlı ortamı, zengin doğal kaynakları, yoğun işgücü, uluslararası havaalanları, yolları ve avantajlı Yatırım Kanunu ile IKBY yabancı yatırımcılara birçok sektörde fırsatlar sunmaktadır. Yurtdışı Doğrudan Yatırımlar bakımından yüzde 14'lük toplam içinde yüzde 4 ile başı Türkiye çekmektedir. Türkiye'yi yüzde 2 ile İngiltere takip etmektedir. Bununla birlikte bölgede özellikle Süleymaniye ve Erbil kentlerinde farklı alanlarda faaliyet gösteren yabancı şirket sayısında da 2015 yılı itibariyle Türkiye'nin önde olduğu görülmektedir. Diğer taraftan bölgeye yerleşen Türklerin yerel menşeli ortaklarla kurdukları firmalar bunların haricindedir.

No	Şirket Milliyeti	Şirket Adedi
1	Birleşik Arap Emirlikleri	4
2	Almanya	5
3	ABD	10
4	Ürdün	7
5	İtalya	2
6	İran	6
7	Brezilya	1
8	Bermuda	1
9	İngiltere	11
10	Türkiye	28
11	Cayman Adaları	1

12	Slovenya	1
13	Singapur	1
14	İsveç	2
15	Çin	1
16	Çek Cumhuriyeti	1
17	Hırvatistan	1
18	Kuveyt	1
19	Lübnan	4
20	Malta	2
21	Mısır	2
22	Mauritus	1

Tablo 2. Erbil'deki Yabancı Şirketler¹³²

Bölgenin ikinci büyük merkezi olan Sürelmaniye'de de çok sayıda yabancı şirketler bulunmaktadır.

No	Şirket Milliyeti	Şirket Adedi
1	Azerbaycan	1
2	Ürdün	6
3	İspanya	1
4	Almanya	5
5	Birleşik Arap Emirlikleri	12
6	ABD	3
7	Endenozya	1
8	İran	87
9	İtalya	3
10	İngiltere	9
11	Bulgaristan	2
12	Polonya	1
13	Tayland	1

¹³² Ministry of Trade and Industry. Kurdistan Board of Investment. (2015). "Investment Guide Kurdistan Region-Iraq". S. 30-31.

14	Türkiye	145
15	Cezayir	1
16	Danimarka	1
17	Dominik Cumhuriyeti	1
18	Rusya	2
19	Slovenya	1
20	Singapur	1
21	Suriye	1
22	İsveç	2
23	Çin	3
24	Fransa	1
25	Kıbrıs	1
26	Kanada	1
27	Güney Kore	2
28	Kuveyt	4
29	Lübnan	10
30	Mısır	1
31	Norveç	1
32	Avusturya	1
33	Hindistan	1
34	Japonya	1
35	Ukrayna	1

Tablo - 3 Süleymaniye'deki Yabancı Şirketler¹³³

Diğer taraftan 2009 yılı itibariyle de Erbil'de yerel şirket adedi 2352 iken, bu rakam Duhok'da 1344 olarak kaydedilmiştir. Yine aynı yıl Erbil'de yabancı şirket sayısı 462 olarak gerçekleşirken, Duhok'da ise 51 adette kalmıştır.¹³⁴

IKBY'nin ekonomisi büyük oranda petrol ve gaz sektörüne dayanmaktadır. Ancak diğer sektörler de hayati ihtiyaç olduğu bilinmektedir. Özellikle tarım ve

¹³³ Ministry of Trade and Industry. Kurdistan Board of Investment. (2015). S. 32-33.

¹³⁴ Ministry of Trade and Industry. Kurdistan Board of Investment. (2015). S. 31.

fabrika üretimleri, üretim ve yatırım anlamında enerji sektörünün gerisinde kalmaktadır. Dolayısıyla enerji dışındaki sektörlerde çalışanların ücretleri düşük seviyededir. Aslında 2007 ve 2012 arası dönemde ithalattan dolayı düşük üretim, zayıf pazar yapısı, işgücünün eğitimsizliğinden kaynaklanan düşük üretim kalitesi ve IŞİD terör örgütünün faaliyetlerinden dolayı enerji dışındaki sektörlerde genelde bir ekonomik sorun yaşanmıştır. Erbil’de 2015’te Coca Cola içecek ve Awamedica ilaç firmalarının yatırımları bölgeye ekonomik canlılık getirmeye çalışmıştır.¹³⁵ Türkiye firma sayısı ve yatırım oranları olarak bölgede ağırlığını hissettirmektedir.

Türkiye’nin IKBY’de çok çeşitli alanlarda yatırımı bulunmaktadır. İnşaat sektöründe, bankalar alanında, ithalat ve ihracat yolu olarak kullanılan karayolu, altyapı çalışmalarında, havayolu alanında ve demiryolu büyük yatırımlar yapmıştır. Türkiye en büyük yatırımı inşaat sektöründe yaptığını görülmektedir. Türk müteahhitlik firmaları 2003-2009 yılları arasında Irak’ta 7,5 milyar dolarlık toplamda 495 proje gerçekleştirdiler. İlk Türk bankasını IKBY’nin başkenti Erbil’de açarak büyük bir adım atmıştır. Savaş sonrası tahrip olan karayolu, demiryolu ve Erbil Uluslararası havalimanı yapımında büyük rol oynamıştır.

Anadolu Grubunun, Erbil’deki dolun tesisleri Nisan 2008’de faaliyete geçmiştir. Taq Taq Arama ve Üretim Paylaşım Anlaşması Genel Enerji’nin sahip olduğu ve arama ve gelirlime çalışmalarının büyümesine öncülük eden ilk sahadır. Mülkün, yüzde 55’lik hissesini Genel Enerji elinde bulundurmakta olup, yabancı menşeli Addax Petroleum International’ın yüzde 45’lik bir katılım payı bulunmaktadır. Pet Holding bünyesindeki Pet Oil’in Ağustos 2006’da IKBY Bina Bawi sahasında başlattığı sondaj çalışmaları devam etmektedir. Pet Oil’in operatörlüğünü yaptığı bu projede oluşturulan şirketin adı A&T Petroleum olup, proje ortakları Hawler Energy ve Oil Search Iraq Ltd.’dir.

21 Kasım 2008 tarihinde Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı, BOTAŞ ve Shell Energy Europe Irak’ta doğalgaz arama, işletme, taşıma ve pazarlama faaliyetlerini kapsayan bir işbirliği ön anlaşması yapılmıştır. Görüldüğü üzere

¹³⁵ World Bank Group. (2015). “Kurdistan Region of Iraq Reforming the Economy for Shared Prosperity and Protecting the Vulnerable”. S. 5.

bölgedeki Türk firmaları aynı zamanda yabancı ortaklarla da beraber hareket etmektedirler.¹³⁶

Türkiye'nin IKBY ile ekonomik ilişkileri çok kez Bağdat üzerinden de yürümüştür. 8 Ağustos 2007'de imzalanan antlaşma ile Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO)'nın Irak'taki petrol ve doğalgaz ihalelerine (Büyük kısmı IKBY Bölgesi) davet edilmesi ve Irak doğalgazının Avrupa'ya Türkiye üzerinden taşınması hususunda antlaşmaya varılmıştır. Daha sonra Irak yönetimi Nisan 2008'de, ülkenin güneyinde (Basra) petrol ve doğal gaz arama firmaları listesinde TPAO'ya vermemesi üzerine ekonomik ilişkilerde bir durgunluk yaşanmıştır. Ancak Irak hükümetinin TPAO'nun yabancı ortak ile ihalelere katılabileceği duyurulmuşsa da, TPAO yabancı ortaklarla birlikte girdiği ihaleleri kazanamamıştır.

Irak yönetimi Temmuz 2009'da TPAO'nun yabancı ortak olmadan da faaliyetlerine devam edebileceğini bildirmesi üzerine, Aralık 2009'da yapılan Kut'taki Bedran petrol yataklarının geliştirilmesi için açılan ihaleyi TPAO kazanmıştır. Mayıs 2010'da TPAO ve Çinli ortağı CNOOC ile birlikte Bağdat'ın güneyindeki Misan kentindeki yatakların geliştirilmesi işini almıştır. Diğer taraftan 2008 yılı başlarında Kerkük-Yumurtalık Petrol Boru Hattı'nın yeniden faaliyete geçirilmiş ve BOTAS, Tekfen ve TPAO'nun inşaa etmesi planlanan Irak-Türkiye doğalgaz boru hattının alt yapı çalışmaları başlatılmıştır.¹³⁷

Kısaca ekonomik, coğrafi ve sosyal sebeplerle Türkiye-İKBY ilişkileri gelişmeye mahkum görülmektedir. Çünkü geniş verimli tarım alanlarının bulunduğu Irak'ta bitmek bilmeyen savaşlar, ambargolar, uluslararası baskılar, etnik ve mezhepsel çatışmalar, siyasi ve ideolojik mücadeleler, uluslararası güçlerin petrol-doğal gaz kaynakları üzerindeki 100 yıldan fazla devam eden rekabetleri ve birçok istikrarsızlık nedenleriyle ekonomik sıçramayı gerçekleştirememiş bir ülkedir. Dolayısıyla Türkiye-İKBY ekonomik ilişkileri her iki taraf açısından önem arz etmektedir.

¹³⁶ "Irak Ülke Raporu 2014", http://www.karacadag.org.tr/ContentDownload/irak_ulke_raporu.pdf/, Erişim Tarihi: 30.05.2016.

¹³⁷ Yeşilyurt N. (2013). *AKP İktidarı Döneminde Türkiye ve Arap Dünyası (2002-2011)*. Türk Dış Politikası, Ed. Oran B. İletişim Yayınları, İstanbul. C. 3, S. 409.

Türkiye ile IKBY arasından ekonomik ilişkiler esas olarak IKBY'den alınan petrol ve Türkiye'den satılan inşaat, tarım, sanayi ve hizmette dayanmaktadır. Burada durum iki taraf için de avantajlıdır. Çünkü IKBY'den çıkarılan petrol Dünya'nın en kaliteli ve ucuz maliyetli petrolü iken Türk malları da bu anlamda az gelişmiş ve henüz yeni kurumsallaşan olan IKBY için hayati derece önemlidir. Burada komşuluğun, kalitenin ve karşılıklı bağımlılığın iki taraf için de hayati çıkarları bulunmaktadır.

Erbil, Süleymaniye, Dahuk, Zaho bölgelerinde tescil edilmiş toplam 2.241 şirket, bulunurken bu şirketlerin 1.085'i Türk iş adamlarına ait şirketlerden oluşuyor ve IKB Yönetimi yabancı firmalara ciddi teşviklerde bulunmaktadır. Bunların başlıcaları şunlardır:

1. 10 yıl gelir vergisi muafiyeti,
2. Arsa tahsisi,
3. Üretimde kullanılan makine, ekipman ve hammaddeye gümrük vergisi muafiyeti,
4. Sermaye ve kar transferi serbest,
5. Yerli işçi çalıştırma şartı yok.

2015 yılında Türkiye'nin Irak'a ihracatı 8 550 dolara düşerken çözüm sürecinin olduğu 2014'te 11. 880, 2013'te 11.950 milyon dolar olduğu ve sürecin ekonomik etkisinin ciddi manada olduğu görülmektedir.¹³⁸

Burada bilinmesi gereken bir husus ise Irak ile yapılan ticaretin yüzde 90'nın IKBY ile yapıldığıdır. 1 Mayıs 2015 yılında IKBY petrolünün Türkiye üzerinden Dünya piyasalarına sunulması ilişkilerde dönüm noktası oldu. Ağustos 2009'da kuzeyde, Türkiye sınırına yakın Şeyxan'da keşfettiği büyük petrol rezervi Kürdistan Bölgesel Yönetimi'ni enerji piyasasının en önemli aktörlerinden biri haline getirdi¹³⁹.

¹³⁸ Türkiye İstatistik Kurumu, "Dış Ticaret İstatistikleri", http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1046, Erişim Tarihi: 09.06.2016.

¹³⁹ Söz konusu rezerv en iyimser tahminle 14 milyar varil olarak tahmin edilmektedir. Irak'ın petrol merkezi olarak bilinen Kerkük'ün yaklaşık 7-10 milyar varil, Basra Körfezi'nin 20 milyar varillik petrol rezervine sahip olduğu düşünülürse Şeyxan'daki keşfin önemi daha iyi anlaşılabilir.

Yeni keşiflerle birlikte tartışmalı bölgelerin de dâhil olduğu Kürdistan Bölgesel Yönetimi'ne ait bölgede 45 milyar varil petrol ve 100-200 milyar metre küp doğal gaz rezervi olduğu tahmin edilmektedir¹⁴⁰. Bu süreç hem Türkiye-IKBY ekonomik ilişkilerinde hem de “bol kırmızı çizgili” ilişkiler de son dönüm noktası oldu.

IKBY'nin 2013 itibariyle dünyadaki en büyük petrol yataklarına sahip ülkeler sıralamasında onuncu sıraya yükselmiş olması, Erbil'i sadece enerji ihtiyacı bağlamında yakınlaşılan bir muhatap olmaktan çıkardı. Türkiye için Erbil bir taraftan enerjideki dışa bağımlılığı çeşitlendirebilecek bir kaynak olarak görülürken, diğer taraftan da Türkiye'yi enerji transfer merkezine dönüştürebilecek bir potansiyele sahip olması nedeniyle önem arz etmektedir.

Enerji odaklı politikalar son iki yılda Türkiye ile IKBY arasındaki ilişkilerin gelişmesine imkan vermiştir. Türkiye'deki enerji alanında politika üretkenler merciler, geçmişin güvenlik temelli anlayışını bir kenara bırakarak Kuzey Irak'ta ciddi bir petrol ve doğal gaz rezervinin bulunduğunu ve bunun Türkiye'nin enerji güvenliği açısından son derece önemli olduğunu anlamışlardır. Bunun üzerine IKBY ile resmi görüşmeler başlamış ve Erbil ile Türkiye arasındaki yakınlaşma, Erbil - Bağdat hattında gerginliğe neden olmuştur. Türkiye bu gerginliği göze alarak, güneyindeki enerji kaynaklarına kayıtsız kalamayacağını dünyaya göstermiştir.

Ankara ve Erbil arasında 25 Mart 2013 tarihinde IKBY Başbakanı Neçirvan Barzani'nin Ankara ziyareti sırasında “Türkiye tarihinde yapılan en iyi enerji anlaşmalarından biri” olarak değerlendirilen bir enerji antlaşması imzalandı¹⁴¹. Çünkü enerji ihtiyacının yüzde 72'sini ithal eden Türkiye için 2018 yılında Türkiye piyasasına sunulacak olan IKBY gazı Rusya gibi petrol silah olarak kullanan olan ülkelere karşı aynı zamanda sigorta görevi görmektedir¹⁴².

¹⁴⁰ Pfeifer, S. Financial Times (10 Kasım 2011), “Exxon signs Kurd exploration contracts”.

¹⁴¹ “Ankara-Erbil İlişkileri ve Kürt Sorunu”, <http://www.aljazeera.com.tr/haber-analiz/ankara-erbil-ilişkileri-ve-kurt-sorunu>, Erişim Tarihi: 11.03.2016.

¹⁴² Aydoğan B., (Ocak-Şubat 2016). “Türkiye-IKBY İlişkilerinde Yeni Dönem mi?”, Ortadoğu, Cilt 8, Sayı 72, S. 38-41.

http://www.orsam.org.tr/tr/Uploads/Yazilar/Dosyalar/2016113_10bekiraydogan.pdf, Erişim Tarihi: 08.06.2016.

Türkiye'nin IKBY ile yapmış olduğu görüşmeler ve anlaşmadan Bağdat yönetimi sert tepki göstermiştir. Anlaşma üzerine Ankara-Bağdat arasında çıkan olumsuzluklar, Bağdat yönetimince BM'e kadar taşınmıştır. Bağdat yönetimi, IKBY'nin Irak içerisinde özerk bir bölge olduğunu ve Irak Anayasası'na göre merkezi yönetimi saf dışı ederek herhangi bir uluslararası anlaşmaya imza atamayacağını belirterek konuya tepkisini göstermiştir. Bağdat yönetiminin baskıları Türkiye'nin gelişmeler karşısında düşünce değişikliğine gittiği görülmüştür.

IKBY Başbakanı Neçirvan Barzani'nin 27 Kasım 2013 tarihli Ankara ziyaretinde imzalanması ön görülen petrol anlaşması ise belirsiz bir tarihe ertelenerek imzalanamamıştır. Bunun birinci sebebi ise Türkiye'nin Bağdat konusunda daha dikkatli hareket etmesidir. Zira Türkiye, Bağdat yönetiminin de onayladığı bir anlaşma yapmaktan yana olduğunu açıklamak durumunda kalmıştır. Bunun üzerine IKBY ile Bağdat merkezi hükümeti arasında herhangi bir anlaşma olmadan petrol akışının gerçekleşmemesi üzerine alınan karar sonrasında Irak IKBY arasında herhangi bir uzlaşma sağlanamaması sonucunda merkezi hükümet– her ne kadar KBY tarafından bu söz tam olarak kabul edilmese de- iki tarafın da petrol ihracatında sorumlu tek kuruluş olarak SOMO (Central Government State Oil Marketing Organization-Merkezi Hükümet Devlet Petrol Pazarlama Örgütü) isimli şirkette anlaşmaları basına yansımıştır. Sonuçta IKBY petrol ve gazı üzerinde aracı kurumun kim olacağı hakkında anlaşma sağlamış olsa da, IKBY ve Bağdat arasında gelir paylaşımının nasıl olacağı hususu halen netlik kazanmış değildir.¹⁴³ Dolayısıyla sorun tam olarak çözülmüş değildir. Diğer taraftan Türkiye, hem Bağdat'a hem bölge ülkelerine hem de uluslararası aktörlere enerji konusunda formel Türk dış politikasının dışına çıkabileceğini göstermiştir.

Türkiye ve IKBY arasındaki ilişkilerde Çözüm süreci hayati önem taşımıştır. Bu nedenle IKBY tarafı Türkiye ile PKK arasında adeta hakem rolü oynamaya çalışmıştır. Çözüm sürecinden yaklaşık 8 ay sonra 14 Kasım 2013'te Türkiye'yi ziyarete gelen IKBY Başbakanı Mesud Barzani çözüm sürecine olan güçlü desteğini

¹⁴³ Hürriyet. (02 Aralık 2013). "Erdoğan Kürt Petrolü İçin Barzani İle 3 Saat Görüştü"; Radikal. (20 Ocak 2014). "Kürt Yönetimi: Irak Merkezi Yönetimle Anlaşmadan Türkiye'ye Petrol Yok!"; Milliyet. (20 Şubat 2014). "Kuzey Irak Petrolüne Yeni Hat Kurulacak"; Akşam. (21 Şubat 2014). "SOMO'da Anlaşma Tamam Sırada Gelir Paylaşımı Var".

ve sürecin önemini şöyle belirtti. “Barış yolu ne kadar uzun olursa olsun savaştan kısadır.”

Çalışmamız açısından sürecin ekonomik boyutunu IKBY'nin yarı resmi TV kanalı Rudaw TV Haber Müdürü Rebwar Kerim: "Erdoğan, son zamanlarda Kürtlere yönelik attığı adımlarla devrim yapmıştır. Şu an Türkiye'de olanlar da bunu gösteriyor. Türkiye, Kürdistan petrolü sayesinde bağımsız dış politika ve ekonomiye kavuşacak” diyerek geleceğe dair beklentilerini belirtmiştir.

IKBY, Bağdat merkezi hükümetten alamadığı yüzde 17'lik petrol payı karşılığında ihracat isteği ve yürütülen "çözüm sürecine" Kürtlerin verdiği destek her iki tarafı birbirine yakınlaştırdı. Son yıllarda Bağdat'tan düzenli petrol payını alamayan IKBY, Türkiye'ye tankerlerle 2013'te petrol ihracatına başlamıştı.

IKBY Başbakanı Neçirvan Barzani Türkiye'ye yapmak istedikleri petrol ihracatı nedeniyle 31 Temmuz, 30 Eylül, 30 Ekim, 26 Kasım tarihlerinde Ankara'ya çok sayıda ziyaret gerçekleştirdi. Bu ziyaretlerinin paralelinde Bağdat hükümetiyle de çeşitli toplantılar yaptı. Rudaw Televizyonu Haber Müdürü Rebwar Kerim ise Türkiye ile IKBY hükümetinin ekonomik ve stratejik anlaşmalarının çözüm sürecinin başlamasıyla 2013 yılında doruğa çıktığını, her geçen gün ilerlediğini belirtti.¹⁴⁴

Petrol ihracatı konusunda ABD'nin iki yıldır Türkiye'ye baskı uyguladığını ifade eden Kerim, “ABD Türkiye'nin petrol ihracatına girmesini istemiyor. Türkiye bütün bu baskılara rağmen boyun eğmeden IKBY ile yakınlaşmayı sürdürdü. İleride herkes bu ilişkilerin her iki tarafa sunacağı katkılara şahitlik edecek. Erdoğan son zamanlarda Kürtlere yönelik attığı adımlarla devrim yapmıştır. Şu an Türkiye'de olanlar da bunu gösteriyor. Türkiye Kürdistan petrolü sayesinde bağımsız dış politika ve ekonomiye kavuşacak. Bu süreç zarfında her iki taraf da kazandı, kazanmaya devam edecek” ifadelerini kullandı¹⁴⁵.

¹⁴⁴ Alpha İhracat ve Dış Ticaret Ekonomi Sitesi, “Türkiye-İKBY İlişkileri, 2013'te Gelişti”, <http://ihracat.info.tr/turkiye---ikby-iliskileri--2013-te-gelisti-13055h>, Erişim Tarihi: 08.06.2016.

¹⁴⁵ Alpha İhracat ve Dış Ticaret Ekonomi Sitesi, a.g.y.

Halen aktif hizmet vermekte olan güney sınır kapılarımızdan (Habur, Cilvegözü, Öncüpınar) gerçekleştirilen karayolu ihracat taşımaları 2012'den 2013'e yüzde 7 artarak yılda 224 bin 704 sefere ulaşırken; sadece Habur üzerinden gerçekleştirilen toplam ihraç taşımaları 685 bin 780 oldu. Habur'dan yapılan Irak taşımalarının, tüm ihracat taşımalarındaki payı ise yüzde 50 civarında bulunuyor¹⁴⁶.

Irak Bölgesel Yönetimi Başkanı Mesud Barzani'nin Türkiye ziyaretinden Türkiye'nin Kürt Bölgesel Yönetime yönelik politikasının ekonomi ağırlıklı geliştiğini, terörle mücadele konusunda da Barzani'nin Türkiye'ye destek mesajı verdiğini söyleyebiliriz. Bu bağlamda, Türkiye'nin IKBY politikası, askeri ve güvenlik konularından ziyade siyasi ve ekonomik açılımlar çerçevesinde şekillenmektedir.

Türkiye'nin IKBY'le geliştirmiş olduğu ekonomik ilişkilerin siyasi ve güvenlik alanlarındaki ilişkilere nasıl yansıtacağını ilerleyen süreçlerde gözlemleyeceğiz¹⁴⁷.

Türkiye yıllarca IKBY'le olan ilişkisini güvenlikçi bir bakış açısıyla yaklaşıp tanımlamış ve PKK'dan dolayı Irak Kürtlerinin güçlenmesinden çekinmiştir. 2000'lerde bu bakış açısı değişmiş ve Kuzey Irak'la ilişkilere ekonomik ve siyasi işbirliği odaklı yaklaşılmaya başlanmıştır¹⁴⁸.

Irak, Türkiye'nin dış ticaret dengesi açısından çok stratejik bir ülke konumundadır. 2014 yılında gerçekleştirilen ihracatın yüzde 6.9'luk kısmı Irak'a yapılmıştır. Bu oranla Irak, yüzde 9.6'lık paya sahip olan Almanya'dan sonra ikinci ülke konumundadır. Irak'ı sırasıyla İngiltere yüzde 6.3, İtalya yüzde 4.5, Fransa yüzde

¹⁴⁶ "Türkiye-İrak Ticareti 50 Milyar Dolara Yükselir", <http://www.kilicsan.com.tr/basin-bulteni/bolumu/Oku/turkiye-irak-ticareti-50-milyar-dolara-yukselir-12>, Erişim Tarihi: 09.06.2016.

¹⁴⁷ Alaçam M., (09.06.2010). "Türkiye'nin Kuzey Irak Politikası ve Irak Kürt Bölgesel Yönetimi Başkanı Mesud Barzani'nin Türkiye Ziyareti", http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/1276/turkiyenin_kuzey_irak_politikasi_ve_irak_kurt_bolgesel_yonetimi_baskani_mesud_barzaninin_turkiye_ziyareti, Erişim Tarihi: 13.05.2016.

¹⁴⁸ Baysan M., (12.04.2015). "Türkiye-Kürdistan Bölgesel Yönetimi: Güvenlikçi Politikadan Enerji İşbirliğine", Süreç Analiz, <http://www.surecanaliz.org/tr/makale/mine-baysan-turkiye-kurdistan-bolgesel-yonetimi-guvenlikci-politikadan-enerji-isbirligine>, Erişim Tarihi: 14.05.2016.

4.1, ABD yüzde 4.0 ve Rusya yüzde 3.8 izlemektedir.¹⁴⁹ Bu açıdan ihracat oranlarına bakıldığında Türkiye için Irak çok önemli bir yere sahiptir. Buna karşın Irak'tan yapılan ithalatın toplam ithalattaki payı göz ardı edilecek derecede düşük olup, yüzde 0.11 ithalat payı ile ülkeler sıralamasında 64. sıradadır. Irak, Türkiye'nin dış ticaret fazlasını uzak ara en çok gerçekleştirdiği ülke konumundadır. Türkiye'nin Irak ile yaptığı ticaretten 10.6 milyar dolar fazla elde edilirken Irak'tan sonra en çok dış ticaret fazlasının elde edildiği ülkeler 4 milyar dolar ile İngiltere ve 2.6 milyar dolar ile Azerbaycan olmuştur.¹⁵⁰

Türkiye'nin Irak'a ihracatı 2013 yılında 11.9 milyar dolar iken bu rakam 2014 yılında 10.9 milyar dolara düşmüştür. Türkiye'nin gerçekleştirdiği toplam ihracatta Irak'ın payı 2013'te yüzde 7.9 iken bu oran 2014'te yüzde 6.9'a düşmüştür. Türkiye'nin Irak'tan ithalatı 2013 yılında 145.7 milyon dolar iken bu rakam 2014 yılında 268.5 milyon dolara çıkmıştır. Dolayısıyla Irak'la gerçekleşen ticaretin oldukça geniş bir kesimi etkilediğini ifade etmek gerekir.

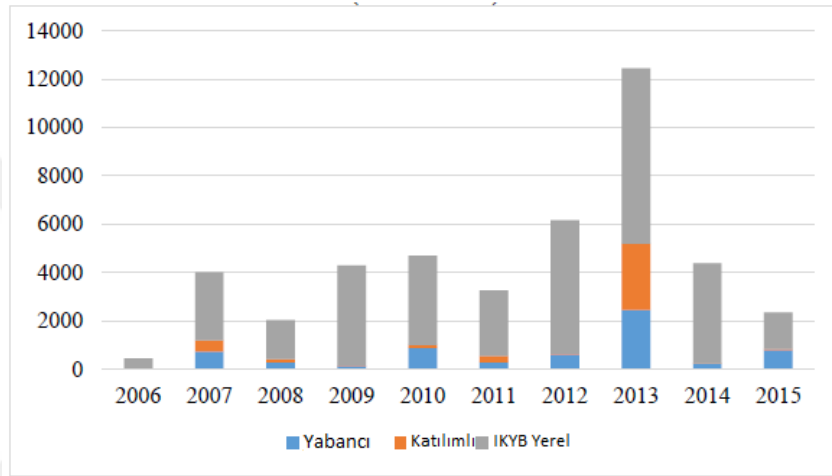
IKYB'de özellikle 2003 ile 2007 yılları arasında ekonomik faaliyetlerde ve yabancı sermaye akışında büyük bir düşüş yaşanmıştır. İnşaat sektöründe de daralma görülmüştür. İnşaat sektöründeki daralma sektörün harekete geçirdiği çimento, gayrimenkul satışı ve kiralanması vb. alanları da olumsuz etkilemiştir. Bölgede enerji dışındaki sektörler yabancı, yabancı ve bölge ortaklı ya da bölgenin yerel yatırımcıları özel sektörü finanse etmektedir. IKYB Yatırım Kurumu'na göre bölgeye lisanslı yatırımlar 2006 ve 2012 arasında inişli çıkışlı bir seyir izlemiştir. Yine Yatırım Kurumu'na göre lisanslı yatırımlar 2013 yılında 12.4 milyar dolar gerçekleşirken, bu rakam 2014'te 4.4. milyar dolara kadar gerilemiştir.

Lisanslı yatırımların gerilemesinde Türkiye-IKYB arasındaki enerji anlaşmalardan Bağdat yönetiminin rahatsızlık duyması en önemli nedenlerdendir. Bölgede başlıca önemli 3 firma olan Türkiye'den Genel Enerji, Norveç'ten DNO ve İngiltere'den Key Stone Petroleum firmalarının yeni enerji alanlarında yatırım yap(a)mamaları IKYB'de yatırım akışının negatif yönde etkilenmesine sebep

¹⁴⁹ "2013-2014 Türkiye-Irak Dış Ticareti", <http://exportingiraq.com/2013-2014-turkiye-irak-dis-ticareti-haberi-2285.html>, Erişim Tarihi: 14.06.2016.

¹⁵⁰ SESA Enstitüsü (Ocak 2016). "Türkiye-Irak Arasındaki Sınır Ticaretinin Toplumsal, Siyasal ve Ekonomik Etkileri Projesi Raporu", <http://docplayer.biz.tr/14245290-Turkiye-irak-arasindaki-sinir-ticaretinin-toplumsal-siyasal-ve-ekonomik-etkileri-arastirma-projesi-raporu-sesa-enstitusu-ocak-2016.html>, Erişim Tarihi: 14.05.2016.

olmuştur. Irak merkezi yönetiminin egemenlik kaynaklı endişelerine ek olarak IKYB'deki yatırımların düşmesinde IŞİD terör örgütünün silahlı eylemleri ile Suriyeli mültecilerin bölge topraklarına olan göç hareketleri de yatırım ortamının güvenliğine tehdit oluşturmaktadır.¹⁵¹ Elbette yabancı sermaye yatırım yapacağı ülkede terörden arınmış bir güvenlik ortamı ve hukukun üstünlüğünün uygulanabilirliğini aramaktadır. Yatırım yapılacak ülkedeki iç hukukun yabancı sermayenin önündeki engellerin kaldırılması zorunludur.¹⁵² Aksi takdirde yabancı yatırımcının IKBY'ye gelmesi zor ihtimaller dahilindedir.

Tablo 4: IKYB Lisanslı Yatırım Projeleri (ABD \$ milyar)¹⁵³

Irak Kürdistan bölgesinde çalışan 3000 yabancı şirketten yaklaşık 1.400'ü Türkiye menşelidir. Aynı zamanda Türkiye'nin Irak ile resmi ticaret hacmi yaklaşık 12 milyar dolar ve bu toplamdan 9 milyar doları sadece IKBY gerçekleşmektedir. Irak ile gerçekleşen sınır ticareti Habur üzerinden gerçekleştirilmedi. Bu durum zaman içerisinde kapının ihtiyaçları karşılamasını zorlaştırdığından 2 yeni gümrük kapısının açılmasını gündeme getirmiştir.

Toplumsal etki bağlamında bakıldığında da bugün IKBY ile Türkiye arasında, hem ekonomik alanda, hem de toplumsal alanda ilişkilerin gelişmesinde sınır ticaretinin önemli bir rol oynadığı kabul görmektedir. Bununla birlikte sınır ticaretinin etkilerinin daha iyi ortaya konmasına dönük sistematik bir veri toplamının

¹⁵¹ World Bank Group. (2015). S. 1.

¹⁵² Örtlek M. (27 Aralık 2006). Radikal Gazetesi. "Gel Yabancı Sermaye Gel".

¹⁵³ World Bank Group. (2015). S. 3.

gerçekleştirilmediği dikkat çekmektedir.¹⁵⁴

Ancak tüm veri yetersizliğine rağmen yaptığımız saha çalışmasında 2014 Kasım ayı itibariyle IKBY'deki yabancı menşeli firmaların yüzde 50'den fazlasını Türkiyeli firmalar oluşturuyor.

Son beş yılda tam bir şantiyeyi andıran IKBY'deki yatırımlar 2012 yılına göre yüzde yüzden fazla artış gösterdi. Bölgede 2012'de 5 milyar 985 milyon dolar olan yatırım miktarı, 2013'te 12 milyar 419 milyon dolara yükseldi".¹⁵⁵ Diğer taraftan IKBY'de yabancı yatırımları ve ticareti teşvik eden halen taslak halde bulunan Rekabet Kanunu, Anti-Monopoli Kanunu, Tüketiciyi Koruma Kanunu, Endüstriyel Bölgeler Kanunu, Sosyal Güvenlik Kanunu ve Çevre Kanunu gibi düzenlemelerin bir an önce tamamlanıp uygulamaya geçirilmeleri Türkiye ve IKBY arasındaki yatırım ortamına katkı bulunacağı kuvvetle muhtemeldir.¹⁵⁶

Ulusal çapta ticari ilişkilerin gelişmesine karşın, sınır bölgelerinde etkinin ise oldukça sınırlı kaldığı dikkat çekmektedir. Bunda yasal düzeyde sınır ticaretinin sınırlandırılması yönünde alınan kararların önemli bir etkisi vardır.

Bu kapsamda büyük ticari şirketlerin kar oranlarını artırmasına karşın doğrudan sınır bölgelerinde yaşayan kesimlerin sınır ticaretinden olumlu etkilenme oranları yıllara göre düşüş gösterdiği tespit edilmiştir. 1990-1998 arası dönemde günlük 1.500'e yakın akar yakıt taşıyan tırların varlığına karşın, günümüzde yalnızca bölge dışından iki firmanın söz konusu ticareti gerçekleştirmesi sınır ticaretinin yerel ekonomiyi canlandırma gayesinin gerçekleşmemesine yol açmaktadır.

¹⁵⁴ <http://tr.sputniknews.com/columnists/20150428/1015208281.html#ixzz3o7Ilzxp>, Erişim Tarihi: 27.05.2016.

¹⁵⁵ "Erbil Ticaret ve Sanayi Odası Başkanı Dara Celil ile Söyleşi", (Temmuz 2007). <http://www.pgchallenges.org/wp-content/uploads/2014/07/erbil-ticaret-ve-sanayi-odas-i-baskani-dara-celil-ile.pdf>, Erişim Tarihi: 21.05.2016.

¹⁵⁶ World Bank Group. (2015). "Kurdistan Region of Iraq Reforming the Economy for Shared Prosperity and Protecting the Vulnerable". S. 89.

3.2. Çözüm Süreci Dönemi (21 Mart 2013-23 Temmuz 2015)

1983-2013 yılları arası PKK'yla mücadele Türkiye'yi yaklaşık olarak 350-400 milyar dolar zarara uğrattığı tahmin ediliyorsa da aynı zamanda ekonomi profesörü olan Başbakan yardımcısı Numan Kurtulmuş, 2013 yılı mayıs ayında Diyarbakır'da yaptığı konuşmada bu rakamın 1 trilyon 200 milyar dolar seviyesinde olduğunu belirtmiştir. 30 yıllık çatışmaların yaşattığı can kayıplarının yanında maddi zararları da büyüyor.

Yaşar Üniversitesi Ekonomi Bölümü Öğretim Üyesi Doç. Dr. Ufuk Tutan, ekonomiye son 30 yıllık çatışmanın toplam maliyetinin yıllık 40 milyar dolar olduğunu söyledi. Tutan'a göre "Terörün Türk ekonomisine yaptığı olumsuz etkileri incelerken son yıllarda derinleşen ve bitmek bilmeyen küresel durgunluğu da göz önüne alırken turizm gelirleri, ülke içine olan döviz akışı, yabancı yatırımlar gibi diğer etkenlere de bakmak gerekiyor.

Kısaca, hem küresel ekonomide hem de ülke ekonomisinde işler çok da iyi değilken bu tür terör olaylarının gerek maliyet gerek üretici-tüketici-yatırımcı üzerindeki psikolojik etkileri göz önüne alındığında terörün genel ekonomi üzerindeki çarpan etkisi dikkatle ele alınmalıdır" ifadelerini kullandı.¹⁵⁷

Maliye Bakanı Mehmet Şimşek, terörün doğrudan ve dolaylı maliyetlerinin bulunduğu dikkati çekerek, "Bölücü terör örgütünün faaliyetlerine başladığı günden bu yana bazı tahminlere göre, Türkiye'ye maliyeti 350 milyar dolar. Ama bazı tahminlere göre, yani kaçırılan fırsatlar da dikkate alınarak, 1 trilyon dolar şeklinde ifade ediliyor."¹⁵⁸

Sadece son bir yılda hendek savaşının Türkiye'ye maliyetinin 35-40 milyar dolar seviyesinde olduğu düşünüldüğünde çözüm sürecinin önemi daha iyi anlaşılmaktadır. Süreçte yabancı aktörlerin emperyalist hedeflerle Irak ve Suriye'de,

¹⁵⁷ Van siyaseti (16 Mart 2016). "30 Yılda Çatışmaların Türkiye'ye Ekonomik Maliyeti", <http://www.vansiyaseti.com/van/30-yilda-catismalarin-turkiyeye-ekonomik-maliyeti-h33931.html>, Erişim Tarihi: 11.05.2016.

¹⁵⁸ Gaziantep Güneş (09.10.2014). "Şimşek Açıkladı: Terörün Maliyeti...", <http://gaziantepgunes.com/mobile/haberdetay.asp?id=47459>, Erişim Tarihi: 11.05.2016.

terör grupları ve örgütleri eli ile, son zamanlarda bu grup ve örgütlerle ortaklaşa yaptıkları faaliyetler, Türkiye'yi bölgeden uzak tutamaya matuf stratejilerdir. Bundan mütevellit belki aktörleri değişerek, mutkala bölgenin asli ve etkin unsur olan Kürt toplumu ile kalıcı, esaslı ve etkin ilişkiler kurması Türkiye'nin en temel sosyal, politik ve ekonomik çıkarlarının gereğidir.

3.2.1. Çözüm Sürecinde Habur Sınır Kapısı

Habur sınır kapısı bugün itibarıyla Türkiye'nin Ortadoğu'ya açılan tek düzenli karayolu kapısı olup aynı zamanda Türkiye ile IKBY arasındaki can damarı konumunda bulunmaktadır. Bu nedenle Habur sınır kapısında saha çalışması yapılmıştır.

Tarih	Giriş/Çıkış	Kamyon	Tır	Saha Toplam Araç	Toplam
Ocak 2015	4 Nolu Giriş	9324	51969	61716	120272
	2 Nolu Çıkış	7947	50545	59556	
Şubat 2015	4 Nolu Giriş	7547	40208	48017	95128
	2 Nolu Çıkış	7050	40040	47111	
Mart 2015	4 Nolu Giriş	7182	42873	50305	105904
	2 Nolu Çıkış	7667	47843	55599	
Nisan 2015	4 Nolu Giriş	8482	46105	54689	110225
	2 Nolu Çıkış	8082	47256	55536	
Mayıs 2015	4 Nolu Giriş	5850	28976	34836	72992
	2 Nolu Çıkış	5931	32057	38156	
2015 İlk 5 Ay	4 Nolu Giriş	38385	210131	249563	504521
	2 Nolu Çıkış	36677	217741	254958	
2014 Tüm Aylar	4 Nolu Giriş	135565	538209	676041	1361839
	2 Nolu Çıkış	132695	551322	685798	

Tablo 5. Irak'tan Türkiye'ye Giriş ve Türkiye'den Irak'a Çıkış

Ancak tüm bu yoğun giriş-çıkışlara rağmen araç kuyruğunun bazen kilometrelerce uzadığı görülmüştür. Bu nedenle yeni kapılar yapılmaya ve teknik eksiklikler giderilmeye çalışılmaktadır. Yapılan saha çalışmasında ticaretin düzenli ve yasal olması için bu noktalar dikkati çekmiştir:

1. Sınır ticaretinden geçimini sağlayan ailelere dönük sigorta ve benzeri bazı düzenlemelerin gerçekleştirilmesi
2. Sınır kapılarının keyfi biçimde kapatılmasına yol açan mesai, ara ve çalışmama durumlarına dönük önlem alınması
3. Kapıların 24 saat açıklık ilkesi kapsamında açık hale getirilmesi
4. Sınır ticareti yapan kesimlere dönük geçişlerin farklı bir güzergah üzerinden sağlanması
5. Sınır ticaretinde temel gıda maddeleri başta olmak üzere bazı kalemlerindeki miktar sınırlamalarının yeniden gözden geçirilmesi
6. Yasalar ve uygulamalar arasında belirsizlik ve boşluklar bulunması da eleştirilen bir diğer alandır. Sınır ticaretine yönelik uygulayıcı konumundaki kamu kurum ve kuruluşlarıyla bunların görevlilerinin konu ile ilgili yeterli bilgi, farkındalık ve deneyime sahip olmaması sorunların çözümüne dönük en önemli engellerden biri olarak görülmektedir.
7. Bireysel düzeyde sınır ticareti yapan kesimlere dönük ağır cezaların uygulanması konusunda, yasanın bölgesel durum dikkate alınarak yeniden gözden geçirilmesi
8. Geçişler sırasında alınan geçiş ücretleri, sigorta bedelleri gibi ücretleri
9. Yasalar, genelgeler ve uygulamalar ile ilgili kamu görevlileri ve kamuoyu bilgilendirilmeli, konuyla ilgili kamu personeline eğitimler verilmeli ve uygulamalar denetlenmelidir.
10. Sınır illerinde yaşayan ve sınır ticaretinden doğrudan veya dolaylı etkilenen kesimlere dönük temel hakları konusunda farkındalık oluşturulmalı ve sahip oldukları hakları konusunda bilgilendirilmelidir.
11. Sınır ticaretine sınırlama getiren düzenlemelerin eksik ve boşluk bulunan konuları en kısa sürede tamamlanmalıdır.
12. İlgili kamu kurum ve kuruluşlarıyla sınır ticareti gerçekleştiren tüzel ve bireyler arasında sınır ticaretinin iyileştirilmesi, beklenen etkilerin gerçekleştirilmesine yönelik projeler yapmalı, uzun vadeli politika geliştirmelidir.

13. Sınır ticaretinin yaygın şekilde gelir artıcı bir hale dönüşmesine dönük daha kapsamlı politika geliştirilmelidir.
14. Sınır ticareti yapanların muhatap oldukları ve olabilecekleri illegal ticareti riski ile mücadele edilmelidir.
15. Sınır ticareti yapanların kendilerini ifade edebilmeleri için örgütlenmelerine destek olunmalıdır.
16. Sınır ticareti gerçekleştiren aktörler arasında yerel ve bölgesel düzeyde koordinasyon, işbirliği ve iletişimi için platformlar oluşturulmalıdır.
17. Sınır ticareti gerçekleştiren tüzel ve bireysel kişiliklerin faaliyet alanlarına göre tematik olarak çalışma grupları oluşturmalıdır.
18. Sınır ticaretinden doğrudan ve/veya dolaylı Suriyeli sığınmacılara yönelik ilgili merkez ve birimlerle uzman kurum, kuruluş ve bireyler tarafından düzenli ve sistematik olarak ihtiyaç analizleri yapılmalıdır.
19. Sınır ticareti yapanların sorunları, yaşadıkları ve mevcut durumlarıyla ilgili kamuoyunu aydınlatacak medya çalışmaları yapılmalıdır.
20. Komşu ülkelerde ticaretin geliştirilmesinde kullanabileceğimiz önemli bir araç olan sınır ticaretine geçmişte yapılan bazı hatalı uygulama ve değerlendirmeler sonucu, gereken değerin verilmediği görülmektedir. Bu durum yerel ekonominin olumsuz etkilenmesine yol açarken, iç göç başta olmak üzere işsizlik ve gelir seviyesinde düşüşleri de beraberinde getirmektedir.
21. Sınır ticaretine önem verilmesi sınır ticaretinin yerel kesimlerin bir ekonomik faaliyet alanı olarak görülüp açık pazar uygulanmasının gerçekleştirilmesi ve yaygınlaştırılması üzerinde durulması gerektir.
22. Sınır ticareti normal ticarete göre daha kolay geliştirilebilen bir ticaret türü olmasına karşın, Habur sınır kapısında sınır ticareti yapanların karşılaştığı zorluklar, normal ticaret yapan tüzel kişiliklerden çok daha ağır olduğu tespit edilmiştir.
23. Uluslararası ticaret bağlamında konuya yaklaşan tüzel kişilerin dış ticareti belli bir sermaye birikimi ile gerçekleştirdiği dikkat çekerken, sınır ticaretini yapan kesimlerin ise sermaye birikimi yok denecek kadar azdır. Bölgede sınır ticareti ile geçimlerini sağlayan kesimlere ayrıca maddi cezalar verilmesi yerine sayısının artması ve ticaretin gelişmesi ile o bölgenin gelir seviyesi artacağına öngörülmesi gerekir.
24. Sınır ticareti gerçekleştiren gerçek bir bireyin aylık kazancı ortalama 700 ile 1.400 arasında değişmektedir. Araç sahiplerinin gelirleri aylık 1500-2000

arası olabilmektedir. Herhangi bir durumda alınan bir ceza ile gerçek bireylerin 1 yıllık gelirleri ellerinden alınmaktadır.

25. Habur sınır kapısında ağırlıklı olarak temel gıda maddeleri ve akaryakıt ticareti yapılmaktadır. Buna rağmen tüm araçlara arama adı altında ciddi bir tahribata maruz kalmakta ve bu durum araçların değerlerinin düşmesine yol açmaktadır. Modern tekniklerle bunun gerçekleştirilmesinde yarar vardır.
26. Ulusal düzeyde faaliyet gösteren bazı iş kolları ve ticari girişimlerin sınır ticaretinin tamamen ortadan kaldırılmasının yanın olduğu yerel düzeyde ifade edilmektedir. Ancak sınır ticareti özellikle sınır illerinde yaşayanların birinci derecede geçimlerini sağladıkları en önemli kaynaktır. Örneğin, Silopi ve Cizre'de proje kapsamında görüşülen bir kesimin ifade ettiği üzere halkın yaklaşık yüzde 70'si doğrudan sınır ticaretinden geçimlerini sağladıkları veya olumlu etkilendiklerini ifade etmektedir. Ayrıca Irak'a yönelik çalışan yaklaşık 85.000 kamyon şoförü de geçimlerini sınır ticaretinden sağlamaktadır. Bu rakamlar göz önüne alındığında sınır ticareti ülkemiz için büyük bir istihdam kaynağıdır.
27. Bireysel düzeyde Habur sınır kapısını ağırlıklı olarak Silopi ve Cizre'deki kesimler kullanmaktadır. Her iki ilçede yaklaşık 200 araç düzenli olarak sınır ticaretini gerçekleştirmeye çalışmaktadır. Araçlar bazen yalnızca bir aileye bağlı iken bazı durumlarda 2 aile de sınırdaki ticaretten dolayı yaşamlarını sürdürmeye çalışmaktadırlar. Araçların en büyük geliri sınır ticareti olmayıp, sınırları araçlarla geçmek isteyen yolcular olduğunu belirtmek gerekir. Bir araç, Habur sınır kapısının Türkiye ayağından bir yolcuyu 10 ile 20 TL arası bir değerle Irak Kürdistanı'na taşımaktadır. 4 ile 7 arasında değişen kapasitelere sahip araçlarla gerçekleşen taşıma işleminin Mardin ve Diyarbakır'dan başladığı düşünüldüğünde taşıma işleminin miktarı da artmaktadır.
28. Taşıma işlemini gerçekleştiren bir araç sahibi Irak Kürdistanı'na geçtikten sonra, oradan Türkiye'ye geçmek isteyen yolcuları beklemeye başlamaktadır. Bu durum bazen 2 günü bulmaktadır. Bu esnada araç sahibi en fazla 10 karton sigara ve çay almaktadır. Araç deposunu da full dolduran araç sahibi en az 2 yolcu ile Türkiye'ye giriş yapmak için harekete geçmektedir. Bekleme süresinde genellikle araçlarında yatıp kalkan araç sahipleri, ilk yolcuların belirmesiyle birlikte Türkiye'ye hareket etmeye başlamaktadır.
29. Sınırdaki her şey normal işlediğinde kişinin Türkiye'ye girişi de sorunsuz bir şekilde gerçekleşmektedir. Türkiye girişin gerçekleşmesiyle birlikte öncelikli

olarak Silopi ve Cizre'deki büyük marketlere sigaralar getirilmektedir. Sigaraları taşıyan kişinin bir kartondaki geliri maksimum 8 TL'dir. Ağırlıklı olarak 6 TL kazandıkları tespit edilmiştir.

30. Sigara ve Çay'ın yanı sıra diğer eşyalarla birlikte kişi toplamda 300-400 TL arası bir gelir elde etmektedir. 2 ile 3 günü bulan süre kapsamında düşünüldüğünde kişinin günlük gelirin 70-90 TL olduğu gözlemlenmektedir. Bu arada kişinin giderlerine bakıldığında ise en az 60 TL'lik bir gideri olduğu görülmektedir. Giderlerin başında araçlar için ödenen fiş giderleri vardır. 10 TL'lik bir fiş gideri verilmektedir. Araç sigortası ise 45 dolardır. Yurt dışı çıkış pulu zorunlu olup her çıkışta kişi başı 15 TL ödenmektedir.
31. Gümrük vergisi avantajı bağlamında sınır illerindeki şirketler yetki belgesi ile sınır dışındaki illerden gelen şirketlerin mallarını indirimli tarifeden ithal ettiği bilinmektedir. Bu durum her ne kadar söz konusu ilin ihracat kapasitesinin yüksek olmasına yol açıyorsa da gerçekte yerel halkında bundan bir gelir elde edemediği de dikkat çekmektedir.

3.3. Çözüm Süreci Sonrası Türkiye-İKBY Ekonomik ilişkileri

(11 Temmuz 2015-15 Haziran 2016)

7 Haziran 2016 seçim sonuçlarından sonra Türkiye'de 13 yıl gibi uzun bir aradan sonra ilk kez koalisyon hükümeti kurulması gündeme gelmiştir. Seçimlerin galibi yüzde 41 oy oranı ile Ak Parti olmuştur. Daha sonra Cumhurbaşkanı, hükümeti kurma görevini en fazla oy alan Ak Parti Genel Başkanı Ahmet Davutoğlu'na vermiştir. Bu aşamadan sonra Ak Parti, HDP haricinde mecliste yer alan diğer siyasi partilerle koalisyon kurma görüşmelerine başlamış, neticesinde bir koalisyon hükümeti kurulamamıştır.

Tam da böyle bir ortamda KCK tarafından, 11 Temmuz da “ateşkes bitebilir”, “barajlara ve yatırım alanlarına saldırabiliriz, onlar Kürt halkına karşı yapılıyor” gibi açıklamalar yapılmıştır. Hemen akabinde HDP kanadından yetkili ağızlarca “çözüm sürecinde, en zor anı ve bitme riskini yaşıyoruz”, “çözüm süreci bitebilir, çatışma başlayabilir” gibi mesnetsiz açıklamalar yapılmıştır.

Bu açıklamaların ardından, Türkiye'deki siyasi otorite boşluğundan da yararlanmak isteyen PKK terör örgütü, doğu ve güneydoğu bölgelerinde ağırlıklı olmak üzere kanlı terör eylemlerine başlamıştır. Ülkemiz yaklaşık 10 aydır yeniden terörle çok ciddi bir mücadeleye girmiştir. Bu nedenle çözüm sürecinin Temmuz 2015 yılından itibaren fiilen bitmesi ve PKK'nin özyönetim ilanı ile Eylül ayından itibaren başlayan çatışmalar, Türkiye-IKBY ekonomik ilişkilerini ciddi manada kesintiye uğratmıştır.

IKBY vatandaşlarının düzenli olarak turistik amaçla geldikleri başta Diyarbakır gibi iller olmak üzere Habur yolu üzerindeki başta Şırnak, Silopi, Kızıltepe, Nusaybin ve diğer yerlerdeki çatışmalar nedeniyle ticaret adeta bıçakla kesilir gibi kesilmiştir. Burada dikkati çeken bir diğer husus PKK yanlılarının IKBY plakalı araçlara saldırı yapmaları ve onları yol boyunca Türkiye ile çalışmalarından dolayı taciz etmeleridir.

Konuyla ilgili olarak Konya Ticaret Odası tarafından yapılan çalışmada şu verilere ulaşılmıştır:

“Son 2 ayda yeniden çatışma ortamının yaşandığı Doğu ve Güneydoğu’da, son yıllardaki ekonomik kazanımlar büyük zarar görüyor. Sınır kapıları kapanınca ihracat yarıya indi, kent merkezlerinde alışveriş yüzde 30 azaldı, turizm durdu, otellerin doluluk oranı yüzde 10'lara düştü. Bölge iş dünyası bir an önce silahların susmasını temenni ediyor.”¹⁵⁹

2013'de bölgenin yakaladığı istikrar ortamı, bölgeye çok sayıda yatırım çekti, bunların başında da şüphesiz turizm yatırımları gelmektedir. Başta Irak Kürt bölgesi olmak üzere yurt dışından ve içinden kayda değer sayıda turist çeken bölge, son dönemde artan çatışmalarla yazık ki ciddi bir ekonomik ve sosyal fatura ödemekle yüzyüze kalmış durumda. Ülkemizin gelir dağılımından en düşük payı almakta olan bölgenin 2013'te yakaladığı istikrarlı ortamın tekrar çatışmalı bir ortama dönmesi ve

¹⁵⁹ Atay F. (Eylül 2015). “Terörün Türkiye ve Bölge Ekonomisine Etkileri - Terörün son iki ayın Ekonomi Faturası”, Konya Ticaret Odası Araştırma Raporu. <http://www.kto.org.tr/d/file/terorun,-turkiye-ve-bolge-ekonomisine-etkileri.pdf>, Erişim Tarihi: 13.04.2016.

istikrarsızlaşması, yeni yatırımları imkânsız hale getirdiği gibi var olan yatırımlarında ciddi bir darboğaza girmelerine neden olmaktadır.

Bölgede büyük umutlar ve bağlantılı biçimde yatırımlara alan açan çözüm sürecinin sonra başlayan çatışmalar, diğer sektörlerin yanısıra en çokta turizm sektörünü vurmuştur. Bölgedeki bir çok otel ve turistik tesis kapanma noktasına gelmiş bulunmaktadır. Kısa süre öncesine kadar kayda değer sayıda turistin tercih Diyarbakır, Mardin, Hatay, Şanlıurfa gibi kentlerde tabir-i caizse yaprak kımıldamıyor. Otelde ki konaklama sayılarında dramatik düşüşler yaşanmaktadır. Günlük bir iki kişiye düşen konaklamaların kurulu tesislere ve kurumlara etkisinin yanı sıra sektördeki istihdam edilenlerin yüzde 30'u da işlerini kaybetmiştir. Halbuki bölgenin kalkınmasında en önemli rol turizme verilmişti. 2012-2013'te 2,5 milyon olan bölgedeki yerli ve yabancı turist sayısının 10 yıl içinde 7,5 milyona ulaşacağı hesaplanıyordu. Üstelik gerçekten de bu hesaplama ve planları doğrulayan verilerde ortaya çıkıyordu; turistik tesis ve yatak sayısı yıldan yıla yüzde 100'ü aşan oranlarda artış yakalamıştı. 2007 yılında bölgedeki 16 havaalanına gelen yolcu sayısı 4 milyona yakınken, 2014'te bu sayı 11 milyonu geçmiştir.

Örneğin Diyarbakır Dağkapı'daki otellerde çözüm süreci döneminde en az yarısı İKBY'den olmak üzere komşu ülkelerden gelen turistler sayesinde yaşanan yüzde 90'lık doluluk oranı, yerini en az otel ve konaklama tesislerinden 500 kişinin işten çıkarıldığı, 5000 kişinin doğrudan çalıştığı Sur ilçesi esnafının kepenk kapattığı ve otellere çatışmalardan kaçan halkın barındırıldığı bir süreç başlamıştır. Çatışmalarda yaklaşık 300.000 kişi yerinden olmuş ve binlerce bina hasar görmüştür.¹⁶⁰

Son dönemde Güneydoğu illerimizde şiddetlenen çatışmalar, 2013'den beri istikrarlı bir biçimde yükselen ekonomik yatırımlara büyük bir darbe vurmuştur. 30 yıllık terörle mücadele sürecinin sonunda çözüm süreci ile yakalanan istikrar ortamı gerek bölge halkında gerekse Türkiye genelinde ciddi bir umut ve heyecan yaratmış, bunun ekonomiye, yatırıma ve istihdama ciddi olumlu etkileri olmuştur. Lakin tekrar

¹⁶⁰ Diyarbakır Ticaret ve Sanayi Odası (05 Nisan 2016). "*DTSO Sur İlçesinde Sokağa Çıkma Yasakları ve Ekonomiye Etkileri Saha Çalışması Sonuçları*", <http://www.dtso.org.tr/2014/index.php/haber-listesi/1041-dtso-sur-ilcesinde-sokaga-cikma-yasaklari-ve-guvenlik-sorunlarinin-ekonomiye-etkileri-saha-calismasi-sonuclari>, Erişim Tarihi: 12.05.2016.

başlayan terör ve çatışma ortamı maalesef başta bölge halkında büyük umutsuzluklar yarattığı gibi çok acı ekonomik sonuçlar doğurmuştur.

Çözüm sürecinin sona ermesiyle başlayan çatışmalar, bölgede en çok turizm sektörünü vurmuştur. Bölge genelinde otel ve turistik tesisler kapanma noktasına gelmiştir. Birkaç ay öncesine kadar IKBY bölgesinden gelen yüzlerce turistin gezdiği, iş ve tatil turizmi için tercih edilen Diyarbakır, Mardin, Hatay, Şanlıurfa gibi kentlerde şuanda turist sayısı oldukça düşmüştür. Sadece Diyarbakır'dan her gün beş otobüs firması günde ortalama dört sefer yapmaktadır. Yapılan çalışmada diğer Güneydoğu illerinden de bu şekilde turistik ulaşım olduğu ve günde ortalama 1000 kişinin giriş çıkış yaptığı görülmüştür.

İki ay gibi kısa bir sürede hemen bütün bölgede halkın yüzde 50 fakirleşmesine, onbinlerce insanın işini kaybetmesine, yüzbinlercesinin yerinden yurdundan ayrılmasına yol açan terör ve çatışmalı ortam, bölgede lokomotif sektör olarak planlanan turizmin yanı sıra ticarete ve üretimde de ciddi sıkıntılar yaratmış, neredeyse mal sevkiyatlarını durdurma noktasına taşımıştır. Bölgedeki sosyal doku üzerinde yaptığı ve yapacağı yıkıcı etkilerin ise daha uzak erimli çalışmalarla ortaya çıkarılması gerekir lakin daha şimdiden çatışmaların ve yaşanan göçlerin yarattığı sosyal yaralar büyük travmalara sebep olmaktadır.

Yaşanan çatışma süreci bölgede olumsuz ekonomik ve sosyal etkilerini çok ciddi bir şekilde göstermiştir. Özellikler şehirlerde yer alan beyaz eşya, elektronik bayileri, gıda ve giyim eşyası perakendecileri açısından mal ulaştırmada çok ciddi sıkıntılar yaşanmaktadır. Perakende ve toptan ticareti neredeyse durma noktasına gelmiştir. Bölgede yaşanan başlıca ekonomik sorunlar şu şekilde sıralanmaktadır:

1. Bölge genelinde 1 milyar TL'lik teşvikli yatırım askıya alındı,
2. Alışveriş kapasitesi yüzde 30 düştü,
3. Şirketler arasındaki ticari faaliyetler yüzde 50 düştü,
4. Fabrikaların üretim kapasiteleri yüzde 50 azaldı,
5. Turizm tesislerinde doluluk oranı yüzde 10'lara kadar düştü,
6. Büyük otellerin inşaatları durdu,
7. Otobüs firmalarının seferleri durma noktasına geldi,

8. Yüzlerce nakliye firması kontak kapattı, TIR seferleri durdu,
9. Mardin, Hakkari gibi kentlerde yeni OSB yatırımları süresiz ertelendi,
10. İran ile ticarete hız veren Van'ın ihracatı yüzde 45 azaldı,
11. Yüksekova'daki Selahattin Eyyubi Havalimanı sivil uçuşlara kapatıldı,
12. Van ve Hakkari'deki Kapıköy, Esendere ve Üzümlü sınır kapıları kapatıldı.

Bölge ekonomisi giderek gelişen kentlerde art arda kurulan AVM'ler ve yerli yabancı markaların bölgede hızla şubeleşmeye gitmesi, son yıllarda önemli oranda bir alışveriş potansiyeli yaratmıştı. Öyle ki, örneğin bu sene Mart ayında bölgede ilk kez Van'da "Alışveriş Günleri" etkinliği organize edilmiştir. Diyarbakır'da Ninova, Forum ve Güneydoğu'nun en büyük alışveriş merkezlerinden olan Ceylan AVM'ler açılmıştır.

Ancak şu andaki göstergeler, hem yerel halkın hem de bölge dışından gelen talebin hızla düştüğünü göstermektedir. Bölge, son birkaç yılda elde ettiği tüm siyasi ve ekonomik kazanımları kaybetmek noktasına gelmiştir. İnsanlar evlerinden dışarıya çıkmaya korkar hale gelmiştir. Diyarbakır, Mardin, Van, Şanlıurfa gibi büyük kentlerde günlük alışveriş miktarları yüzde 30 oranında düşmüştür. aylık ortalama ihracat kapasitesi 150 milyon dolar olan Diyarbakır'ın, terör olaylarından sonra ihracatı 90 milyon dolarlara kadar düşmüştür.

Tam barış duygusunun hakim olmaya başladığı bölgede, terör saldırılarının yeniden başlaması halkın tam bir hayal kırıklığına uğratmıştır. Bölgede son üç yılda 1,5 milyar TL'lik yatırım teşvik belgesi alınmıştı ve bugüne kadar 500 milyon TL'lik kısmı hayata geçmişti. Geri kalan 1 milyar TL'lik yatırım ise şuanda durmuş vaziyettedir. Terörün, korkunun, çatışmanın hakim olduğu bu dönemde, hiçbir yatırımcı bir çivi bile çakmak istemiyor. Mardin, Hakkari gibi kentlerde yeni OSB yatırımları süresiz durdurulmuştur. Örneğin Mardin'de, yeni kurulacak ikinci OSB için 170 firma arsa tahsisi için sıra beklemektedir. Diyarbakır'da da durum benzerlik arz etmektedir.

Bölgede artan terör saldırılarından dolayı, son 3 yılda sosyo-ekonomik anlamda hissedilen tüm olumlu hava tersine dönmüştür. Hakkari-Esendere ve Van-

Kapıköy sınır kapıları kapanmıştır. Bu kentlerden yapılan ihracat oranı yaklaşık yüzde 50 azalmıştır.¹⁶¹ Günübirlük de olsa komşu ülkelerle yapılan ticaret sona ermiştir. Bölge kentleri plakalarını taşıyan araçlar saldırıya uğramış ürünlerinin nakliyesini yapamaz durumdadır. Siparişleri bir anda duran ve yeni siparişler alamayan firmaların ticari hayatları neredeyse durma noktasına gelmiştir. Türkiye'nin Kürdistan Bölgesi'ne açılan kapısı Habur'da da hareketlilik, yüzde 50 oranında azalmıştır.

Sosyo-ekonomik durgunluğa sebep olarak ise; Türkiye-PKK çatışması, İŞİD'le savaş, Kürdistan Bölgesi'nde yaşanan ekonomik kriz, Irak gümrüğünün Türkiye araçlarından aldığı vergi, petrol fiyatlarındaki düşüş ve vize zorluğu gösterilmektedir. Konuyla ilgili olarak Rûdaw TV'ye konuşan Güneydoğu Sanayici ve İşadamları Derneği (GÜNSİAD) Başkanı Şah İsmail Bedirhanoğlu, Habur'da ticaretin yarı yarıya azaldığını, tüccarların büyük zarar gördüğünü belirtmiştir.

Güneydoğu Girişimci İşadamları Derneği (GİAD) Şırnak Şubesi Başkanı Nihat Bilişik de, "Türkiye-Kürdistan Bölgesi arasında ticaret sıfıra inmiş durumda. 2013 – 2014 yıllarında, Irak ve Kürdistan Bölgesi'ne aylık 500 TIR inşaat malzemesi ile mermer gönderiyorduk. Şimdi ise aylık en fazla 20 – 30 TIR gönderebiliyoruz" diyerek ekonomik durgunluğa dikkat çekmiştir. Gelirlerin yüzde 85 oranında düştüğünü söyleyen Bilişik, "Daha önce yıllık 1 milyon dolar olan gelir, 50 bin dolara kadar indi" diyerek konunun ciddiyetini vurgulamıştır.

Türkiye Gümrük ve Ticaret Bakanlığı verilerine göre 2013'te Habur'dan 575 bin, 2014'te 685 bin TIR, Kürdistan Bölgesi'ne giriş yaptı. 2015'te ise düşüş yaşandı ve sayı 606 bin oldu. Bu yılın ilk 5 ayında ise sadece 200 bin Tır, Kürdistan Bölgesi'ne giriş yaptı. Yine Türkiye ile Irak arasında ticaret hacmi 2013'te 12 milyar dolar iken, 2014'te 10.8 milyar dolara ve 2015'te ise 8.5 milyar dolara kadar geriledi.

Bölgenin önemli işadamlarından Yurdem Petrol A.Ş.'nin sahibi Lokman Yurdem "50 petrol tankerim vardı. Bu durumdan dolayı 30'unu sattım. Şu an her tankerin aylık geliri 300 dolar. Eskiden ayda 3 sefer yapılırdı, şimdi bir seferi

¹⁶¹ Sabah (18.08.2015). "Terör Operasyonlarında 43 Günlük Bilanço", <http://www.sabah.com.tr/gundem/2015/08/18/teror-operasyonlarında-43-gunluk-bilanco#>, Erişim Tarihi: 05.06.2016.

geçmiyor” şeklindeki konuşmasıyla işveren olarak işlerini küçülttüğünü dile getirmiştir.¹⁶²

Cizre Ticaret Odası Başkanı Süleyman Çağlı da ekonomik, sosyal ve güvenlik sorunlarına değindi. Çağlı “Irak ile 2014’ün ilk 5 ayında aylık 1 milyar doları aşan bir ihracatımız vardı. Güvenlik sorunları başlayınca bu oran 500 milyon dolara düştü. Ardından 700-750 milyon dolar seviyelerinde seyretti. Elbete bu durum hepimize ve ülke ekonomisine çok büyük kayıplar yaşatmaktadır. Habur Sınır Kapısı’nın kapalı oluşu bölgeyi de ülkeyi de etkileyen önemli bir unsurdur. Bölgemizde ihracat, nakliye, hizmet, ticaret sektörleri adeta can çekişmektedir. Nakliyecilik yapan firmalarımız hemen hemen araçlarının tümünü kredi ile almışlardır. Devam eden olumsuz süreçte bu firmalar kredilerini ödeyemeyeceklerdir. Binlerce insanın bu sektörde çalışıyor olması göz önünde bulundurularak gerekli adımların ivedi atılması gerekir”¹⁶³ demiştir.

Enerji alanında izlediği strateji ile Kürt yönetiminin Bağdat’tan bağımsız hareket edebileceğini ispat etmeye çalıştığı görülmektedir. Kuzey Irak Kürtlerinin, bölgedeki petrolü dünya piyasalarına ulaştırması bölgenin dünya çapındaki önemini artıracaktır.

Kuzey Irak Kürt yönetiminin, bölgesinde çıkardığı petrolü Türkiye üzerinden dünya enerji boru hatlarına ulaştırması, Iraklı Kürtler açısından tarihi bir başarı olarak görülebilir. Çünkü Kürtler, kuzey Irak petrol yataklarından çıkan petrolerin kendilerince doğrudan dünyaya sevk edilmesine Türkiye’nin engel olmasından endişe etmekteydi. Söz konusu kaygıyı kuzey Irak Kürt yönetimi, Türkiye ile yaptığı anlaşmayla kısa vadede gidermiş olmuştur.

Kuzey Irak ekonomik ve ticari olarak Türkiye’ye bağımlıdır. Eğer Türkiye, Kuzey Irak ile olan Habur Sınır Kapısı’nı kapatırsa bölgenin nefes alamaz hale gelmesi kaçınılmazdır. Başka bir deyişle ekonomik ve ticari anlamda Türkiye’ye

¹⁶² Rudaw (07.06.2015). “Habur’da %50 düşüş”, <http://rudaw.net/turkish/business/070620161>, Erişim Tarihi: 05.06.2016.

¹⁶³ Diyarbakır’ın Sesi (07 Ocak 2016). “Habur Sınır Kapısı Ülkenin Ticaret Kalbi”, <http://www.diyarinsesi.org/haber/habur-sinir-kapisi-ulkenin-ticaret-kalbi-75802.htm>, Erişim Tarihi: 05.05.2016.

bağımlı olan bir Kuzey Irak yönetiminin enerji ihracatı konusunda da Türkiye'ye bağımlı olmasının, Ankara'nın Kuzey Irak Kürt Yönetimi üzerindeki etkinliğini artıracakı düşünülebilir. Bununla birlikte, Kuzey Irak Kürt Yönetimi ile petrol anlaşması yapan Türkiye'nin, Irak'ın bütünlüğüne yönelik tavrının değiştiği yönünde bir algı ortaya çıkmış durumdadır. Türkiye'nin, Kürt yönetimi ile siyasi, ekonomik ve ticari ilişkiler kurması ve geliştirmesi önemlidir. Fakat Türkiye petrol ihracatı konusunda Irak ile ilişkilerini sadece Kuzey Irak Kürt Yönetimi ile yürütürse, Irak'ın diğer bölgelerindeki zenginliklerin çıkartılması, işletilmesi veya uluslararası pazarlara ulaştırılması konusunda söz sahibi olamayabilir. Bu çerçevede Türkiye'nin Irak'taki siyasi, etnik ve mezhep farklılıkların tümünü dikkate alarak hareket etmesi yararlı olacaktır.

2013 büyük bir olasılıkla Türkiye- Irak enerji ilişkilerinde bir dönüm noktası olacaktır. Türkiye, Irak'ın yeniden inşası sürecinde enerji ilişkilerine önem verse de şu ana kadar resmi olarak TPAO'nun ancak bazı sahalarda kazanımlar elde ettiği görülmektedir. Fakat 2013'ün özellikle Türkiye'nin Kuzey Irak'ta enerji yatırımlarına resmi olarak başlayacağı yıl olması beklenebilir. Hâlihazırda faaliyet gösteren özel şirketlerin yanı sıra Türkiye'nin resmi petrol şirketinin Kuzey Irak'ta boy göstermeye başlaması Ankara-Bağdat ilişkilerini yeni bir gerginlik aşamasına taşıyabilir. Fakat Türkiye'nin KBY ile doğrudan petrol ilişkisine geçme kararı Kürtleri kuvvetlendireceği gibi Bağdat'ta tehlike çanlarının çalmasına neden olacaktır. Bu nedenle 2013'te ilişkileri belirleyecek en önemli faktörlerden birisinin enerji boyutu olacağı söylenebilir.

Araştırmada rastlanılan en önemli çıktılarından biri şüphesiz sınır ticaretinden etkilenen kesimlere yönelik istenilen düzeyde raporlama yaparak sahada yaşanan gelişmelere ışık tutacak çalışmaların olmayışıdır. Özellikle yerli ve ulusal ve/veya resmi istatistik çalışmaları neredeyse yok denilecek düzeydedir. Bu durum sınır ticaretinden beklenen etkinin ve sonuçların merkez tarafından tam olarak anlaşılmasına yol açmaktadır.

Sınır ticaretinin etkilerine dönük, hem yerel ekonomi ve istihdam hem de iç göç ve toplumsal istikrar konularında kalıcı çözümlerin üretilmesi dönemine hızla geçilmesi gerekmektedir. Sınır ticaretinin istenilen ve beklenen etkileri doğurabilmesi

için hükümet düzeyinde bazı kararların alınması kadar, yerel yönetimlerin ve diğer kurumların(Gümrük Müdürlüğü, Kaçakçılık Daire Başkanlığı, İstihbarat Birimleri) genel etki düzeyi üzerinden sürece bakmalarını sağlayacak çalışmaları bir an evvel başlatması önem kazanmaktadır. Ayrıca sahada karşılaşılan konuyla ilgili çalışan kamu kurum ve kuruluşları arasında koordinasyon ve işbirliğinin uygun bir sistematığe kavuşturulması elzem bir çalışma olarak görülmektedir. Özellikle de sınır ticareti sırasında karşılaşılan sorunlara yönelik yapılan çalışmalarla ilgili gerekli istatistiki verilerin hem konu bazlı hem de kurum ve kişiler bazlı toplanması, ilgili kurum ve kuruluşların saha çalışmalarında elde ettiği veri, bilgi, deneyim ve gözlemlerin bir merkezde toplanarak analiz edilememesi büyük bir açık olarak karşımızda durmaktadır. Bu bağlamda bir örnek vermek gerekirse, sınır ticaretinden geçimini sağlayan bir ailenin, ayda bir fazla ürün getirmekten dolayı aldığı ceza, söz konusu ailenin bir yıllık sınır ticaretinden elde ettiği gelirden olmasına yol açmaktadır. Sınır illerinde ve ilçelerinde gerçekleşen toplantılardan dikkat çeken olgulardan biri de sınır ticaretiyle geçimini sağlayan ailelerin önemli bir kısmının illegal ticaret yaptıkları tespitiyle yüksek miktarlarda maddi ceza almaları olmuştur. Bu yönde alınan düzenlemelerin bölgenin gelişmiş seviyesine, istihdam durumuna, sınır ticaretinden geçimlerini sağlayan ailelerin sayısına ve sınır ticaretinin bölgedeki istikrara etkisi bağlamında yeniden değerlendirilmesi gerekir.

Nitekim sınır illerinde özellikle de Şırnak bölgesinde sınır ticaretinden farklı şekilde etkilenmeyen neredeyse hiçbir kurum, kuruluş ve bireyin olmadığı ilk tespit edilen saha gerçeklerinden biridir. Zira il genelinde 2.000 aşan hususi aracın düzenli olarak sınır ticareti yaptığı tespit edilmiştir.

Sınır ticareti kısmı ise doğrudan Habur üzerinden gerçekleştirilmektedir. Burada da resmi olmayan ve yazılı beyan içermeyen şekilde bir ticaretin gerçekleştirildiği gözlemlenmektedir.

Toplumsal duruma etkisini belirtmeden önce, kaçak ticarete konu olan malları spesifikleştirmekte yarar vardır. Birincisi kaçak olarak hem Habur hem de Habur dışındaki gümrüksüz bölgelerden Türkiye'ye getirilen malların başında sigara ve çay önemli bir yer tutmaktadır. Sigara ve çayın ardından, petrol farklı şekillerde Türkiye'ye getirilmektedir. Bunların yanı sıra Türkiye'de ucuz olduğu düşünülen

giyim ve yiyecek malları da küçük miktarlarda Türkiye'ye getirilmektedir. Aynı şekillerde sınırlı fakat pahalı olmakla birlikte elektronik (özellikle cep telefonları) eşyalarda Habur üzerinden Türkiye'ye bazen getirilmek istenmektedir.

Diğer yandan sınır kapısının olmadığı alanlarda da yukarıdakine benzer bir ticaretin gerçekleştirildiğini belirtmek gerekir. Ancak bunlara ek olarak elektronik eşyaların da ticaretinin bu bölgelerde yapılmaya çalışıldığını ancak, bunların genellikle sınırlı düzeyde kaldığı tespit edilmiştir.

Öte yandan var olan sınır kurallarına göre bir araç en fazla ayda 4 kez giriş çıkış yapma hakkına sahiptir. 4'ü geçtiği takdirde her giriş çıkış için ceza olarak 45 dolar ödemesi gerekmektedir. Bu durumda bir ayda 5. Kez sınırı araçla geçmek isteyen kişinin en az 100 TL'nin üstünde bir sınır ticareti yapması gerekmektedir.

Diğer yandan sistem hatası olgusu nedeniyle sınır haftada en az bir bazen birkaç gün belli saatlerle kapalı hale gelmektedir. Normal şartlarda ayda veya yılda birkaç kez olması gereken sistem hataları Habur sınır kapısında haftada en az bir iki kez gerçekleşmektedir. Bu durumda da sınırın fiili olarak kapalı hale gelmesi durumu ortaya çıkmaktadır.

Saha çalışmamızda sadece sahadan elde ettiğimiz verilerle yetinmeyerek proje çalışma grubu olarak tespit ettiğimiz kurum ve kuruluşlara yönelik açık kaynak bilgi kanallarından özellikle de internet üzerinden yaptığımız aramalar ve sonuçları da raporumuza ekledik. Saha çalışması esnasında tespit ettiğimiz en önemli eksiklik ve boşluk, bu alanda faaliyet gösteren gerek sivil kuruluşlar olsun gerekse de kamu kurum kuruluşlarının gerçekleştirdiği faaliyetlerinin düzenli ve sistematik bir dokümanterinin yapılmamasıdır.

4. SONUÇ

Türkiye, Irak'ta 2018 yılına kadar petrol ihtiyacının üçte birini temin etmeyi hedeflemektedir. IKBY'de toplamda 13 sahada petrol ve gaz arama çalışması yapılması gündemdedir. Türkiye ile Kuzey Irak arasında 50 yıllık doğalgaz ve petrol üretim anlaşması bulunmaktadır. Türkiye 2016'da özel sektör ve kamu olarak toplamda 64 milyar TL yatırım yapılması öngörülmektedir. Sadece önümüzdeki 3 yıllık dönemde bölgesel kalkınma 68.7 milyar TL kaynak aktarılması planlanmaktadır.¹⁶⁴

2015 Yılı Haziran ayında patlak veren IŞİD olayları nedeniyle, Türkiye'nin Irak'a yaptığı ihracat söz konusu döneminde yıllık yüzde 21 oranında gerilemiştir. Dolayısıyla Türkiye açısından oldukça önemli bir pazar ve yatırım bölgesi olan Irak'taki karmaşanın, uzun süreli devamı halinde ekonomik anlamda da sıkıntılar yaratacağı muhtemeldir.

2015 yılında Türkiye'nin Irak'a ihracatı 8.550 dolara düşerken çözüm sürecinin olduğu 2014'te 11.880, 2013'te 11.950 milyon dolar olduğu ve sürecin ekonomik ciddi manada etki ettiği görülmektedir.¹⁶⁵

IKYB'nin ekonomik gelişmesini sürdürmesinin Türkiye ile olan politik, ekonomik, sosyal, kültürel ilişkilerini sürdürmesi ve geliştirmesine bağlı olduğu kuvvetle muhtemeldir. Türk işadamları, yatırımcılar ve işgücü IKYB'de mevcut ekonomik gelişmelere şimdiye kadar önemli katkılar sağladılar. Bugün IKYB'de Türk firmalarının yoğun bir şekilde faaliyet gösterdiği ve 25 binin üzerinde Türk işçisinin çalıştığı öngörülmektedir. Ayrıca Türkiye bölge için yalnızca enerji kaynaklarının değil, aynı zamanda IKYB'nin diğer mal ve hizmetleri için de Avrupa Birliği pazarına ulaşmasında bir köprü niteliğindedir.¹⁶⁶ Suriye'deki çatışmalardan siyasi ve ekonomik olarak olumsuz etkilendiği, her iki aktörün de baüdat yönetiminin rızası olmadan enerji anlaşması yapamadığı ve her ikisinin de İran'la ilişkilerinin istenilen düzeyde

¹⁶⁴ Diyarbakır Ticaret ve Sanayi Odası (30 Mart 2016). "Diyarbakır Sokağa Çıkma Yasakları ve Güvenlik Sorunlarına İlimiz Ekonomisine Etkileri", <http://www.dtso.org.tr/2014/dosya/sur-raporu.pdf>, Erişim Tarihi: 01.06.2016.

¹⁶⁵ Türkiye İstatistik Kurumu, a.g.y.

¹⁶⁶ Öztürkler H. (Temmuz-Ağustos 2012). "Kuzey Irak Kürt Bölgesi'nde Ekonomik Durum". Orsam. Cilt 7. Sayı 69. S. 81.

olmadığı gözönüne alındığında, Türkiye ile İKBY'nin karşılıklı bağımlılık ve entegrasyon içinde olmaları jeopolitik bir zorunluluktur.

Kuzey Irak'ın uluslararası piyasalarla ekonomik entegrasyonunun sağlanmasında en büyük rol Türkiye'ye düşmektedir. Türk özel sektörü, Kürtlerin Irak petrol satışlarından elde ettikleri petrol gelirleri dışında, o bölgedeki en hâkim ekonomik güç konumundadır. Tüm dünyanın petrolü için göz diktiği Irak'ın kuzeyinde Türkiye başta enerji ve taahhüt alanlarında önemli avantajlara sahiptir.

Sonuç olarak Türkiye ve gerekse İKBY de düzenli ve güncel verilere ulaşmak neredeyse imkansızdır. Bunun birinci sebebi ticaretin kaçakçılıkla da yapılması diğeri ise özellikle İKBY'nin kurumsallaşmasının yetersizliğidir. Gerek ülke içinde gerekse Türkiye ile İKBY'nin ekonomi ilişkilerinin gelişmesinde çözüm süreci çok önemli rol oynadığı görülmüştür.

KAYNAKLAR

Kitaplar

- ARı T. (2004). *Geçmişten Günümüze Orta Doğu Siyaset, Savaş ve Diplomasi*. Alfa Yayınları. İstanbul. S. 637.
- ARı T. (2008). *Geçmişten Günümüze Orta Doğu*. MKM Yayıncılık. Bursa. S. 588.
- Armaoğlu F. (2009). *20.Yüzyıl Siyasi Tarihi*. Alkım Yayınevi. İstanbul. S. 426-428.
- Attar A.R.Ş. (2004). *Kürtler, Bölgesel ve Bölge Dışı Güçler*. Ed. Dursunoğlu A. Anka Yayınları. İstanbul. S. 129.
- Aziz M. (2013). *Irak Kürtleri, Irak Kürdistanı 'nda Milliyetçilik ve Ulusal Kimlik*. Çev. Zülal Kılıç. Kitap Yayınevi. İstanbul. S. 32.
- Balcı A., Yeşiltaş M. (Summer 2006). *Turkey's New Middle East Policy: The Case of the Meeting of the Foreign Ministers of Iraq's Neighboring Countries*. Journal of South Asian and Middle Eastern Studies, Vol. XXIX, Issue 4, S. 18-37.
- Barzani M. (2003). *Barzani ve Kürt Ulusal Özgürlük Hareketi*. Ed. İnce V. Doz Yayınları. İstanbul. C. 1, S. 186.
- Barzani M. (2003). *Barzani ve Kürt Ulusal Özgürlük Hareketi*. Ed. İnce V. Doz Yayınları. İstanbul. C. 2, S. 412.
- Bostancı M. (Kış 2013). *Türk-Arap İlişkilerine Etkisi Bakımından Bağdat Paktı*. Gazi Üniversitesi Akademik Bakış Dergisi, C. 3, Sayı 13, S. 171-184.
- Brown C. S. (March 2007). *Turkey in the Gulf Wars of 1991 and 2003*. No. 1, Vol. 8, S. 85-119.

Calvocoressi P. (1996). *World Politics Since 1945*. 7th ed. Longman Publishing. New York. S. 314.

Çancı H., Şen S. Ş. (March 2011). *The Gulf War and Turkey: Regional Changes and Ther Domestic Effects (1991-2003)*. International Journal on World Peace. C. 28, Sayı1, S. 41-65.

Çeçen A. (2000). *Güney Komşumuz Irak*. Avrasya Dosyası. Ankara. C. 6, No. 3, S. 59.

Duiker W. J., Spielvogel J. J. (1998). *World History*. West/Wadsworth Publishing Company. C. 2, S. 837.

Eyicil A. (2005). *Siyasi Tarihi (1789-1939)*. Gün Yayınları. Ankara. S. 495.

Fırat M., Kürkçüoğlu Ö. (2001). *Arap Devletleriyle İlişkiler*. Türk Dış Politikası. Ed. Oran B. İletişim Yayınları. İstanbul. C. 2, S. 124-148.

Günaydın E. (2008). *İsyanın Sıfır Noktası Barzan*. Karakutu Yayınları. İstanbul. S. 101.

Gönlübol M., Sar C. (1974). *1919-1938 Yılları Arasında Türk Dış Polititkası*. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları. Ankara. S. 115.

Halliday F. (2000). *Nation and Religion in the Middle East*. Sagi Books. London. S. 118.

Henderson S. (1991). *Instant Empire: Saddam Hussein's Ambition for Iraq*. Mercury House, San Francisco. S. 194.

İnat K. (2006). *Türkiye'nin Ortadoğu Politikası*. Orta Doğu Yıllığı. Nobel Yayınları. Ankara. S. 1-38.

İnat K. (2005). *Türkiye'nin Orta Doğu Politikası*. Orta Doğu Yıllığı. Nobel Yayınları. Ankara. S. 27.

Izady M. R. (2011). *Kürtler: Bir El Kitabı*. Ed. Atilla C. Doz Yayınları. İstanbul. S. 144.

Jawad S. (2013). *The Iraqi Constitution: Structural Flaws And Political Implications*. LSE Middle East Centre Paper Series 01, LSE Middle East Centre. p.7.

Jwaideh W. (2012). *Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi Kökenler Ve Gelişimi*. Ed. Çekem İ., Duman A. İletişim Yayınları. İstanbul.

Katzman K. (2013). *Iraq: Politics, Governance, and Human Rights. Congressional Research Service Report for Congress*. p. 1.

Kutschera C. (2013). *Kürt Ulusal Hareketi*. Çev. Başkaya F. Avesta Yayınları. İstanbul. S. 230-231.

Laçiner S. (2003). *Sosyo-Ekonomik Dış Politika: Türkiye-İrak İlişkileri Örneği, Irak Krizi (2002-2003)*. Der. Özdağ Ü. Laçiner S. ve Erkmen S. ASAM Yayınları. Ankara. S. 244.

Marr P. (1998). *Iraq: Its Revolutionary Experience under the Ba'th*. Peter J. Chelkowski & Robert J. Pranger, "Ideology and Power in the Middle East". Duke University Press. Durham. S. 189; Kaştan Y. (2008). a.g.e. 327.

Maner Ç. (2008). *Mezopotamya*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. İstanbul. 2008. S. 6.

Mattar P. (2015). *Encyclopedia of The Modern Middle East and North Africa*. Thomson Gale Publication., 2nd Edition. S. 1130. *The World Factbook: Iraq*. a.g.y.

Mc Dowall D. (2004). *Modern Kürt Tarihi*. Ed. Domaniç N. Doruk Yayınları. Ankara.

Pehlivanoğlu A. Ö. (2004). *Ortadoğu ve Türkiye*. Kastaş Yayınları. İstanbul. S. 332.

- Polk W. R. (2007). *Irak'ı Anlamak*, NTV Yayınları. İstanbul. S. 20
- Reçber K. (2007). *Türkiye'nin Irak'ın Kuzeyinde Sınır Ötesi Operasyon ve Sıcak Takip Hakkı*. Uluslararası Hukuk ve Politika C. 3, Sayı 9, S. 16-27.
- Oran, B. (1998). *Kalkık Horoz Çekiç Güç ve Kürt devleti*. Bilgi Yayınevi. Ankara.
- Oran B. (2002). *Uluslararası ve İç Hukukta Çekiç Güç'ün Yasal Dayanakları Sorunu*. Ed. Oran B. Türk Dış Politikası 1980-2001. İletişim Yayınları. C. 2, S. 262-263.
- Oran B. (2013). *Türk Dış Politikası*. İletişim Yayınları. İstanbul. C. 3, S. 147.
- Owen R. (1995). *State, Power & Politics in the Making of the Modern Middle East*. Routledge, London & New York. S. 88-89.
- Örtlek M. (Ocak 2004). *Dünya Barışını Sağlamak, Saddam Hüseyin'in Heykellerini Yıkma ve Irak'a Demokrasiyi Getirmek*. Anadolu Çınar Dergisi. Sayı 1, S. 18-20.
- Örtlek M. (Eylül 2005). *11 Eylül Tekrarlanır mı?*. Anadolu Çınar Dergisi. Sayı 19, S. 15-16.
- Özdağ Ü. (1999). *Türkiye Kuzey Irak ve PKK*. Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi (ASAM) Yayınları. Ankara. S. 14.
- Öznur H. (2004). *Cahşların Savaşı*. Altınküre Yayınları. Ankara. S. 431.
- Özkan T. (2004). *CIA Kürtleri*. Alfa Yayınları. İstanbul. S. 82.
- Salih K. (1999). *Bir Azınlığı Şeytanlaştırma: Irak Kürtleri Örneği*. ed. Schulze K. E., Stokes M., Campbell C. "*Ortadoğu'da Milliyetçilik, Azınlıklar ve Diasporalar*". Sarmal Yayınevi. S. 123-126.

Sander O. (1998). *Siyasi Tarih*. İmge Yayınevi. İstanbul. S. 98.

Townshend C.V.F. (2007). *Irak Seferi ve Esaret*. Yeditepe Yayınevi. İstanbul. S. 573.

Turan Ö. (2003). *Medeniyetlerin Çatıştığı Nokta Ortadoğu*. Yeni Şafak Gazetesi Kültür Armağanı. S. 342-343.

Turgut H. (2006). *Irak'ın Kuzeyi, Irak'ta Meydana Gelebilecek Muhtemel Oluşumlar ve Alınması Gereken Önlemler*. Güvenlik Stratejileri Dergisi.

Uçarol R. (2000). *Siyasi Tarih (1789-1999)*. Der Yayınları. İstanbul. S. 564.

Umar Ö. O. (2008). *Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Güney Sınır Komşularına Yönelik Dış Politikaları (Suriye-Irak)*. Ed. Mustafa Bıyıklı. *Türk Dış Politikası Cumhuriyet Dönemi*. Gökkuşbu Yayınları. İstanbul. C. 2, S. 381. Polk W. R. (2007). a.g.e., S. 21.

Üstün N. (2013). *Türkiye-Kuzey Irak İlişkileri ve Ekonomik Yansımaları*. Konya Ticaret Odası. Etüd-Araştırma Servisi. Konya. S. 2.

Yalçın E. S. (2000). *Misak-ı Milli ve Lozan Barış Konferansı Belgelerinde Musul Meselesi*. Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası. Ankara. S. 323.

Yazıcı N. (2010). *Petrol Çerçevesinde Musul Sorunu (1926-1955)*. Ötüken Yayınları. İstanbul. S. 432.

Yeşilyurt N. (2013). *AKP İktidarı Döneminde Türkiye ve Arap Dünyası (2002-2011)*. Türk Dış Politikası, Ed.

Ministry of Trade and Industry. Kurdistan Board of Investment. (2015). *Investment Guide Kurdistan Region-Iraq*. S. 1-209.

Turan Y. (1993). *ABD'nin Kürt Kartı*. Milliyet Yayınları. İstanbul. S. 58.

Yeşilyurt N. (2013). *AKP İktidarı Döneminde Türkiye ve Arap Dünyası (2002-2011)*. Türk Dış Politikası, Ed. Oran B. İletişim Yayınları, İstanbul. C. 3.

Dergiler

Aydın M., Aras D. (Winter/Spring 2005). *Political Conditionality of Economic Relations Between Paternalist States: Turkey's Interaction With Iran, Iraq and Syria*. Arap Studies Quarterly. Vol. 27, S. 30.

Dalar M. (2015). *Türkiye-İrak Kürdistan Bölgesel Yönetimi İlişkileri: Karşılıklı Bağımlılık Teorisi Bağlamında Petrol İlişkisine Dayalı Bir Analiz*. Uludağ Eyicil A.,

Hamadlak P. (2015). *Türkiye-İrak İlişkilerinde Musul Sorunu*. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. C. 12, No. 2, S. 67-84.

Erdal İ. (Yaz 2012). *Atatürk Dönemi (1923-1938) Türk-İran İlişkileri ve Sadabad Paktı*. Karadeniz Araştırmaları. Sayı 34, S. 77-88.

Erkmen S. (Kış 2015). *İç Etkenler Açısından Türkiye'nin Kuzey Politikasının Dönüşümü*. Bilig Dergisi. Sayı 72, S. 171-1712-173.

İnat K., Duran B. (Güz 2005). *AKP Dış Politikası: Teori ve Uygulama*. Demokrasi Platformu. Sayı 5, S. 1-37.

Kaştan Y. (2008). *II. Dünya Savaşı Sonrası Türkiye-İrak Siyasi İlişkileri*. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı 19, S. 313-326.

Kassacieh S. K., Nassar J. R. (Winter 1986). *Political Risk in the Gulf: The Impact of the Iran-Iraq War on Governments and Multinational Corporations*. California Management Review. C. 27, Sayı 2, S. 69-87.

Kurubaş E. (2009). *Etnik Sorun-Dış Politika İlişkisi Bağlamında Kürt Sorununun Türk Dış Politikasına Etkileri*. Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi. Cilt 8, No 1 ,S. 48.

Öztürkler H. (Temmuz-Ağustos 2012). *"Kuzey Irak Kürt Bölgesi'nde Ekonomik Durum"*. Orsam. Cilt 7. Sayı 69. S. 80-81.

Varol T. S. (9 Aralık 2013). *Ankara'nın Kuzey Irak Politikasında Genel Enerji ve Siyah Kalem*. 21. Yüzyıl Türkiye Dergisi. Sayı 55 21, S. 12.

İnan A. (Ağustos 2013). *Kerkük-Yumurtalık Petrol Boru Hattı ve Türkiye-İrak İlişkileri (1973-2011)*. Ortadoğu Analiz. C. 5, S. 46, S. 68-8.

Şahin H. (Mayıs-Haziran 2013). *İrak Kürt Bölgesel Yönetimi ve Enerji*. Süreç Analiz. Sayı 5, S. 33.

Silleli T. (2005). *Büyük Oyunda Türkiye-İrak İlişkileri*. IQ Kültür Sanat Yayıncılık. İstanbul. S. 15.

Şahin E., Gündoğdu C. (2016). *Saddam Hüseyin Sonrası Irak Anayasal Yapısı ve Siyasi Sistemi*. Akademik Araştırmalar Dergisi. Sayı 68, S. 27-28-29.

Semin A. (Güz 2011). *Türkiye'nin Irak Politikası Işığında Kuzey Irak Açılımı*. Bilge Strateji. Cilt 3, Sayı 5, S. 184-185.

Tezler

Duru O. (2008). *Irak Kürt Muhalefet Hareketinin Gelişiminde Bölge ve Bölge Dışı Ülkelerin Etkisi*. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi. Ankara. S. 47.

Uygun A. S. (2012). *Türkiye İle İlişkiler Bağlamında, Sosyo-Ekonomik Açısından Kuzey Irak*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi. İstanbul. S. 192.

İnternet

Alaçam M., (09,06,2010). “Türkiye'nin Kuzey Irak Politikası ve Irak Kürt Bölgesel Yönetimi Başkanı Mesut Barzani'nin Türkiye Ziyareti”, http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/1276/turkiyenin_kuzey_irak_politikasi_ve_irak_kurt_bolgesel_yonetimi_baskani_mesud_barzaninin_turkiye_ziyareti, Erişim Tarihi: 13.05.2016.

Alpha İhracat ve Dış Ticaret Ekonomi Sitesi, “Türkiye-İKBY İlişkileri, 2013'te Gelişti”, <http://ihracat.info.tr/turkiye---ikby-iliskileri--2013-te-gelisti-13055h>, Erişim Tarihi: 08.06. 2016.

Atay F. (Eylül 2015). “Terörün Türkiye ve Bölge Ekonomisine Etkileri - Terörün son iki ayın Ekonomi Faturası”, Konya Ticaret Odası Araştırma Raporu. <http://www.kto.org.tr/d/file/terorun,-turkiye-ve-bolge-ekonomisine-etkileri.pdf>, Erişim Tarihi: 13.04.2016.

Aydoğan B., (Ocak-Şubat 2016). “*Türkiye-İKBY İlişkilerinde Yeni Dönem mi?*”, Ortadoğu, Cilt 8, Sayı 72, S. 38-41. http://www.orsam.org.tr/tr/trUploads/Yazilar/Dosyalar/20161113_10bekiraydogan.pdf, Erişim Tarihi: 08.06.2016.

Baysan M. (12.04.2015). “*Türkiye-Kürdistan Bölgesel Yönetimi: Güvenlikçi Politikadan Enerji İşbirliğine*”, Süreç Analiz, <http://www.surecanaliz.org/tr/makale/mine-baysan-turkiye-kurdistan-bolgesel-yonetimi-guvenlikci-politikadan-enerji-isbirligine>, Erişim Tarihi: 14.05. 2016.

“*Ankara-Erbil İlişkileri ve Kürt Sorunu*”, <http://www.aljazeera.com.tr/haber-analiz/ankara-erbil-iliskileri-ve-kurt-sorunu>, Erişim Tarihi: 11.03.2016.

Aljazeera. (2013). *TSK'nın Sınır Ötesi Operasyonları*.

<http://www.aljazeera.com.tr/haber/tsknin-sinir-otesi-operasyonlari>, Erişim Tarihi: 03.06.2016.

Dışişleri Bakanlığı resmi internet sitesi, “*Türkiye-İrak Ekonomik İlişkileri ve Türkiye'nin Yeniden İmar Sürecine Katkısı*”, http://www.mfa.gov.tr/turkiye-irakekonomik-iliskileri-ve-turkiye_nin-yenidenimarsurecine-katkisi.tr.mfa, Erişim Tarihi: 13.04.2016.

Diyarbakır'ın Sesi (07 Ocak 2016). “*Habur Sınır Kapısı Ülkenin Ticaret Kalbi*”, <http://www.diyarinsesi.org/haber/habur-sinir-kapisi-ulkenin-ticaret-kalbi-75802.htm>, Erişim Tarihi: 05.05.2016.

Rapor: Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi.(2014). <http://www.impr.org.tr/wp-content/uploads/2013/11/Rapor-Kas%C4%B1m-2013.pdf>, Erişim Tarihi: 31.05.2016.

Orsam (24 Aralık 2010). *28 Aralık 2005 Tarihinde Irak Cumhuriyeti Resmi Gazetesi 4012. Sayısında Yayınlanmış Olan Irak Anayasası*.

<http://www.orsam.org.tr/tr/yazigoster.aspx?ID=1352>, Erişim Tarihi: 15.06.2016.

Diyarbakır Ticaret ve Sanayi Odası (30 Mart 2016). “*Diyarbakır Sokağa Çıkma Yasakları ve Güvenlik Sorunlarına İlimiz Ekonomisine Etkileri*”, <http://www.dtso.org.tr/2014/dosya/sur-raporu.pdf>, Erişim Tarihi: 01.06.2016.

Rudaw (07.06.2015). “*Habur'da %50 düşüş*”, <http://rudaw.net/turkish/business/070620161>, Erişim Tarihi: 05.06.2016.

Dicle Kalkınma Ajansı. (2011). *Irak Çalışma Ziyareti Raporu*. S. 7. http://www.dika.org.tr/upload/archive/files/D%C4%B0KA_Irak_raporu.pdf, Erişim Tarihi:31.05.2016.

“2013-2014 Türkiye-Irak Dış Ticareti”, <http://exportingiraq.com/2013-2014-turkiye-irak-dis-ticareti-haberi-2285.html>, Erişim Tarihi: 14.06.2016.

The World Factbook: Iraq. <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/iz.html>, Erişim Tarihi: 30 Mayıs 2016.

Diyarbakır Ticaret ve Sanayi Odası (05 Nisan 2016). “*DTSO Sur İlçesinde Sokağa Çıkma Yasakları ve Ekonomiye Etkileri Saha Çalışması Sonuçları*”, <http://www.dtso.org.tr/2014/index.php/haber-listesi/1041-dtso-sur-ilcesinde-sokagacikma-yasaklari-ve-guvenlik-sorunlari-nin-ekonomiye-etkileri-saha-calismasi-sonuclari>, Erişim Tarihi: 12.05.2016.

SESA Enstitüsü (Ocak 2016). “*Türkiye-Irak Arasındaki Sınır Ticaretinin Toplumsal, Siyasal ve Ekonomik Etkileri Projesi Raporu*”, <http://docplayer.biz.tr/14245290-Turkiye-irak-arasindaki-sinir-ticaretinin-toplumsal-siyasal-ve-ekonomik-etkileri-arastirma-projesi-raporu-s-esa-enstitusu-ocak-2016.html>, Erişim Tarihi: 14.05.2016.

“*Türkiye-Irak Ticareti 50 Milyar Dolara Yükselir*”, <http://www.kilicsan.com.tr/basimbulteni/bolumu/Oku/turkiye-irak-ticareti-50-milyar-dolara-yukselir-12>, Erişim Tarihi: 09.06. 2016.

Türkiye İstatistik Kurumu, “*Dış Ticaret İstatistikleri*”, http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1046, Erişim Tarihi: 09.06.2016.

Van siyaseti (16 Mart 2016). “*30 Yılda Çatışmaların Türkiye’ye Ekonomik Maliyeti*”, <http://www.vansiyaseti.com/van/30-yilda-catismalarin-turkiyeye-ekonomik-maliyeti-h33931.html>, Erişim Tarihi: 11.05.2016.

“*Erbil Ticaret ve Sanayi Odası Başkanı Dara Celil ile Söyleşi*”, (Temmuz 2007). <http://www.pgchallenges.org/wp-content/uploads/2014/07/erbil-ticaret-ve-sanayi-odas-i-baskani-dara-celil-ile.pdf>, Erişim Tarihi: 21.05.2016.

Gaziantep Güneş (09.10.2014). “Şimşek Açıkladı: Terörün Maliyeti...”, http://gaziantep_gunes.com/mobile/haberdetay.asp?id=47459, Erişim Tarihi: 11.05.2016.

<http://tr.sputniknews.com/columnists/20150428/1015208281.html#ixzz3o7Ilzsexp>, Erişim Tarihi: 27.05.2016.

“Irak Ülke Raporu 2014”, http://www.karacadag.org.tr/ContentDownload/irak_ülke_raporu.pdf/, Erişim Tarihi: 30.05.2016.

Gazeteler

- Akşam (21 Şubat 2014). *SOMO’da Anlaşma Tamam Sırada Gelir Paylaşımı Var*.
- Akşam. (21 Şubat 2014). “*SOMO’da Anlaşma Tamam Sırada Gelir Paylaşımı Var*”.
- Hürriyet. (02 Aralık 2013). “*Erdoğan Kürt Petrolü İçin Barzani İle 3 Saat Görüştü*”.
- Milliyet. (20 Şubat 2014). “*Kuzey Irak Petrolüne Yeni Hat Kurulacak*”;
- Radikal. (20 Ocak 2014). “*Kürt Yönetimi: Irak Merkezi Yönetimle Anlaşmadan Türkiye’ye Petrol Yok!*”.
- Hürriyet (02 Aralık 2013). *Erdoğan Kürt Petrolü İçin Barzani İle 3 Saat Görüştü.*,
- Hürriyet (17 Ocak 2014). *Zebari Şanlıurfa’dayken Bağdat’tan Ankara’ya Sert ‘Petrol’ Uyarısı*.
- Sabah (18.08.2015). “*Terör Operasyonlarında 43 Günlük Bilanço*”, <http://www.sabah.com.tr/gundem/2015/08/18/teror-operasyonlarinda-43-gunluk-bilanco#>, Erişim Tarihi: 05.06.2016.
- Milliyet. (20 Haziran 2003). *Tüpraş Irak Rafinerilerine Talip*.
- Pfeifer, S. Financial Times (10 Kasım 2011), “*Exxon signs Kurd exploration contracts*”.
- World Bank Group. (2015). “*Kurdistan Region of Iraq Reforming the Economy for Shared Prosperity and Protecting the Vulnerable*”.
- Radikal Gazetesi. Örtlek M. (27 Aralık 2006) “*Gel Yabancı Sermaye Gel*”.